

STYLIANOS ALEXIOU

MİNOS UYGARLIĞI

- Orijinal Eser** : STYLÍANOS ALEXÍOU,
ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
Herakleion, 1964
- İngilizce Çeviri** : **Minoan Civilization**, Heraklion, 1969.
Yunanca aslından
Çeviren: Cressida Ridley.
(Türkçeye çeviride kullanılan
3. Düzeltilmiş basımın tarihi yoktur)
- Almanca Çeviri** : **Minoische Kultur**, Göttingen, 1976.
Yunanca aslından, yazarın İngilizce
basım için öngördüğü değişiklikleri dikkate alarak
Çeviren: Werner Liebich.
- Türkçe Çeviri** : **Minos Uygarlığı**, İstanbul, 1991.
Almanca ve İngilizce çevirileri karşılaştırarak
Çeviren: Elif Tül Tulunay.

STYLIANOS ALEXIOU

MİNOS UYGARLIĞI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

HAYRİYE CADDİSİ 4/5 ÇORLU PAZI 80060 BEYOĞLU - İSTANBUL - TÜRKİYE
TEL: 90 1 145 68 58 FAX: 90 1 145 68 77

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Deneme, Eleştiri ve Tarih Dizisi: 7

Yayınlayan ve Yöneten

Nezih BAŞGELEN

Her türlü yayın hakkı saklıdır.

© 1991, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

ISBN-975-7538-25-6

Dizgi, Film, Montaj: Sistem Ofset, 520 66 27

Baskı: Yalçın Ofset, Kapak Baskı: Gürtaş Ofset

Kapak Düzeni: Aydın Erkmen

Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Hayriye Caddesi, 3/5 Çorlu Apt. 80060 Beyoğlu / İstanbul

Tel: 9-1-145 68 38 Fax: 9-1-145 68 77

İÇİNDEKİLER

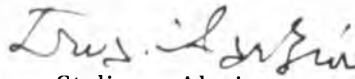
ÖNSÖZ	7
TÜRKÇE BASIM İÇİN YAZARIN ÖNSÖZÜ	8
ÇEVİRMENİN SÖZÜ VE AÇIKLAMALAR	9
KISALTMALAR	10
TRANSKRİPSİYON ŞEKLİ	10
MİNOS KRONOLOJİSİNİ TANITICI NOTLAR	11
GİRİT HARİTASI	14
1. BÖLÜM: NEOLİTİK ve SARAYLAR ÖNCESİ ÇAĞ	15
2. BÖLÜM: ESKİ SARAYLAR ÇAĞI	28
• Saraylar, Yerleşmeler ve Mezarlar	28
• Çanak Çömlekçilik	29
• Diğer El Sanatları	32
3. BÖLÜM: YENİ SARAYLAR ÇAĞI	38
• Saraylar, Villalar, Yerleşmeler	38
• Minos Kolonileri	46
• Ölülerin Gömülüğü	47
• Duvar Resimleri	47
• Plâstik	50
• Keramik	55
• Metal İşçiliği	57
• Mühürler	58
• MÖ. 1450 Felâketi	59
• "Saray Üslûbu" Çağı	61
• Knossos Sarayının Son Tahribi	69

TURKÇE BASIM İÇİN YAZARIN ÖNSÖZÜ

“Minos Uygarlığı” isimli küçük kitabımın, Dr. Elif Tül Tulunay tarafından Türkçe’ye çevrilmesi, benim için büyük bir sevinç ve onur kaynağı olmuştur. Bana, bu önceliği tanıdığı için kendisine teşekkür ederim.

Orta ve Yeni Çağın Yunanları ve Türkleri, inkâr edilemeyecek tarihî nedenlerle, yüzyıllar boyu içiçe ve birbirine yakın yaşamışlardır. Şimdi, iki halk arasında, dostluk çerçevesinde eğitimsel işbirliğinin varolması memnuniyet vericidir. Sanat yapıtları ile dil, edebiyat ve müzik konularının, iki kültürde karşılıklı araştırılması gereksinimi bir gerçektir. Bu alanda, Yunan Üniversitelerinde Türkoloji, Türkiye’dekilerde de Eski ve Yeni Yunan kültürü eğitimi verilmesi sevindiricidir.

Bu Türkçe yayın, hiç şüphesiz, Girit dostu Türklerin adayı ziyaret etmeleri ve eski uygarlıklara ait kalıntıları görmelerine vesile olacaktır. Böyle karşılıklı ziyaretlerin sıklaşmasını ve iki komşu halkın birbirini daha iyi tanıma olanağı bularak, dostluklarını ilerletmelerini temennî ediyorum.

Stylianos Alexiou

Herakleion, Ağustos 1991

ÇEVİRMENİN SÖZÜ VE AÇIKLAMALAR

Minos Uygarlığı konusunda, Sayın Prof. Dr. S. ALEXIOU'nun önsözünde de belirttiği gibi, böyle küçük boyutlu, fakat büyük kapsamlı ve önemli bir eserini dilimize kazandırmaktan çok mutluyum. Sayın yazarın, İngilizce, Almanca ve Fransızca'ya da tercüme edilmiş olan bu yapının Türkçe Çevirisi için özel bir önsöz kaleme almak lûtfunda bulunuşu, bu mutluluğumu katmerli olarak arttırmıştır; kendisine içten teşekkürlerimi ve derin saygılarımı tekrarlarım.

Ayrıca, kitabın yayımını sağladıklarından ve basımında gösterdikleri titizlikten dolayı, başta yayın yönetmeni Sayın Nezih Başgelen olmak üzere, tüm **Arkeoloji ve Sanat** ilgililerine ve Sayın Bilâl Güneş'in şahsında Sistem Ofset çalışanlarına içtenlikle teşekkür ederim.

Bu çeviriyi yaparken, ben, modern Yunanca bilmediğimden, orijinal metni değil, onun Almanca ve İngilizce baskılarını, karşılaştırarak kullandım. Genelde cümle yapılarına ve Türkçe terminolojiye bağlı kalmayı yeğlerken, bazı eski Yunanca ve Latince terimleri de (yerine göre tekil veya çoğul halinde) aktardım. Arkeoloji literatürüne yerleşmiş İngilizce ve Almanca isimleri, Türkçe karşılıklarının yanına, parantez içinde yazdım. Metinlerde ortak olmayan kısımları da parantez içine alarak, hangi dilden çevirdiğimi belirttim. Ayrıca gerekli gördüğüm açıklamaları, sayfa altlarına koyduğum dipnotlarda yaptım. Metinle ilgili levhaları sayfa kenarlarında Romen rakamlarıyla belirttim. Seçme bibliyografya bölümünü, güncel yayımlarla yeniden düzenleyerek, Ege Arkeolojisi konusundaki araştırmalara yardımcı olmak istedim. Kitabın okuyuculara yarar sağlamasını dilerim.

Elif Tül Tulunay
İstanbul

KISALTMALAR

AA	=	Archäologischer Anzeiger
Aegeum	=	Aegeum. Annales d'archéologie egeenne de l'Universite de Liege
AJA	=	American Journal of Archaeology
Alm.	=	Almancaşı
AM	=	Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts, Athenische Abteilung
Bkz.	=	Bakınız
Çn.	=	Çevirmenin notu.
İng.	=	İngilizcesi.
OpAth	=	Opuscula Atheniensia
Türk.	=	Türkçesi.
vd..	=	ve diğerleri
Y.Alm.	=	Yalnız Almanca çeviride mevcut kısım.
Yayıml.	=	Yayımlayan
Y.İng.	=	Yalnız İngilizce çeviride mevcut kısım.
Yun.	=	Yunancaşı.

TRANSKRİPSİYON ŞEKLİ

ð	=	th	=	th / t
ξ	=	x	=	ks
ou	=	u	=	ou / u
ρ	=	rh	=	rh / r
υ	=	y	=	y
φ	=	ph	=	ph
χ	=	ch	=	kh
ψ	=	ps	=	ps

MİNOS KRONOLOJİSİNİ TANITICI NOTLAR

Minos Arkeolojisinin kurucusu olan ve Knossos Sarayını kazan Sir Arthur Evans, Minos uygarlığını tanımlamak için, üç bölümlü bir kronolojik sistem geliştirdi. Erken Minos (EM), Orta Minos (OM) ve Son (veya Geç) Minos (SM) olarak adlandırdığı üç ana safhanın herbirini üçer evreye (EM I, II, III; OM I, II, III; SM I, II, III), bunları da -gerektiği yerlerde- A ve B olmak üzere ikiyeşer alt evreye ayırdı (ör., EM I A, EM I B gibi...). Bu sınıtlamada, gelişimi incelenen, keramik esas alınıyordu. Hazırladıkları, Franchet ve Aberg, Evans'ın bu sistemini çok şematik ve kramen yanlış bularak eleştirdiler. Zamanla, N. Platon'un son şeklin verdiği başka bir sınıtlama geçerlilik kazandı. Bu yeni ayırım, artık keramığa değil, fakat Minos Saraylarının geçirdiği başlıca yapı evrelerine, yani ilk inşaları, tahripleri, yeniden yapımları ve son yıkılmalarına dayanmaktadır. Minos tarihinin kazılarla da kanıtlanan bu temel olayları üzerine, aşağıdaki yeni kronoloji sistemi kuruldu:

Neolitik Çağ	MÖ	?	2600
Saraylar Öncesi Çağ	MÖ	2600	2000
Eski (ilk) Saraylar Çağı	MÖ	2000	1700
Yeni (ikinci) Saraylar Çağı	MÖ	1700	1400
Saraylar Sonrası Çağ	MÖ	1400	1100

Bakırın kullanılmaya başlanmasından (MÖ. 2600), Knossos, Phaistos ve Mallia'da ilk sarayların yapımına (MÖ. 2000) kadar geçen devir, Saraylar Öncesi olarak tanımlanır. Eski Saraylar Çağı, bu sarayların inşasından ilk büyük tahribe (MÖ. 1700), Yeni Saraylar Çağı ise, bu felâketin akabinde sarayların tekrar yapımından, Knossos'taki MÖ. 1400'den hemen sonraya rastlayan son büyük tahribe kadar olan safhayı kapsar. Bunu takip eden evrede sarayların terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Saraylar Sonrası denilen bu devir, MÖ. 1100 yıllarına tarihlenen Dor istilâsıyla son bulur. Bu yeni terminoloji, Evans'ın ki ne aşağıdaki şekilde uyum sağlamaktadır:

Saraylar Öncesi Çağ (Pre-palatial Devir)	EM	I
	EM	II
	EM	III
	OM	I A
Eski (ilk) Saraylar Çağı (Proto-palatial Devir)	OM	I B
	OM	II
Yeni (ikinci) Saraylar Çağı (Neo-Palatial Devir)	OM	III
	SM	I
	SM	II - (SM III A)
Saraylar Sonrası Çağ (Post-palatial Devir)	SM	III

Minos kültürünün sathalarını kesin tarihlemede, kendi çağdaşı olan ve kronolojisi, korunagelmış yazılı belgelerle yeterince iyi bilinen Mısır kültürü ile yapılan karşılaştırma esas alınır. Bu iş için, Carit'te bulunan Mısır eserleri ile Mısır'da ele geçen Girit'ten ithal edilmiş buluntular yardımcı olur: Doğal olarak bu eserler, ortaya çıkartıldıkları tabakalarla aynı devre tarihlenirler. Buna göre Eski Saraylar Çağı, aşağı yukarı Mısır'ın XII. Sülâlesi zamanına rastlar, çünkü Mısır'da Kahun yakınlarında, bu sülâleye ait kraliyet piramitlerinin yapımı dolayısıyla kurulmuş olan bir yerleşmenin enkazında, OM II evresine özgü Kamares keramiği ele geçmiştir. Abydos'ta, aynı çağa tarihlenen bir mezarda da bir Kamares vazosu bulunmuştur. Yeni Saraylar Çağının başlangıcı Hyksos devriyle hemzamandır; bu sonuca, Knossos sarayında OM III A tabakasında bulunan taş bir vazoya ait kapağın, Hyksos firavunu Khyan'ın kartuşunu taşıması nedeniyle varılmıştır. Yeni Saraylar Çağının daha geç evreleri, Mısır'da Yeni Krallık devrine, özellikle XVIII. Sülâle zamanına rastlar: Katsamba'da, Yeni Saraylar Çağının son evresine ait bir mezarda, üzerinde Tutmosis III'ün kartuşu bulunan alabaster bir amphora ortaya çıkartılmıştır. Aynı döneme ait birkaç taş Mısır vazosu da İso-pata'da, SM II'ye tarihlenen bir mezarda keşfedildi; bunlara karşılık Mısır'da çağdaş ithal eşyası olarak, testiler ve alabastra gibi Yeni Saraylar Çağı kapları bu-

lunmaktadır. Firavuna, Girit'ten hediye olarak zoomortik Rhyta (sıvı sunu için kullanılan dinî tören kapları) ile diğer bazı karakteristik Yeni Saraylar Çağı eserleri getiren Girit'liler (Mısır'lıların deyişiyle ünlü Kephti), aynı sülâlenin ileri gelenlerine ait mezarlarda resmedilmişlerdir. Son olarak, MÖ. 1375'ten itibaren oturtulan el-Amarna'daki Amenophis IV veya Akhenaton'un sarayında bulunan Saraylardan sonraki devre ait keramik parçaları, Saraylar Sonrası Çağın başlangıcını ve aynı zamanda sarayın tahrip edildiği tarihi saptamada yardımcı olmaktadır; çünkü stil yönünden daha erken döneme tarihlenen benzer keramik, sarayın zemininde ele geçmiştir.

Bunların yanı sıra, fazla kesin olmamakla birlikte paralel tariheleme sağlayan başka deliller de vardır: Sülâleler öncesi Çağa, yani Eski Krallık devrine tarihlenen ve Knossos'un Geç Neolitik tabakalarında rastlanan Mısır taş vazoları, Mokhlos'ta Saraylar Öncesi Çağ (EM II) gömütlerinde ele geçen Eski Krallık dönemi Mısır taş vazolarına benzer tipte buluntular ile Lebena'da Saraylar Öncesi Çağın son tabakalarında (OM I A) gün ışığına çıkan XII. Sülâle Skarabeus'ları bunlar arasındadır. Bu delillerin geçerli sayılması, üzerlerinde yazıt taşımayan Mısır eserlerini kati tarihlemenin imkânsız oluşundan kaynaklanmaktadır. Babil kralı Hammurabi (MÖ. 1790'dan itibaren)'nin silindiri bir muhru, Platanos'ta EM II - OM I evrelerine ait bir tholos mezardan çıkmıştır. Suriye'de ele geçen ilk Saraylar Çağı keramığı, bu devrin kesin tarihini doğrular görünmektedir.

Burada, Mısır ve Mezopotamya'da mutlak kronolojinin kesinlikle saptanamadığını belirtmek gerekir. Bu bölgelerdeki yeni bilimsel araştırmaların sonucunda tarihler değiştiği takdirde, çağdaşı olan Girit tarihlerinin de gözden geçirilmesi gerekecektir. Son zamanlarda, kronolojik tahminleri, Evans'ın kültüre oranla daha ileri alma eğilimi benimsenmektedir.

GİRİT HARİTASI

1. BÖLÜM

NEOLİTİK VE SARAYLAR ÖNCESİ ÇAĞ

Bugüne dek Girit'te, Neolitik Çağ (Yeni Taş Devri) öncesinde insan yaşadığına dair hiç bir iz bulunamamıştır. Bu nedenle Girit arkeolojisi, MÖ. 3. binin başlarında veya diğer bazı araştırmalara göre- ortalarında son bulan Neolitik Çağ ile basklar. Neolitik Çağın başlangıcını tesbit etmek daha zordur, bugün artık Evans'ın telvil ettiği MÖ. 8000 yılları çok erken bir tarih kabul edilmelidir. Girit'teki Neolitik kültürün karakteristik vasılları, diğer yerlerde olduğu gibi, tarıma başlanması, sürekli oturan evlerin yapılması, Paleolitik Çağın (Eski Taş Devri) araç gereçlerine oranda daha iyi işlenmiş ve parlatılmış gelişkin taş âletlerin bulunumu ve çanak çömlekçiliğin ortaya çıkmasıdır. Evans, Girit Neolitik Çağını, keramikteki farklılıklara göre 3 safha ya ayırmıştır. Erken Neolitik, Orta Neolitik ve Geç Neolitik. Neolitik Çağla Girit'te insanlar mağaralarda oturuyorlardı; ör., Miami mağarası, Amnisos yakınlarındaki Eileithya mağarası, Trapeza mağarası, luktos dağındaki Karnari mağarası, Hanya yakınlarındaki Akrotiri mağaraları, Rethymnon civarındaki Gerani mağarası vd.. Asagı yukarı, Orta Neolitik Çağdan itibaren bunların yanı sıra, hemen hemen elen memiş kaba taşlardan, tuğla ve çalı çırpıdan barmaklar da yapılar. Böyle evlerin kalıntıları, Knossos, Phaistos, Katsamba ve Doğru Girit'te Magasa'da bulundu. Ölüler, mağaralara ve bazı yerlerde, ör., Katsamba'da olduğu gibi, evlerin hemen yakınında ya re açılan çukurlara gömüyorlardı.

Taş âletler ve silâhlar, genellikle tek taraflı baltalar ile çakıl taşından yapılmış çekici ve topuzlardan ibaretti. Topuzların ortalarında sap takılan bir delik bulunuyordu. Bundan başka, Melos adasından getirilen obsidyen'den yapılmış dilgiler (Alın. Klinge,

İng. Blade, Türk. Lama veya dilgi, Çn.) ile kemik âletler de vardı.

Keramik, çömlekçi çarkı kullanılmadan, elde şekillendiriliyor ve çömlekçi fırınlarında değil, ocağın üzerinde açık ateşte pişiriliyordu. Başlıca kap formu basit yayvan kâselerdir. Kaplar, Erken Neolitik Çağ'da, kaba ve bezeksiz, Orta Neolitik Çağ'da ise parlak ve kazı bezekliydiler. Motif olarak genellikle içleri beyaz macunla doldurulmuş noktalar, zikzak veya devamlı çizgiler ve V şeklinde işaretler kullanılıyordu. Bazan kapların dış yüzeylerinde muntazam pişmeme nedeniyle kırmızı veya siyah lekeler meydana geliyordu. Kapların yüzeylerindeki parlaklık, pişmeden sonra yüzeyin zımparalanmasıyla oluşuyordu. Geç Neolitik Çağ'da, kaplar üzerinde bezeme yoktur, fakat kırmızı-siyah lekeler sık rastlanır. Bu son Neolitik safhada, boyun kısmı dar, fakat ağzı oldukça geniş kap formları da gelişti. Bu çağa ait, P'haistos'ta bulunmuş bir dişi kap, ilk kez renkli bezeme gösterir ve bu tekniğin en erken örneklerindendir. Fakat genelde Girit Neolitik keramiğinin, MÖ. 5. binin sonlarından itibaren Tesalya'da ortaya çıkan itinalı boyanmış Neolitik keramiğin aksine, renk kullanımı geleneğine sahip olmadığı söylenebilir. Bunların yanı sıra mutlaka tahta kaplar ve âletler de mevcuttu.

Şişman vücutlu Neolitik kadın idollerinin varlığı, -bazılarının yalnızca baş ve kolları şematik olarak kabaca belirtilmiş, bazıları ise (Giamalakis Koleksiyonundaki bir idolde görüldüğü gibi) oldukça natüralist işlenmiştir- Girit'te, daha Neolitik Çağ'da, sonraki devirlerden tanıdığımız büyük Ana Tanrıçanın tapınım gördüğü fikrini vermektedir. Ayrıca çeşitli hayvan ve kuş şeklinde topraktan yapılmış küçük adak eşyaları da vardır.

Neolitik Çağ insanına ait tümüyle korunagelmış kafatası sayısının azlığı, Girit Neolitik halkının hangi ırka mensup olduğu konusunda kesin deliller sağlayamamıştır. Ada halkı, tarım ve hayvancılıkla (evcilleştirilmiş büyük baş hayvanları, koyun ve keçiyi tanıyorlardı), ayrıca avcılık ve balıkçılıkla geçiniyordu; komşu adalardan Dia, Gaudos ve Kyklat'lara deniz seferleri düzenli-

Lev. 1. Pyrgos Stilinde bir "meyvalık"

Lev. II. Lebena'da Erken Minos mezarları.

yorlardı.

MÖ. 3. binin ortalarında (kesin tarih üzerinde bilim adamları henüz ortak bir fikre varamadılar) Anadolu'dan halk grupları Kyklad'lara, Girit'e ve Kara Yunanistan'ına göç ettiler. Göçmenler, bu bölgelere ilk kez bakırı getirdiler. Yalnızca Tesalya, taç devri kültürüne bağlı kaldı. Anadolu ve Yunanistan'da sık rastlanılan -nthos, -ssos, -tos (ör., Korinthos, Knossos, Phaistos, Lykabettos) sonekleriyle biten yer isimleri, muhtemelen, bu çağda yayıldı. İda, Berekynthos, İnatos, Lykastos, Tarra gibi bazı isimlere, hem Girit'te hem de Anadolu'da rastlıyoruz. Etimolojik olarak bu yer isimleri Yunan diline bağlanamamaktadır; yani Hint-Avrupa dil ailesiyle ilişkisi muhtemel olsa dahi, bu farklı dili konuşanlar Yunan değillerdi. Buna göre -genelde kabul edilmemekle birlikte- -ssos soneki taşıyan yer adlarının, güneybatı Anadolu'da konuşulan ve bir Hint-Avrupa dili olan Luvca'dan geldiği iddia edildi. (Bu dilde aidiyet gösteren bir -ss son eki vardır). Genellikle biz bugün, Eski Yunanlar tarafından Pelasglar, Karlar ve Lelegler diye adlandırılan ve Yunanların gelişinden önce Yunanistan'da oturan halka, alışlagelmiş bir tanımlama ile "Yunan öncesi halk" veya "Ege halkları" diyoruz. Antropologlar onları, uzun kafatası, kısa boy, siyah saç ile koyu renk gözler karakteristiği olan Akdeniz ırkına sokmaktadırlar. Bu Yunan öncesi ırkın ne Sâmîlerle ne de eski Mısır'lılarla ilgisi vardır. Evans, yalnız Girit'e özgü olarak adaya, yerli Neolitik halkla kaynaşan B. Anadolu göçmenleri ya mısıra, Libya'dan da göçmenler geldiğini kabul eder. Evans bu düşünceye, her iki bölgede de ortak olan bazı arkeolojik yerler sonucunda varmıştır. Fakat Afrika'dan Girit'e pek fazla göç olmadığını anlaşılmaktadır.

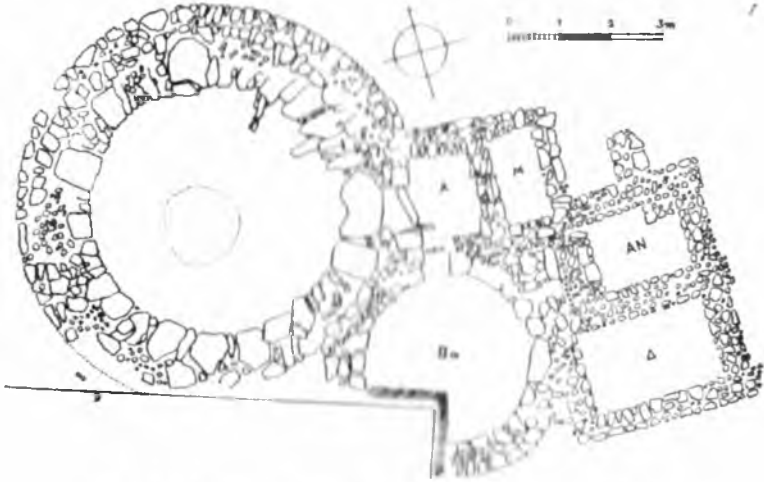
Girit'e bakırın tanıtılması ile bakırın alet ve silah yapımında kullanılmaya başlanması, ilkel taş devri hayatına son vermiştir. Adada, önemli ölçüde gelişen denizcilik ve artan derya diskleriyle karakterize edilen yeni bir dönem başlar. Girit'ten daha ileri bir uygarlık düzeyinde bulunan Mısır (orada pnamutleriyle Eski Krallık

en parlak çağını yaşıyordu) ve ayrıca Küçük Asya, dolayısıyla da Mesopotamia ile kurulan ilişkiler, Minos kültürünün gelişimini olumlu ölçüde etkiledi. Fakat bu kültür, bütün etkilere rağmen tümüyle orijinal ve yerli olma özelliğini korudu.

Bu yeni çağın başlarında Subneolitik öğelerin hâlâ varlığını sürdürdüğü izlenebilir. Pyrgos stiline is karalı kapları (bu tip keramik, Herakleion yakınlarındaki Kokkini Khani'nin doğusunda deniz kenarında yer alan Pyrgos'ta bir mağara-mezarda ele geçtiğinden dolayı bu ismi almıştır), form bakımından daha gelişkin olmakla beraber, Neolitik keramiği hatırlatmaktadır. Boya bezeme yerine, açık bezek görülür. Bu teknikte, kabın yüzeyinde belirli kısımlar bir perdah âleti ile parlatılıp, birbirine tezat teşkil eden parlak ve mat kesimler oluşturularak, çeşitli süsleyici motifler yapılır. Örneğin, çizgiler, yarım daireler, kafesler vd... Kap formları Kyklat'larınkine benzerlik gösterir; tipik olanlar "pyksis"ler (kapaklı, basık silindirik şekilli kutular) ve asılarak kullanılan ip delikli küresel kaplardır. Yine tipik olarak, çoğunlukla Pyrgos'ta bulunmuş ayaklı büyük kadehler (ayaklı meyvalık formunda) ve Parti-ra'dan çıkartılan boynuz şeklinde kulplara sahip kaplar sayılabilir. Bunlara karşılık yeni bir bezeme tarzı, Mesara'daki buluntu yerine göre Hagios Onuphrios üslubu olarak adlandırılan keramikte görülür. Kaplar, kırmızı boya ile yapılmış, genellikle tabana doğru yakınlaşan dikine paralel çizgilerle süslenmiştir. En sık rastlanılan formlar, yuvarlak dipli kesik gaga ağızlı sürahiler ile kuş ve diğer hayvanlar biçiminde yapılmış kaplardır.

Kyklat tipi mermer idollerin Girit'te bulunuşu, Kyklat'larla yakın ilişkiyi vurgular; zira çoğunlukla daha büyük ölçüde yapılmış aynı tip idoller bu adalarda ortaya çıkmıştır. Girit'te "Kyklat idolleri" küçük boyutta, kollarını göğüs üzerinde kavuşturmuş çıplak kadın heykelcikleridir ve belki bir tanrıçayı betimlemektedirler. İnsan şekilli figürinlerin daha pekçok çeşidi vardır; bunlar arasında bazıları kemikten yapılmış ve hemen hepsi Lasithi yaylasındaki Trapeza'da bulunmuş olup, görünüşe göre Kyklat idollerinin

yöresel bir tipidirler. Mesara'da gün ışığına çıkan daha ilkel tarz-
daki sivri tabanlı şematik taş idoller ise, Proto-Libya ve Sülâleler
öncesi Mısır örneklerini anımsatmaktadır.

Res. 1, Lebena yakınlarındaki "yalancı kubbe" mezarları.

Ölüler, yine kaya oyuklarına gömülürler (ör., Herakleion ya-
kınlarındaki Kyparissa'da, Zakro'da ve Palatkaastro'da); bunun
yanısıra ilk Tholos mezarlar Lebena ve Kras'de inşa edilmişlerdir. II
Yuvarlak bir fırın şeklinde olan bu tholosların çatıları, yalancı
kubbeyle, yani taşlar birbiri üzerine bindirilerek yapılır; üst ko-
nulan taşlar, alttakilere oranla içe doğru biraz kaydırılır; böylece
her yandan ortaya doğru taşırılarak üst üste konulan taşların, gi-
derek küçülen çember şeklinde, açıklığı daraltması ve nihayet bir-
leşmesiyle kubbe kapanır. Çatıları yıkıldığı için, bazan çapları 5-
10 m.'ye varan bu yuvarlak mezarların, gerçekten taş bir kubbeyle
mi örtüldüğü tartışmalıdır ve ahşap hatıllı düz bir dama sahip ol-
dukları fikri de ileri sürülmektedir. Fakat, yuvarlak planları, du-
varlarının kalınlığı ve korunagelen kısımlarının içe doğru eğimi

ile mezarların içinde yeni gömülere yer açmak için eski gömü kalıntılarının büyük bir odun yığını üzerinde yakılmış olması ve çatıdan mezarın içine düşmüş olan taşların duruşu gözönüne alındığında, bu tip mezarların tahata çatıyla değil, birer yuvarlak kubbe ile örtülü olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Muhtemelen bu mezarlar, Kara Yunanistan'ında bulunan, aynı tipte, fakat çok daha gelişkin bir kubbeye sahip olan Myken mezarlarının öncüleridir. Evans'a göre, kökeni Libya örneklerine dayanan Girit kubbeli mezarları, yerleşmenin tüm sakinlerine aittiler

Res. 2. Mesara gömütlerinden hayvan şeklinde bir adak eşyası.

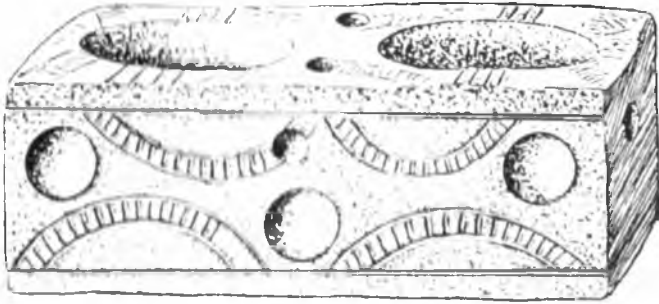
ve ortak gömütler olarak çok uzun bir zaman dilimi içinde aralıksız kullanılmışlardı. Aynı mezar şekli kısa süre sonra (EM II) Mesara'ya (Platanos, Kumasa, Porti ve Hagia Triada'daki gibi) ve tâ Seteia (Myrsine) çevresine dek yayılmıştır. Palaikastro, Zakro ve Mokhlos'ta yanyana sıralanmış dörtgen odalardan (Ossuario) oluşan mezar yapıları mevcuttur. Bu tip mezarlar Arkhanes ve Gurnes'te de bulunmuştur.

Mağaralar (Miami, Eileithyia mağarası, Arkalokhori, Trapeza, Platyvola), Saraylar Öncesi Çağ'da da konut olarak kullanılmış görünmektedir. Fakat ev kalıntıları da (EM II) Hierapetra yakın-

larındaki Vasiliki’de bulunmuştur. Bunlar, Neolitik Çağın ilkel barınaklarına oranla dikkate değer derecede bir gelişme kaydetmişlerdir. Bu evler, kalın bir kireç tabakasıyla sıvanmış kuvvetli duvarlara ve kapı açıklıklarına sahip olup, düzenli şekilde ayrı ayrı odalara bölünmüşlerdir. Vasiliki, aynı zamanda, Pyrgos ve Hăgios Onuphrios üslûplarından daha geç bir evreye tarihlenen, yeni tip bir çanak çömleğin de ana kaynağıdır. Bu yeni keramik üslûbunun dekorasyonu, fırınlama esnasındaki düzensiz pişmeden oluşur. Vasiliki üslûbunda görülen testiler, uzun ağızlı çaydanlıklar, ayaklı kâseler gibi kaplar, ateşin, yanma sırasında kabin yüzeyine düzensiz etkimesiyle lekeli veya benekli (yani alacalı; İng. Mottled Ware, Çn.) bir görünümüne sahip olmuşlardır. Saraylar Öncesi Çağın sonlarında görülen polykrom (çok renkli) bezeme, bir sonraki devirde karşımıza çıkan unlu Kamares-üslûbunun öncüsüdür. Motifler, hâlen basit, fakat artık yalnız düz çizgiler şeklinde değildir. Sonraları Minos süsleme sanatının ana temi olan spiral, boyalı desenler arasına katılmıştır. Ortaya atılan bir teoriye göre, spiral ve dairesel motifler, spiral süslemeli taş pyksislerin ele geçtiği Kyklad adaları yoluyla, “Bandkeramik” (Şerit bezekli keramik, Çn.) denilen Tuna havzası keramiğinin etkisine bağlanmaktadır. Fakat arada kurulmak istenen bu ilişki gerçek dışıdır. Girit’te ilk spiral motifler, mühürler ve taş vazolar üzerinde görülür. Spiral bezemenin doğu etkisiyle yapıldığı fikri daha akla yakındır; özellikle doğunun altın işleme sanatında, altın tellerin bükülmesiyle meydana getirilen spirallere erken çağda rastlanmaktadır. Siyah kaplardan oluşan üzeri sarı beyaz bezekli özel bir keramik çeşidine, çoğunlukla doğu Girit’te rastlanmıştır. Polykrom (çok renkli) bezemede siyah zemin üzerine beyaz ve vişne kırmızısı renkler kullanılmıştır. Çömlekçi çarkı ve fırını bu çağda genellikle biliniyordu.

(Vasiliki’nin güney batısında, Myrtos yanında sahilde yeni kazılan bir yerleşim yerinde, pekçok Vasiliki kabı ile açık zemin üzerine koyu renkle boyanmış kaplar gün ışığına çıkmıştır. Bu

kentleşme eğilimi gösteren yerleşme, Erken Minos tarımı, endüstrisi ve dini hakkında çok faydalı bilgiler kazandırmıştır: Yaygın zeytincilik ve şarapçılık yapılıyor, tahıl ürünleri yetiştiriliyor, sığır, koyun, keçi ve domuz besleniyordu; bir çömlekçi ustanın işliğinin zemininde çömlekçi çarkı bulunmuştur; ağırlıklar ve ağırşaklar tekstil yapımına işaret etmektedir; mühür taşları oyularak işlenmiştir. Yerleşmede bir mekân, pişmiş topraktan bir tanrıça figürünü ile kutsal bir niteliktedir. Yerleşmenin mimarî plânı, buranın, Geç Minos kentlerinden Gurnia gibi birinin öncüsü olduğunu göstermektedir. Myrtos yerleşmesi MÖ. 2200 yıllarında bir yangınla tahrip edilmiştir, Y. İng.)

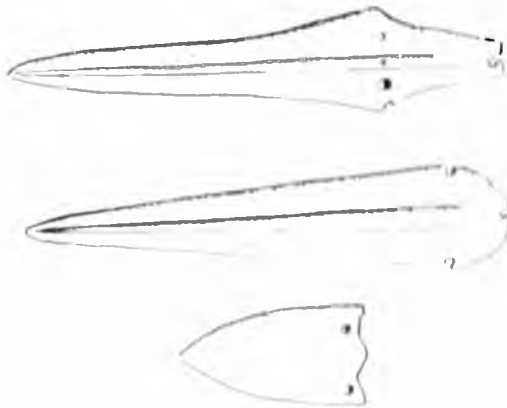

Res. 3. Mesara'dan çifte sunu için taş bir "Kernos"

Denizciliğin gelişmesi ve Mısır'la ilişki kurulması, Girit'lilere taş işleme tekniğini ve taş vazo yapımını öğretti: Taşın, önce çekiç ve keski ile fazlalıkları gideriliyor, kabaca şekli belirleniyordu; sonra boru şeklinde tahtadan bir delici ve ıslak kumla içi oyuluyordu ve üzeri yine kumla uzun süren sabırlı bir perdahlama sonucu parlatılıyordu. Steatit, Stalagmit, Kireç taşı, Şist, Serpentin gibi Girit'te çıkartılan taşlar kullanılıyor ve bunlardan ölümlere mezar hediyesi olarak konulan harikulâde taş vazolar yapılıyordu. Seteia yakınında bulunan Mokhlos adasındaki mezarlarda böyle

seçkin vazolardan çok miktarda bulunmuştur. Birkaç Mısır modelinin taklidi haricinde, hemen hepsi Girit eseri olan, ustalıklı yapılmış çeşitli kap formları ve sanatkârların kabın şeklini verirken taşın tabii damarlarıyla uyum sağlanmasında gösterdikleri maharet büyük hayranlık uyandırmaktadır. Yine taştan, daha batı ve genelde kült törenlerinde birarada iki veya daha fazla sunu yapmak için kullanılan tuzluk-biberlik formundaki “Kernoi” (çok bölümlü kaplar) ve “kuş yuvası kaplar” (Alm. Vogelnestgefäße, İng. Bird’s nest bowls, Çn.) ile çeşitli tipte kâseler Mesara mezarlarından çok çıkmıştır.

Sina yarımadasındaki, yani Nil ile Kızıldeniz arasında yer alan Arap çölündeki Mısır altın madenlerinden ve Anadolu’dan çıkarılan altın; Diadem, saç tokaları, gerdanlıklar, ince zincirler ve küçük hayvan figürleri gibi ziynetlerin yapımı için ithal ediliyordu. Hem kadınlar hem de erkekler süs eşyası takıyorlardı; fakat, gerdanlıklar, artık Saraylar Öncesi Çağın başlangıcında olduğu gibi pişmiş toprak boncuklardan değil, yarı kıymetli taşlardan yapıldı. Girit dağ kristali, mor Amethyst ve kırmızı Karneol, çeşitli formlardaki boncukların ana malzemesiydi; daha az kazançlı halk

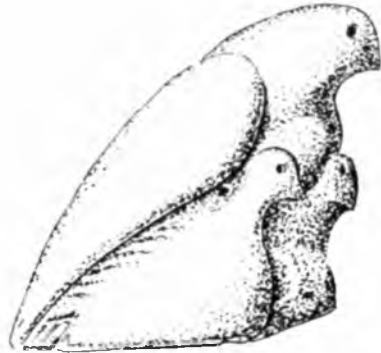

Res. 4. Mesara mezarlarından bronz kamalar.

ise, basit taşlardan yapılmış kolyeler takıyordu. Fayans boncuklar da bulunmuştur. Bunların yapımı tekniği Girit'e mutlaka Mısır'dan geçmiş olmalıdır. Taş vazolar yanısıra, Saraylar Öncesi Çağa ait çeşitli süs eşyaları da Mesara ve Mokhlos mezarlarında ele geçmiştir.

Bakır, önceleri alaşimsız olarak, hemen hemen üçgen şeklindeki, küçük kamaların yapımında kullanıldı, fakat sonra kalay ile karıştırıldı; bu metal herhalde uzak İber yarımadasından veya daha da uzaktaki Britanya'dan değil, muhtemelen Troia yoluyla Anadolu'dan getiriliyordu. Böylelikle elde edilen bronz, ortasında kuvvetlendirici omurgaya sahip daha uzun kamaların yapımını sağladı. Muhtemelen Kyklad'lardan (Siphnos) veya Kilikya'dan getirtilen gümüş de, nadir olmakla beraber, kama yapımında kullanılmıştır. Şunu da belirtmeliyiz ki, Girit'te, ör., Asterusia'da ve belki Pakhyammos'un doğu kıyılarındaki Khrysokamino'da bakır yatakları mevcuttu; fakat bakır, mutlaka Kıbrıs ve Anadolu'dan da ithal edilmiş olmalıdır.

Saraylar Öncesi Çağın ikinci evresinden itibaren Girit'te mühürler ortaya çıkar. Bu durum, aynı tip mühürlerin görüldüğü Orta Doğu ve Suriye ile Girit arasındaki ilişkinin bir başka kanıtıdır. Bu mühürler, özellikle kutuların ve kapıların kilitlemesinde kullanıldı: Korunması gereken eşyalar kapatılıp deliklerinden geçirilen ince iplerle bağlanır ve bu iplere sıkıştırılan bir parça ıslak kil üzerine mühür basılırdı. Bazı mühür taşları, kötülükleri önleme gücünden dolayı, sahipleri tarafından, boyunda veya bilek-

Res. 5. İki yavrusuyla bir güvercin şeklinde fildişi mühür.

te muska olarak taşınıyorlardı. Mühürler Suriye veya Mısır'dan getirtilen fildişi, Steatit ve Kemik gibi yumuşak malzemelerden yapılırdı, sonraları yarı kıymetli sert taşlara da işlendi. Genellikle yüzük, damga, düğme, koni, prizma ve nadir olarak da silindirik şeklindedirler. Bazan da çeşitli hayvan, ör., maymun, aslan, boğa ve kuş figürlerinden oluşurlar. Mühür düzlemine, çizgiler, haçlar, yıldızlar, S şekli ve spiral süsler ile insan ve hayvan figürleri kazınmıştır. Saraylar Öncesi Çağın sonlarından itibaren, mühürler üzerinde görülen Hieroglif işaretleri, yazının daha o çağda bilindiğini kanıtlamaktadır.

2. BÖLÜM

ESKİ SARAYLAR ÇAĞI

Saraylar, Yerleşmeler ve Mezarlar

MÖ. 2000 yıllarında önemli bir olay cereyan etti: İlk kez, Knossos, Phaistos ve Mallia'da, ancak saray olarak nitelendirilebilecek büyüklükte yapılar inşa edildi. Bu sarayların kuruluşu, mutlaka adı geçen yörelerde kuvvetli idare merkezlerinin oluşumundan kaynaklanmıştı ve anlaşıldığına göre büyük kudret, artık gerçek birer kral unvanı taşıyan ve sülâleler kuran, bir zamanların mahallî Prenslerinin elinde bulunuyordu. Her üç sarayın da, adanın en verimli ovalarında yer alması herhalde tesadüf değildir; şüphesiz krallar, büyük arazilerin sahipleriydiler. Bunu, tahıl, şarap ve yağ gibi bazan dev Pithoi içinde saklanan zirai ürünlerin konulduğu geniş magazinler kanıtlamaktadır.

Önemli işlerin yapımı, ör., Knossos ve Phaistos'ta tepe doruklarının düzeltilmesi, düzenlenen alanlarda büyük binaların inşası ve Knossos tepesinin doğu kısmındaki büyük dikey kesit, Minos toplumunun kesin bir işbölümü başardığını ve büyük bir işçi grubuna sahip olduğunu ispatlamaktadır. Doğuda yaygın olan esir ticareti Girit'te de şüphesiz mevcuttu. Phaistos sarayının eski evresinde bulunan ve mutlaka farklı makamlardaki kişilere ait olan mühür baskılarının sayıca çokluğu ve çeşitliliği; saraylarda yeter derecede gelişkin bir memur teşkilâtının varlığını kanıtlamaktadır. Hieroglif yazısının daha da gelişmesi ve aynı zamanda Phaistos sarayında işaretleri tesbit edilen Linear A yazısının ortaya çıkışı da Eski Saraylar Çağına rastlar ve magazinlere giren çıkan malların bürokratik kontrolüyle bağlantılıdır.

Birçok kubbeli mezar (tholos) bu çağda da kullanılmıy, Knossos yakınlarında ve Phaistos çevresindeki Kamilari'de de aynı tip te yeni mezarlar yapılmıştır. Palaikastro ve Mokhlos'daki Osnario (kemiklik)'lara da ölü gömmeye devam edilmiştir. Mallia sarayının kuzeyinde yer alan Khrysolakkos'ta, iç kısmında pekçok mezar odası ile bir sunak ve kernos benzeri bir sunu masası için ayrılmış özel mekânlar bulunan büyük dörtköşe bir çevirme duvarı inşa edilmiştir. Aynı zamanda Pakhyammos, Sphungaras ve Knossos yakınındaki Mavro Spelio ile Ailias'ta görüldüğü gibi Larnakes (Pişmiş toprak kutular) ve Pithoi içine yapılan tek tek gömüler sıklaşmıştır. Bu yeni gömü şekilleri ve bir önceki devir için tipik olan toplu gömülerden tamamen vazgeçilmesi, Glotz'un kabul ettiği gibi, belki de akrabalığa bağlı toplum düzeninin yavaş yavaş yayıfladığını ortaya koymaktadır.

Knossos'ta korunagelen sarayın büyük bir kısmını Evans Eski Saraylar Çağına tarihlemiştir. Phaistos'ta, bu çağdan, sarayın batı cephesi ile batı avlusu, tiyatro alanı, birkaç kült mahalli ve kalın sıvalı duvarlarıyla Vasiliki'deki Saraylar Öncesi Çağa ait evleri hatırlatan bir sıra magazin (depo) kalmıştır. Eski Saraylar Çağının başlarına yine Vasiliki'de bir başka ev ve Doğu Girit'te Seteia yakınlarındaki Khamaizi'de bulunan bir yapı aittir. Bu yapı*, oval planlı olup, dışta eliptik bir duvara, içte ise, sarnıcı bulunan küçük bir merkezî avlu etrafına sıralanmış, dış duvara bitişik odalara sahiptir. Odalarda bulunan idoller, en azından yapının bir kısmının sakral karakter taşıdığını göstermektedir.

Mallia'da J.C. Poursat tarafından kazılan evler de Erken Saraylar Çağının sonlarına tarihlenmektedir.

Çanak Çömlekçilik

İlk Sarayların kurulması ile Keramiğin gelişiminde ani bir ilerleme kaydedilmesi aynı zamana rastlar. Bu çağın başlarında, kil he-

* N. Platon bu yapıyı "dağ tapınağı" olarak açıklamaktadır (Çn.).

nüz yaşken kabın yüzeyine çıkıntı şeklinde küçük parçacıklar eklenerek yapılan, Barbotin* denilen süsleme tekniği revaçta idi. Bu teknik genellikle çok renkli (Polykrom) boyanmış motiflerle birarada kullanılıyordu. Daha sonraları Knossos ve Phaistos saraylarında, şüphesiz kraliyet atölyelerinde çalışan zanaatkarlar tarafından, tamamen saraya özgü bir Keramik üslubu yaratıldı. Eski Saraylar Çağının sonlarında ortaya çıkan çok renkli bezemenin fevkalâde bir gelişimi olan bu yeni üslûptaki keramik, ilk kez İda dağının güney yamaçlarında, bugünkü Kamares kasabası civarında bir mağarada bulunduğu için, Kamares üslûbu olarak adlandırılmıştır. Aslında bir sı-

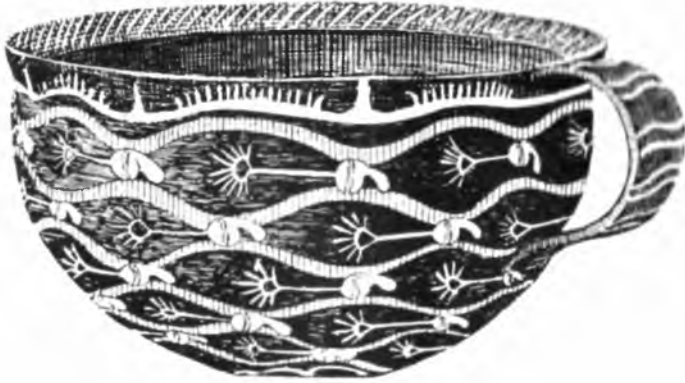

Res. 6. Phaistos'tan Kamares üslûbu amphora

vı (veya yiyecek, Y. İng.) ihtiva eden bu kaplar, mutlaka o mağarada tapınılan tanrıçaya sunulmuştur. Bu keramiğin Phaistos sarayından geldiği hemen hemen kesindir; zira burada Doro Levi'nin başkanlığında (İtalyan okulunun, Y. İng.) yaptığı kazılarda çok sayıda benzer kap bulunmuştur.

VI a Kamares üslûbunun karakteristiği, siyah zemin üzerine kırmızı ve beyaz renklerle boyanmış spiral ve eğri hat motiflerinin olağanüstü çeşitliliğidir. Kırmızı rengin, erken dönem için tipik olan kiraz kırmızısından (İng. Indian red, Alm. Indischrot) turuncuya

* Barbotin tekniğinde, yalnız kabın yüzeyine kil ıslakken hazırlanmış parçalar aplike edilmez, kabın kendi yüzeyinden çimdikleme ile bir tutam kil dışı çekilerek de şekillendirilirdi (Çn.).

Res. 7. Knossos'tan "yumurta kabuğu" inceliğinde fincan.

kadar değişen tonları vardır. Koyu renk zemin üzerine açık renk bezeme ve bunun zıddı olan açık renk zemin üzerine koyu renk bezeme bazan birarada aynı kabın üzerinde görülebilir. Kap formlarının ve dekoratif elemanların çeşitliliği sonsuzdur: Spiral ler, bitkisel motifler, rozetler, daireler, şeritler, çizgiler, ağ motifleri vd.. Bazı kaplar relief olarak çiçekler, midye kabukları ve diğer motiflerle bezenmiştir; diğer bazıları ise dalgalı ağızlarıyla metal kapları taklit ederler. Pişirilmeden önce bir mülünde basılarak yapılmış baskı motifleri de vardır. Spiral motifler bazan uzatılmış ve ahtapotlara benzerler, aynı zamanda balık tasvirlerine de uyarlanırlar. Böylece bir sonraki çağın Deniz Uslubuna (Uyg. Marine style, Alm. Meeresstil, Çn.) hazırlık sezilir. Çok nadir olarak çemattik insan figürleri, tanrılar, dansçılar vd. görülmüş insan şekli kaptan zor anlaşılan dekoratif bir motile domurgulanmıştır. Bu çemattik görünümün kasdi yapıldığını bize Plaudos mülhürleri üzerindeki natüralist figürlü tasvirler ispattırmaktadır. Başlıca kap

formları, testiler, fincanlar, ayaklı meyvalıklar, küçük ve büyük Pithoslardır; daha nadir olarak Kraterler ve Rhyton'lar görülür. Olağanüstü zerafetteki yumurta kabuğu kapları (Alm. Eierschalengefäse, İng. Eggshell ware, Çn.) özel bir grup oluşturlar. Bunlar, çoğunlukla yumurta kabuğu kadar ince kenarlı fincanlardır. Tâ Eski Saraylar Çağının son yıllarından beri bilinen hızlı çömlekçi çarkının yaygınlaşması, şüphesiz keramikteki bu ilerlemeyi kolaylaştırdı.

Diğer El Sanatları

Buna karşılık taş kaplar, artık Saraylar Öncesi Çağın çeşitliliğini göstermezler; fakat Eski Saraylar Çağının başlarında bir önceki evrenin kuş yuvası kaplarından gelişen "çiçek çanağı kaplar" (Alm. Blütenkelchgefäß, İng. Blossom bowl, Çn.) ortaya çıkar. Bunlar, kabı tıpkı bir çiçek çanağı gibi çevreleyen relief şeklinde çiçek yapraklarıyla süslüdür. Eski Saraylar Çağının keramik formlarını anımsatan yandan emzikli birkaç taş sürahi de belki bu çağa aittir. Aynı zamanda taş lâmbalar da görülür. Phaistos'ta, çok sayıda çukur bölümleriyle Erken Minos Çağı basit Kernoslarının gelişmiş şekli olan büyük Kernoslar ve ayrıca küçük sunaklar bulunmuştur.

Res. 8. Phaistos'tan mudür baskısı

Genellikle şematik, hâtta bazan ilkel ve kaba yapıdaki pişmiş toprak idoller, adorantlar tarafından sunuldukları Petsopha, luktas, Traostalos ve Asterusia dağ tapınaklarında gün ışığına çıkarıl-

Lev. III. Hagios Onuphrios Üslübunda vazolar.

Lev. IIV. Vasiliki Üstûbunda bir sîrâhi.

mişlardır. Giyimleri Eski Saraylar Çağının modasını yansıtır. Erkekler yalnızca küçük bir kamanın sokulu olduğu dar bir kemer ve bir süspansuvar taşırlar. Kadınlar ise uzun geniş bir etek ile enli yakası ensede sivrilerek kalkık duran, önü açık bir yelek giyerler.

Res. 9. Yabanî keçi tasvirli bir mühür

Baş, ya geniş kenarlı bir şapka taşır, ya da lüleler halinde bükülmüş saçtan kalın bir band ile çevrelenmiştir. Daha sonraki duvar resimlerinde de görüldüğü gibi idollerin cinsiyeti renkleriyle belirlenir; erkekler kırmızı, kadınlar beyaz renklidir. Kato Zakro yakınlarındaki Traostalos dağ tapınağında ilk bronz adorant (Duacılar, Çn.) idolleri bulunmuştur. Bunlar anlattığımız idollere benzerler. Pişmiş topraktan yapılmış boğa şeklindeki Rhytonlar Porti ve Mokhlos'daki mezarlarda ve Phaistos sarayında ortaya çıkartılmışlardır; hayvanla-

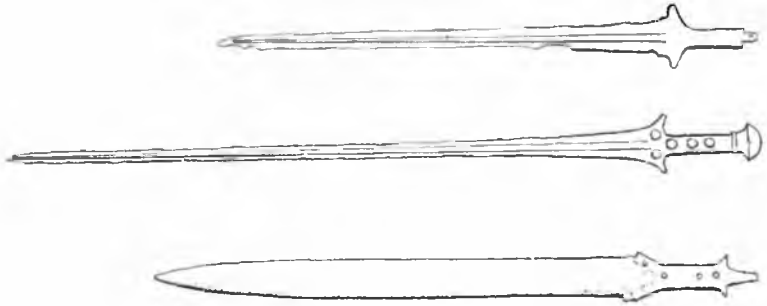
rın, özellikle yine boğaların, küçük heykelcikleri yukarıda sözü geçen tüm dağ tapınaklarında bulunmuştur.

Eski Saraylar Çağında mimaride ve keramikte olduğu kadar mühür oymacılığı ve kıymetli taş işçiliğinde de büyük ilerlemeler kaydedildi. Artık karneol, akik, dağ kristali, yeşim, khalkedon, hematit ve meteortaşı gibi sert taşlar da traşlanıyordu. Mühürler genellikle, her bir yüzü, uzun elips şeklinde olan uç veya dört kenarlı prizma, dairesel (disk) mühür ve küçük bir tutamağa salıp armut şekilli damga mühür formundadırlar. Motifler, hiyeroglif işaretleri, dairesel ve düz çizgilerden oluşan süsler ve ayrıca lügatli tasvirlerdir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Phaistos'taki eski saraydan, kil üzerinde bir seri mühür baskısı elimize geçmiştir; bir yandan çağdaş Kamares kaplarının süsleyici bezekleri ile yakın

ilişkisi bulunan bu mühür baskıları, diğer yandan da yalnız çiçeklerin değil, aynı zamanda böcek ve çeşitli hayvanların ve nadiren insanların tasvirlerinde bir sonraki çağın natüralist stilini hazırlayan hayret verici bir ustalık göstermektedir. Mallia Sarayının batısındaki bir mühür işliğinde bulunan, genellikle prizma şeklindeki bir dizi steatit mührün desenleri çok daha basit ve kısıtlıdır.

Metal işlemeciliği de hızlı gelişmeler kaydetti. Mesara'da, ortasında kuvvetlendiren omurga bulunan uzun kama, tahta bir sapla raptedilebilmesi için artık bir uzantıya sahip oldu; bu arada Khamaizi'de gündelik kullanım için çifte baltalar, ayrıca mızrak uçları, baltalar ve keskilere rastlıyoruz. Tek taraflı baltalar Palai-kastro'da, çifte baltalar ise adak eşyası olarak Mesara'daki Platanos tholos mezarında bulunmuştur. Tholos mezarlardan çıkan altın ziynet eşyalarının bir kısmı da muhtemelen bu çağa aittir. Mallia yakınlardaki Khrysolakkos'ta bulunan Eski Saraylar Çağına tarihlenen emsalsiz bir altın pandantif, iki arıyı bir bal damlasını gümece koyarken tasvir etmektedir. Arılar, habbelerle yuvarlak levha şeklinde işlenmiş peteğin iki tarafına simetrik yerleştirilmişlerdir. Bu takı mutlaka saray kökenlidir. Fakat genelde

VII a

Res. 10. Knossos'tan Yeni Saraylar Çağına ve Moulia'ndan Saraylar Sonrası Çağa ait bronz kılıçlar.

Mallia sarayı, Knossos ve Phaistos saraylarıyla karşılaştırıldığında taşra karakterinde gözükür. Muhteşem Kamares kapları burada çok nadirdir.

Fakat Minos kültürünün etkileri artık Girit dışında da hissedilmektedir. Knossos kralları, akislerine geç devir Yunan yazarlarında rastlanan Minos Thalassokratisi denilen deniz hakimiyetine dayalı egemenliğin temellerini şimdiden atmış görünmektedirler. Melos adasındaki Phylakopi yerleşmesinde Kamares kapları bulundu. Büyük bir ihtimalle orada bir Minos kolonisi kuruluydu. Aynı keramik Argos yakınlarındaki Lerna'da, Aigina'da ve Girit'in güneyindeki Konphonisi adasında da bulundu. Muhtemelen bunlar gibi gemicilik ve ticaret için Girit'in kurduğu daha birçok uğrak noktası diğer adalarda ve Ege kıyılarının elverişli mevkieinde mevcuttu. Eski Saraylar Çapı Keramiğinin Mısır ile Suriye'ye ve de Byblos'la Ugarit'e ithali, Carit'ın bu ülkelerle arasındaki yakın bağları kanıtlar. Kıbrıs'la da benzer ilişkiler vardı. Girit'te Pax Minoica (Minos Barışı, Çn.) adı verilen barış ve refahın hüküm sürdüğünü, sur duvarlarının tunuyla yokluğunu göstermektedir.

Muhakkak ki tüm ada, Knossos kralının üstünlüğünü kabulleniyordu. Hâtta, Girit saraylarının değişik kral ve prenslerin ikametgâhı olmayıp, hepsinin her kentte sarayları bulunan ve bunlarda sıra ile oturan doğulu krallar gibi bir tek idareciye, yani Knossos kralına ait olduğu şeklinde bir görüş de ortaya atılmıştır.

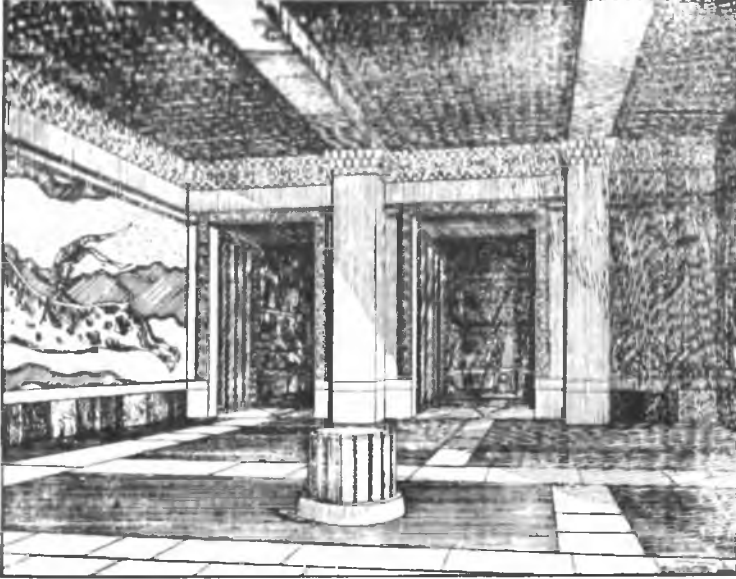
MÖ. 1700 yıllarında aniden, uç Carit Sarayı üzerine korkunç bir felâket çöktü. Muhtemelen bunun nedeni, aynı çağda Troia'dan Orta Filistin'e dek Batı Asya'nın pekçok yerleşmesinde hissedilen bir deprem olmuştur.

3.BOLUM

YENİ SARAYLAR ÇAĞI

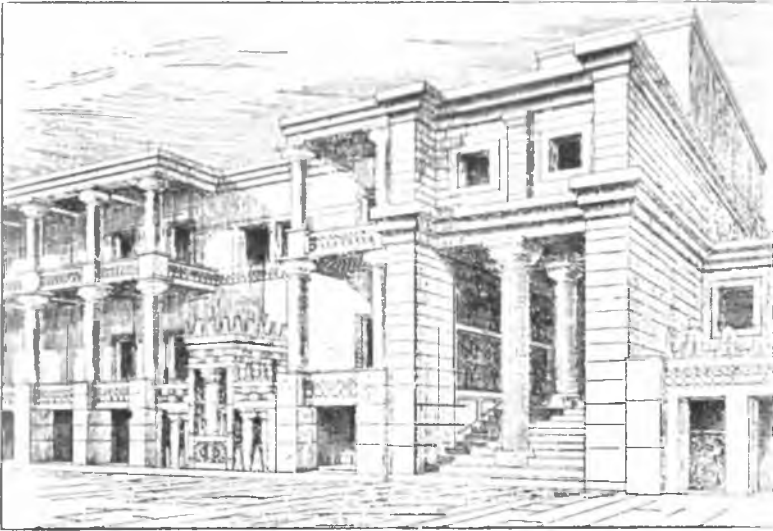
Saraylar, Villalar, Yerleşmeler

MO. 1700'lerdeki felâket, kültürel gelişimi kesintiye uğratmadı. Merkezî konumundaki üç saray, Knossos, Phaistos ve Mallia, derhal yeniden inşa edildi ve Minos yaşamı en görkemli çağına girdi. Eski Sarayların enkazı, düzletildi ve Phaistos'ta olduğu gibi, bazı durumlarda, kireç ve tuğla parçacıklarından kalın bir karışım tabakasıyla örtüldü. Korunagelmiş saraylar, ana hatlarıyla bu çağa aittirler.

Res. 11. Knossos sarayının batı girişi. (A. Evans'a göre.)

Yeni Saraylar, gösterişli Propylonlar, portikler, daha çok sayıda katı birbirine bağlayan anıtsal merdivenler, karanlık iç mekânları aydınlatan ışık kuyuları ile bir veya bir kaç duvarı, mevsimlere göre istenilen hava ortamını sağlamak için açılan ve ya kapatılan kapılardan oluşan “kapılı salonlar” a sahipti. Geniş duvar ve taban yüzeylerinin kaplamasında ve tahta kapı sövelerinin kaidelerinde, levhalar şeklinde, Knossos ve Phaistos’taki taş ocaklarından elde edilen bir tür Girit alabasteri olan alçıtaşı (Kalsiyumsülfat; Alm. Gipsstein, İng. Gypsum, Çn.) kullanılmıştır. Sütun kaideleri, ya aynı malzemeden, ya da Poros (kireçtaşı)’tan yapılıyordu ve Eski Saraylar Çağının çok renkli yüksek kaidelerinin aksine alçaktı. Yeni sarayların olağan taş bankları ve merdiven basamakları da alçı taşıındı. Yer döşemesi için, bir önceki çağın düzgün olmayan kireç taşı levhalarının yerine, araları kırmızı stuko ile doldurulmuş yeşil şist (Alm., Grüne Schiefer, İng., Green

Res. 12. Knossos sarayında, batı kanadın, merkezî avludan görünen cephesi. (A. Evans’a göre).

Schist, Çn.) tabakaları da kullanılıyordu. Düzeltilmiş kireçtaşı bloklarıyla dış cepheler ve ışık kuyuları kaplanıyordu. Daima düz olan çatı, giriş ve hatılardan yapılmış idi. Ağaç gövdelerinden sütunlar aşağı doğru daralıyordu ve çoğunlukla yivsizdi. Dor ve Myken başlıklarının öncüsü olan sütun başlığı da tahtadandı. Olağan üzere, dikme ve hatıllar duvarların içine yerleştiriliyordu, böylece depreme karşı dayanıklı, tahta iskeletli bir duvar sistemi gelişmişti. Peloponnesos'taki Myken megaron yapılarından bilinen sabit ocak yerleri, burada yoktu. Bu çağda Mallia, önemli diğer iki sarayın aksine, alçı taşı kullanılmadan, güneşte kurutulmuş büyük kerpiç tuğlalardan örülmüş duvarlarıyla, daha az lükse sahip ve varesel görünümdeydi.

Yeni Saraylar Çağında bu üç büyük saraydan başka, zengin toprak sahiplerinin villaları olarak kabul edilebilecek, daha küçük, takat gorkemli bir düz yapı inşa edilmiştir. Büyüklükleri ve ihtişamları farklılıklar gösteren bu yapıların varlığı, merkezi krallık yönetiminin çokluğuna bir işaret olarak yorumlanmıştır. Bazı yerlerde belki bunlar, bağımsızlık kazanmaya çalışan yüksek rütbeli kişilerin veya rahiplerin konutları idi. Or., MÖ. 1600'den az sonra Knossos'ta bir zamanlar saraya çıkan ve sonra zelzeleyle yıkılan büyük portikli merdivenin doğu duvarını kesen "Güney Ev" yapıldı. Küçük Saray, Büyük Rahibin Evi, Kutsal Triöün Evi (House of the Chancel Screen) Güneydoğu Evi ve Kralliyet Villası vurgulanmış kült karakterleriyle, şüphesiz Minos aristokrasisinin ve özellikle rahiplik makamının ileri gelen üyelerine aitti.

Phaistos yakınlarında kurulmuş Hagia Triada Villası, Phaistos krallarının yazlık sarayı veya -daha büyük olasılıkla- Mesara'nın batı yarısına hükmeden Prens'in sarayı şeklinde yorumlanır. Yeni Saraylar Çağına ait kırsal kesimde bir villa, Phaistos'un doğusunda, Gortys yakınlarında bulunmuştur. Tylissos'ta üç tane, yanyana büyük yapı ortaya çıkartılmıştır. Herakleion'un doğusunda Amnisos'ta, (şimdiki adı Karteros olan nehrin ağzına yerde, Y. İng.) ve daha doğuda Niru'da benzer binalar vardır. Bunlar, en az

*Res. 13. Knossos sarayının merdivenli portığı ve güney cephesi
(A. Evans'a göre)*

iki katlı ve merdivenli, “kapılı salonları”, ışık kuyuları, Lustrasyon havuzları ve daha başka kutsal yerleri ile duvar resimleri olan yapılardır.

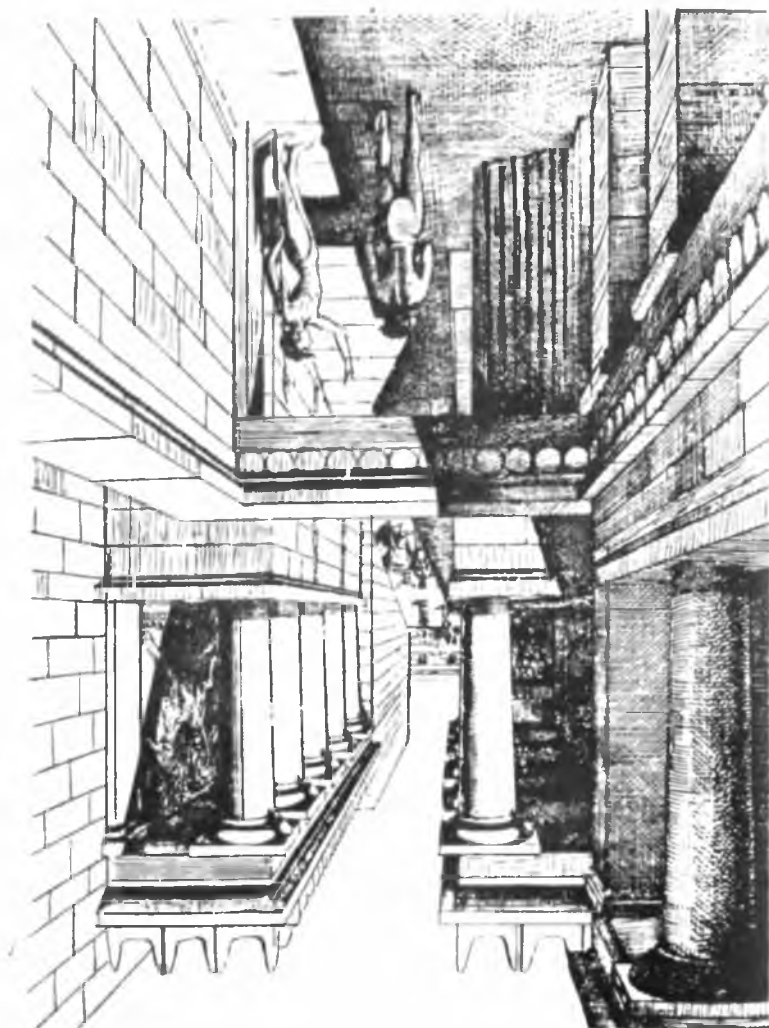
Arkhanes ile yakınındaki Vathypetro’da Marinatos ve (Sakellarakis, Y. İng.) tarafından kazılmış olan önemli çiftlikler, muhakkak ki güçlü arazi sahiplerine aitti, tıpkı Sklavokampos, Apodulu (Rethymnon çevresi) ve Seteia çevresindeki villalar (Zou, Pisko-kephalo, Akhladia vd., Y. Alm.) gibi.

Saraylar gibi villalar da, kazılarda yıkıntılar arasında kömürleşmiş veya ufalanmış halde az miktarda gün ışığına çıkan tahıl ve baklagillerin içinde korunduğu pekçok Pithoi kapsayan magazinelere sahipti. Ayrıca bunlarda yağ ve şarap da depolanmış olmalıydı. Pişmiş topraktan, üzümli ezmek için yapılmış, sıra için bir haznesi ve emziği bulunan sıkma âletleri Vathypetron ve başka yerlerde bulunmuştur. Bu toplumlarda ekonomik temel, tarıma dayalı olmalıydı.

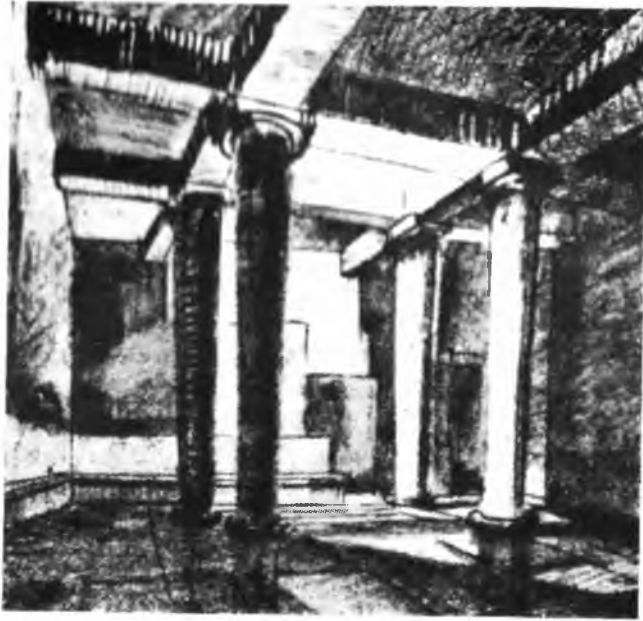
Küçük sarayların ve villaların efendileri, ara sıra Mısır’da görüldüğü gibi, otonomi kurmaya çabalayan, merkezî yönetimin resmi memurları mıydı, yoksa krala haraç ödeyen yöresel mülk sahipleri miydi, kesin bilinmemektedir. Fakat krallar ile aralarında ciddi uyuşmazlıklar olduğuna dair ip uçları da yoktur. Yerleşmelerin yine sursuz oluşu, Pax Minoica’nın hüküm sürdüğünün delilidir. Yine de Yunan yazarlarının bildirdiği, kral Minos ile kardeşleri kabul edilen Sarpedon ve Rhadamanthys arasındaki çekişme ve sonuçta bu ikisinin Girit’ten göç etmesi, tam ve devamlı bir barışın varolmadığını gösterir.

Yeni Saraylar Çağındaki yaşam tablosu, büyük ve küçük saraylar ile bitmez. Büyük ve hâttâ bazı küçük saraylar, çepeçevre, kent ve kasabalarla kuşatılmıştır. Knossos’ta, zirvede çok katlı sarayın bulunduğu alçak tepenin etekleri, aralarında taş döşeli, dar, dönemeçli sokaklar yer alan düz damlı büyük ve küçük evlerle kaplıydı. Daha yüksek Gypsades ile Prophet-Elias tepelerine dek yayılmış olan kenti, Kairatos nehri üzerindeki bir köprü ve yollar,

Рис. 14. Колонны Сиракузского храма

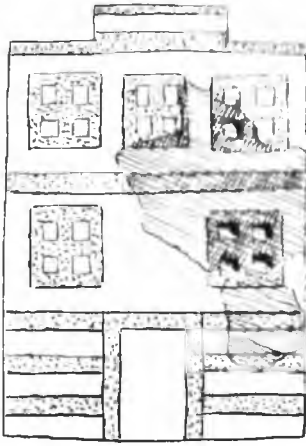
adanın iç kesimiyle bağlarken, diğer yollar da Knossos'u, bugünkü Poros ve Katsamba'nın bulunduğu Kairatos nehrinin ağzındaki ana limanına ulaştırıyordu. Burada, yoğun nüfuslu, zengin bir liman kenti gelişmişti ve kumsalından Minos donanması Ege Denizine, doğuya ve Mısır'a açılıyordu. Knossos'ta liman sakinleriyle birlikte binlerce kişi oturuyor olmalıydı. Çevredeki diğer liman kentleri, yukarda sözü geçen Amnisos'ta ve bugün Hagioi Theodoroi denilen yerde idi.

*Res. 15. Phaistos Sarayında "Kraliçenin Salonu"
(Pernier'e göre)*

Benzer kentler ve yerleşmeler Phaistos sarayının ve Hagia Triada villasının etrafında bulunuyordu. Bu bölgenin limanları Matata ve Kommos, Mesara'nın Libya Denizine bakan batı sahilinde yer alıyordu.

Doğu Girit'teki Minos kentlerini daha iyi biliyoruz: Dar sokakları ve küçük evleri olan Gurnia'da köylüler, balıkçılar, denizciler ve zanaatkarlar yaşıyordu. Kent, zirvesinde yöneticinin oturduğu küçük bir saray bulunan, bir tepenin yamaçlarına kurulmuştu. Mirabello körfezinde, bugün terkedilmiş küçük Pseira adasındaki bir başka Minos yerleşmesinin evleri büyük ve zengindi. Bu evlerin varlıklı vatandaşların malı olduğu ve adanın idarî yönden Gurnia'ya bağımlılığı kabul edilmiştir. Fakat adanın, ticaret merkezi ve gemilerin kontrol noktası olarak Mirabello körfezindeki önemi, ayrıca Knossos'ta bulunan büyük, renkli alçı kabartmaların buradaki varlığı, Pseira'nın, doğrudan merkezî sarayla ilişkili yüksek memurların mekânı olduğuna işaret eder. Girit'in doğu kıyılardaki Minos yerleşmelerinden Palaikastro'nun da yapıları büyük ve görkemlidir. (Güney kıyılarda Myrtos yakınındaki Pyrgos tepesinde G. Cadogan yeni bir Minos yerleşmesi buldu; yöresel prensin güzel evi tepenin zirvesinde, ortada yer almaktadır, Y. İng.)

Res. 16. Knossos'tan bir ev modeli

Fakat bu bölgenin en önemli merkezi, şüphesiz, N. Platon tarafından, aşağı yukarı adanın doğu sahilinin ortasında, Palaikastro'nun güneyinde keşfedilmiş olan Kato Zakro sarayıdır. Buranın konumu, ticaret ve hammadde alımı için, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'a yapılan deniz yolculuklarına çok elverişliydi. Kıbrıs'ın bakır külçeleri ile Suriye fildişlerinin sarayda bulunmaları doğu ile ticarî ilişkileri kanıtlar. Pişmiş topraktan yazılı tabletlerin de korunageldiği bu önemli Minos sahil yerleşmesinin görkemi, asıl, benzeri olmayan kullanılmamış, taş kült kapları topluluğunda kendini gösterir. Girit, veya eski Mısır'lıların, onlara verdiği isimle

Kephtiu elçileri, tıpkı Zakro'da ele geçen kaplara benzeyen sanatkârane yapılmış libasyon vazolarını, firavuna armağan etmek için muhakkak bu kıyı kentinden yola çıkıyorlardı. MÖ. 1520-1450 yıllarında, kraliçe Haçepsut ile Tutmosis III çağında yapılan Mısır "vezir"lerine ait mezarların duvar resimlerinden böyle elçiler bilinmektedir. Yani diplomatik ilişkiler mevcuttu ve saraylar arası armağan değiş tokuşu o zamanlar gelenekseldi.

Minos Kolonileri

Minos kolonileri veya ticaret istasyonları, Yeni Saraylar Çağında, Ege Denizinin birçok yerinde, ör., Kythera, Melos, Kea, Thera, Skopelos, Rhodos, Karpathos ve Milet'te, hâttâ belki Suriye'de mevcuttu. Minos etki alanının yayılımına ilişkin akislere, Minoa adını taşıyan çeşitli şehirlerden söz eden Yunan mythoslarında rastlanır. Meğara yakınında küçüctük bir adada, Siphnos, Amorgos ve Paros'ta, Lakonia'da Monemvasia'da, Kerkyra ve Sicilya'da birer Minoa vardı. Delos'ta "Minos Nympheleri"nden bahsedilmektedir. Girit'te de, Mirabello ve Suda körfezleri gibi, özellikle deniz yolculukları için hayati önem taşıyan yerlerde iki Minoa bulunuyordu. Evans, Peloponnesos'ta Girit'li yöneticileri olan Minos yerleşmelerinin varlığını kabul etmiş; bu idarecileri tholos mezarlar ve apaçık Minos sanat eserleri olan Mykenai'daki değerli buluntularla bağdaştırmıştır. Peloponnesos'ta Minos kolonilerinin varolduğu tezi, bugün artık, çok abartılı bir sonuç sayılmakta ve bilginler Minos Thalassokratisinin, Yeni Saraylar Çağında, daha az önem taşıdığı görüşüne eğinmektedirler. Fakat Minos kültürünün Girit dışına yayıldığı ve Peloponnesos'u derinden etkilediği kesindir. Bu etkilerin, istilâ yoluyla değil de, karşılıklı dostane veya düşmanca ilişkilerle, ticaret yoluyla ve Girit sarayı ile Peloponnesos'taki yöresel Akha prenslerinin evlilik bağıyla akrabalık kurmaları sonucu oluştuğu düşünülebilir. Yunan mitolojisinde, bu olayların izleri ve Minos'luların (özellikle adalarda kül-

tür bitkilerinin yetiştirilmesine ilişkin, Y. Alın.) uygarlaştırıcı etkisi korunagelmıştır.

Ölülerin Gömülüşü

Yeni Saraylar Çağının başlarında ölümler kayaya oyulan oda mezarlara, Pithos'lar veya pişmiş topraktan oval tekneler (Larnakes) içinde gömülüyorlardı. Eski Saraylar Çağı gömülerinin sındığını Knossos çevresinden bu tip mezarlar ıyı bilinmektedir. Knossos'un güneyinde keşfedilen bir tholos özellikle ilginçtir. Bu gömüt, bir önceki çağda yapılmış, fakat Yeni Saraylar Çağında da kullanılmıştır, tıpkı Kamileri'deki sozu edilen mezar gibi. Zamanın anıtsallığa eğilimi, mezar yapılarında da kendini belli eder. MÖ. 1600'den hemen sonraki yıllarda Knossos'un güneyinde bu (Tapınak-Mezar denilen) kral mezarı inşa edildi; bu tümüyle kayaya oyulmuş bir gömü odası ile önünde yer alan, dörtköşe payeli bir kryptos, bir ön avlu ve bir portik'ten oluşan iki katlı bir kısma sahipti. Bu "Tapmak-Mezar" yapısı, gayet açık anlaşıldığı üzere, Diodoros'un tasvir ettiği, (bir sefer sırasında öldürülen, Y.İng.) kral Minos'un Sicilya'da bulunan gömütü gibi, hem mezar hem de ölü krala (ve tanrıya, Y. İng.) tapınılan yer idi.

Duvar Resimleri

Minos yaşamının bu en parlak döneminde, nüfusu ve refah düzeyi artan kentlerin varlığı yanı sıra, Minos sanatında da yeni bir yükselme çağı oluşmuştur. Saraylardaki mekânlar artık yalnızca renkli bir sıva ile değil, fakat motifli ve figürlü duvar resimleriyle süsleniyordu. Bunlar için mineral ve metaloksitlerden elde edilen, kırmızı, sarı, beyaz, siyah, mavi ve yeşil renkte, dayanıklı, ve sat boyalar kullanılıyordu. Her ne kadar belli bir ön hazırlık, or., sıva henüz ıslakken ince bir bağlayıcı ile satıl üzerinde ana çizgilerin işaretlenmesi, yapıyor gibi görünüyorsa da, bu gerçek bir fresk tekniği değildir.

Süsleyici duvar resimlerinin başlıca motifleri, meander, “labirent”, eğik çizgiler, rozet ve spiral bandları ile bazan tavan süslemesi olarak alçı kabartma şeklinde devamlı spirallerdir.

Res. 17. Knossos'tan minyatür fresk*.

Figürlü alçı kabartma resimlerin çoğu MÖ. 1500 yıllarına aittir.* Minos sanatı, taş heykel ve relieflerden pek hoşlanmazdı; bunun yerine kireç ve kum karışımından figürler şekillendirip, duvar sıvasının üzerine yerleştirmeyi tercih ederdi; daha sonra bu kabartma boyanırdı. Knossos'ta, kuzey girişindeki harikulade boğa, doğu kanadındaki boğa-oyunu betimi, rahip-kral (aslında uzun tüylü taç veya zambak taç taşıyan prens olarak tanınmıştır. Alm. “Prinz mit der Federkrone”, İng. “Prince with the Lily Crown”, Çn.) ayrıca doğu Girit'te Pseira'dan hanımlar veya tanrıçalar, bu teknikte yapılmışlardır. (Knossos'un aynı üslûpta, fakat kabartma değil, düz olarak boyanmış “mavili kadınlar”ı biraz daha erkene tarihlenir, Y. İng.)

Aynı çağda Knossos'ta, insan figürlerinin çok küçük ölçüde yapıldığı “Minyatür freskler” yaygınlaştı. Betimler, duvarda, belli bir yükseklikte, alabaster kaplama levhalarının üst kısmında

* İng. “Evans’a göre MÖ. 1600’den sonraki yıllara aittir” yazmaktadır (Çn.).

frizler oluştuyordu. Minyatür fresklerin konuları, kült törenle-
riydi. İki yanında zengin giysili hanımlar veya rahibelerin oturdu-
ğu, kutsal boynuz çiftleriyle taçlandırılmış üç kısımlı bir sütunlu
tapınağın çevresinde kadınlı-erkekli büyük bir kalabalık toplan-
mıştır. Aynı üslûpta başka bir duvar resminde, içinde bir kült dan-
sı yapılan zeytin ağaçları korusu betimlenmiştir. Burada da otu-
ran rahibeler töreni izlemektedir ve çevrede çok sayıda kadın-er-
kek tasvir edilmiştir. Erkekler, kollarını yukarı kaldırmış, coşkuy-
la sallamaktadır. Şüphesiz ki her iki resimde de tapınakları büyük
bir olay beklemektedir: (Kraliçenin şahıslandırdığı, Y. İng.) tanrı-
çanın epifanisi.

(Kısa süre sonra MÖ. 1600-1500 yıllarında doğa tasvirleri yay-
gınlaştı, Y. İng.) Knossos'taki, " Freskler Evi" ve "Kervansaray"da
bulunan bu çağa ait bir dizi duvar resmi ilginçtir. Aralarında zam-
baklar, süsenler, safranlar, yaban gülleri ve sarmaşıklar yetişmiş,
damarlı taşlardan kayalık bir arazide, küçük kuşlar, keklikler ve
maymunlar dolaşmaktadır. Siyah köleleriyle bir askerin betimi de
Freskler Evi'nde gün ışığına çıkartılmıştır. Saraydan araba tasvir-
leri de vardır. Evans'ın bir insan olarak yorumladığı "Safran top-
layıcısı (İng. Saffron Gatherer, Alm. Krokuspflücker, Çn.) freski"
kanıtlandığı üzere bir maymunu betimlemektedir. "Kraliçenin
Megaronu" ndaki duvar resmi de hemen hemen aynı çağa tarihle-
nir. Bu resimde, delfinler ile küçük, büyük balıklar, kayalıklar, de-
niz yosunları ve deniz kestaneleri arasında yüzmektedir.

XVII

İnsan figürleri de "minyatür freskler" dekilerden daha büyük
yapılmışlardır. Knossos sarayının doğu kanadındaki "boğa oyun-
ları" resimlerinde, kadınlar ve erkekler, boğayı boynuzlarından
yakalıyor ve sırtı üzerinde takla atıyorlardı. Tasvirlerde, bu bece-
rinin birbirini izleyen safhalarından bir an yakalanarak, olağanüs-
tû cesaret kavramında gösterilmiştir. Kraliçenin Megaronunda
genç bir dansöz betimlenmiştir.

Biraz daha ileriye, MÖ. 1450'lere tarihlenen Knossos sarayının
kuzeybatı kanadında yer alan kült mekânında bulunmuş tasvir-

de, tapınanlar, oturan bir erkeğe, belki Genç Tanrı'ya, sıvı sunu yapmaktadırlar. Sayısız armağan taşıyıcılarının betimlendiği, büyük figürlü, görkemli tören alayı (Prosesyon, Alm. Prozession, İng. Procession, Çn.) da bu çağa ait olmalıdır: Rhyta ve başka değerli kapları, tanrıça veya kraliçenin onuruna kutlanan bir bayram için getiren genç erkekler gösterilmiştir.

Küçük saraylar ve villalar da, daha önce söylediğimiz gibi, çoğunlukla duvar resimleriyle süslenmişti. Amnisos'taki resimlerde beyaz ve kırmızı zambaklar yer alır. Hagia Triada'da, tapmak yanında, oturan bir tanrıça ile içinde kuşlar, kediler ve yaban keçilerinin dolaştığı, olağan bitkileriyle bir doğa sahnesi betimlenmiştir. Eşi bulunmayan, kireçtaşından bir lâhit de ölü kültüne ilişkin fevkalâde resimlerle kaplıdır. Tylissos'ta minyatür duvar resimleri atletik yarışmalar içerir. (Heraklion'un doğusunda, Y. İng.) Prasa yakınlarında bir villada da duvar resimleri bulunmuştur.

Plâstik

Özellikle Yeni Saraylar Çağında plâstik, en görkemli dönemini yaşamıştır. Bir önceki çağda olduğu gibi Girit heykeltraşları fayans fildişi, bronz ve nadiren de taştan küçük idoller yapmayı yeğlemişlerdir. Pişmiş toprak idoller de vardır. Gayet özenle yapılmış saç modellerine sahip kadın ve erkek figürinlerini adorant duruşunda gösteren çok ilginç bir grup pişmiş toprak idol, XI Piskokephalo'da bulunmuştur. Bronz adorant figürinleri, Tylissos, Hagia Triada ve Psykhro mağarasından bilinmektedir. Son iki buluntu yerinde küçük hayvan idolleri, özellikle öküzler, daha nadiren de yaban keçileri ve atlar ele geçmiştir.

İlk Saraylar Çağından beri bilinen, fayans ve cam sırtı tekniği daha da geliştirildi. Kum ve kil, reçine gibi, bağlayıcı nitelikteki maddelerle karıştırılarak, bir kalıp içine bastırıldı, renk elde etmek için metaloksit ve alkali karışımı eklendi. Böylece oluşan sırlı yüzey, deniz mavisinden yeşile dek çeşitli renk tonları içeriyordu.

Lev. IV. Petsoplia'dan, Orta Minos Çağında üretilmiş toprak bir Adorant Figürü.

*Lev. IVI a. Phaistos'tan Kamare.
Üslûbunda bir sürâhî.*

Lev. IVI b. Phaistos Diski.

Knossos sarayının ünlü yılanlı tanrıçaları bu teknikte yapılmıştır. Bunlarda, Yeni Saraylar Çağı Minos sanatçılarının doğayı daha özenle araştırma ve daha doğru tanımlama çabası kendini gösterir. Vücut, artık önceki çağlarda olduğu gibi soyut formda şematize edilmemektedir. Fakat bu, Minos sanatının, bazan ileri sürüldüğü gibi, Yeni Saraylar Çağında tümüyle "naturalist" olduğu anlamına gelmez. Bu çağda, daha çok, bütün klasik dönemlerde olduğu gibi, doğal öğeler ile sanatçının yorumladığı şekil arasında bir denge kurulmuştur. Belirli duruş ve hareketler, üslup, duvar resimlerinde gözün daima cepheden gösterilmesi ve cinsiyet farkını belirten renk ayrıcalığı, sanatsal amaç olarak sayılmalıdır. Heykeltraşlıkta detayların vurgulanmasından kaçınılmıştır. Yüzey, birbiri içinde kaybolan belli belirsiz hatlarla işlenmiş, böylece yumuşaklık ve çocuksu bir narinlik kazanmıştır.

Yılanlı tanrıçalar, bize, aynı zamanda, Minos sarayında, MÖ 1600'lerde moda olan çok sıslı ve ince işlemeli kadın giysileri hakkında fikir verir: Kat kat volanlı bir etek, bir önlük ve göğüsleri açıkta bırakan bir korsaj giyiliyordu. Yeni Saraylar Çağının erkek kıyafeti, işlemeli bir önlükle zenginleştirilmişti. Erkekler, özellikle rahip ve müzisyenler de, bazan uzun kadın giysileri içinde görülürler.

Yılanlı tanrıçalar gibi, Knossos sarayının tapınak hazinesinde bulunmuş iki fayans levha, mutlaka ana tanrıçanın görünüm biçimleri olarak, yavrularını emziren bir inek ile bir yaban keçisini betimlemektedir.

Çağın baş yapıtlarından, boğa üzerinden akrobatik sıçrayış yapan bir genci betimleyen, Knossos'ta bulunmuş fildişinden "Boğa Oyuncusu" heykelciği, mekân içinde serbest hareket eden ve özellikle havada duran bir figürün en erken tasviri olarak büyük bir başarıdır.

Fildişinden diğer buluntular arasında, Katsamba'dan boğa güreşi betimli kabartmalı bir pyksis ve Palaikastro'dan çocuk figürinleri vardır. Boston ve Toronto müzelerinde korunan iki fildi-

XII

XIII

VIII b

şi heykelciğin bazı kısımları altındır; bunlardan ilki bir yılanlı tanrıçayı, diğeri ise bir boğa oyuncusu kılığında tanrıçayı veya dişi bir sıçrayıcıyı betimlemektedir. Fakat bu heykelcikler, kazıdan çıkmadığı için gerçek oldukları şüphelidir.

- IV** Yeni Saraylar Çağının taş libasyon kapları veya Rhytonları fevkalâdedir. Bunlardan bazıları kutsal bir hayvanın başı şeklin-dedir: Knossos'taki Küçük Saray'da bulunmuş ünlü steatit boğa başının gözleri dağ kristalinden, ağız ve burun çevresi ise sedecten kakma işlenmiştir. Buna benzeyen daha küçük bir kap, Zakro'da bulunmuştur. Bunlarla kıyaslanabilecek bir diğeri, Knossos sara-yından çıkan alabasterden dişi aslan başıdır. Boğa başı veya tüm bir boğa şeklinde kilden yapılmış rhyta da vardır.

- XV** İkisi Rhyton olan, üç tane kabartmalı taş kap, küçük Hagia Tri-ada sarayında gün ışığına çıkartılmıştır. Bunlardan biri (Atletler Vazosu) (İng. the Athletes' Vase, Alm. das Athletengefäß, Çn.) ko-nik bir rhyton olup, boğa oyunları ve boks karşılaşmalarını betim-ler: Bazıları yere düşmüş ayakları havada, atak ve hareketli figür-ler, doğu sanatındaki sakin ve hareketsiz tasvirlerin aksine, Minos sanatının bir anlık duruşu belirtme çabasını gösterir. Hagia Tri-ada'dan çıkan devekuşu yumurtası şeklindeki* diğer rhyton, ünlü
- XVI** "Hasatçılar Vazosu" (İng. Harvesters' Vase, Alm. Schnittervase, Çn.) doğa kültü ve hasat ile ilgili bir tören alayını betimler. Elinde büyük bir âsâ tutan, pul pul elbiseli bir prens veya rahibin önderli-ğinde yürüyen erkekler, orağa da benzeyen, yaba şeklinde üç ça-tallı bir âlet taşırlar. Bir müzisyenler grubu, Mısır'ın İsis sistru-mu'na benzer bir enstrüman eşliğinde şarkı söyler. Aralarından biri sendeler, yanındaki arkadaşı anında ona bakmak için başını çevirir. Bir kadeh veya kâse olan üçüncü kap, elinde âsâ, bir bina önünde duran genç bir kral veya prene, hayvanların, muhteme-len kurban edilmiş boğaların derisini sunan ve kılıç taşıyan bir as-keri göstermektedir.

Kato Zakro sarayında, harika bir kabartmalı taş rhyton bulun-

* Bu vazonun yalnız üst yarısı korunagelmıştır (Çn.).

muştur. Tasvirde, kayalık arazide inşa edilmiş, üç kısımlı bir tapınak, önünde sunaklar, çatısında yatan veya çevresinde koşan yaban keçileri, kutsal boynuz çiftleri üzerinde uçuşan veya bunlara konmuş olan güvercinler gösterilmiştir. Bu vazo altın varakla kaplanmış ve tümüyle altın olduğu izlenimi vermektedir; anlaşıyor ki, hepsi olmasa bile birçok kabartmalı taş tap, benzer şekil de altın varaklarla kaplıydı.

Diğer taş rhyton'lar Triton boynuzu biçimindedir; Knossos ve Zakro saraylarında keramik tornaların taklidi olan, pekkok değişik taş kap vardır: Amphoralar, surluliler, kasele, kadehler, küçük pithoslar vdl.. Taştan kurban masaları ile tırtığın iki veya daha fazla emziği olan, ayaklı veya ayaksız kandiller de yaygındır. Kandiller genelde, kabartma spiral ve yapraklarla süslenmiştir. Kaplar çoğunlukla kireçtaşı, serpantin (Türk. Yılan taşı; koyu yeşil somaki, Çn.) Mısır alabasteni, portir (Türk. Kırmızı renkli somaki, kızıltaş, Çn.) ve konglomeradan yapılmışlardır. Nadiren obsidyen, bir de tek örnek olarak Zakro'dan, altın tellerle süslenmiş dağ kristali kullanılmıştır. Ayrıca kult salımları, alıtapot vdl.. tasvirli kap parçaları da vardır.

Keramik

Keramik de, Yeni Saraylar Çağında yeni bir parlak doneme erişir. Minos sanatının genelde hızlı gelişime olan eğilimi, bu alanda da kendini kanıtlar. Erişilmiş formlar çabucak ağırlı ve Minos uygarlığının ana çizgisini kesintiye uğratmadan veya onu tümüyle değiştirmeden, yenilikler bulmaya çabalaıın. Çağın başlarında, İlk Saraylar Çağına özgü süsleyici üslup biçimi, eski yaratıcı gücünden yoksun olarak canlılığını korudu. Unlu Kamares üslubu ortadan kalkmıştı, fakat hâlâ koyu renk zemin üzerine açık renk beze me (light-on-dark) devam ediyordu. Yani süslemeler, koyu fon üzerine kırmızı ve beyaz boyayla yapılıyordu. En yaygın süsleme motifleri olan beyaz spiraller, şeritler ve noktalar bazan kabartma-

larla bir arada uygulanıyordu. Alt kısımları belirgin derecede daralan kap formları, daha narin ve uzundular. Pithoi, dalgalı hat şeklinde kabartmalı kordonlar ve yuvarlak, pozitif veya negatif işlenmiş madalyonlarla süslenmiştir. Eski kap biçimleri yanısıra yenileri de görülür; bunlar arasında en tipik olanı, bir gerçek bir de, iki küçük kulba sahip yalancı, yani kapalı emziği bulunan Üzengi Vazo (Alm. Bügelkanne, İng. Stirrup- jar, Çn.) formudur.

Yavaş yavaş, beyaz rengin kullanımı, yalnızca çizgiler ve noktalar gibi, ikinci derecede motiflere indirgendi ve giderek yerini, açık renk zemin üzerine koyu renk boya kullanılan (dark-on-light), yani kabın açık sarımtırak renkli yüzeyine koyu motifler yapılan karşıt bir tekniğe bırakarak, tümüyle ortadan yokoldu. Kabın rengi, yanma derecesine göre kahverengiden koyu kırmızıya dek değişiyordu. Spiral, gırlant, şerit gibi süsleyici motifler tamamen kaybolmaya-
rak, boyun, omuz ve kulplar gibi, kabın daha az önemli kısımlarında kullanıldı; bitki ve deniz motifleri ise birinci derecede önem kazandı. Böylelikle, bir önceki çağın soyut dekorasyonundan iki yeni üslup, "Bitki Üslubu" (İng. Floral style, Alm. Flora-Stil Çn.) ile biraz daha geç, MÖ. 1500'den sonra ortaya çıkan "Deniz Üslubu" (İng. Marine Style, Alm. Meeresstil, Çn.) gelişti. Bitki üs-

Res. 18. Knossos'tan zambaklı vazolar.

lûbunun en erken örnekleri şüphesiz, Knossos sarayında bulunan ve Amnisos'un zambaklı duvar resmini anımsatan, beyaz zambaklı özgün kaplardır. Bitki üslûbunda ayrıca, karşılıklı yaprakları olan ince dallar, sonraları da Mısır etkisiyle papirüs bitkisi seviyerek işlenmiştir. Bitki üslûbunun karakteristik kapları Tylişsoş, Niru ve Vathypetron'da bulunmuştur. Bu türün en güzel örnekleri arasında, yukarıda sözü edilen zambaklı vazolar yanı sıra, Phaistos'tan tüm yüzeyi birbiri üzerinde yeralan narin yapraklı IX ince dallarla kaplı fevkalade bir sıralı sayılabilir. Deniz Üslûbunun kapları, rhyta, yandan emzikli kaplar ve üç kulplu amphoralar; ahtapot, Nautilos, Triton boynuzları, deniz yıldızları, kayalar ve deniz yosunlarıyla süslenmiştir. Gurnia'dan bir üzümlü vazo yüzeyine, emici vantuzlarının dahi üzerinde açıkça X görüldüğü kolları ile kabı saran muhteşem bir ahtapot resmedilmiştir.* Bu oynak uzuvlar, Minos sanat anlayışına uygun şekilde, konveks yüzeylerde süs olarak kullanılmaya çok elverişliydi; zanaat daha büyük yaratıkların bükülmeyen biçimlerinden kaçınılıyordu. Erkek figürleri, yalnız, taş ve fildişi objeler üzerinde kabartma olarak gösteriliyordu. Boğa başları, çifte baltalar, kutsal düğümle gibi motifler taşıyan pek çok kült kabı da mevcuttur.

Metal İşçiliği

Diğer sanat ve zanaat kolları gibi, metal işçiliği de Yeni Saraylar Çağında gelişiminin zirvesine tırmandı. Tylişsoş'ta ayrı kısımların birbirine perçinlenmesiyle yapılmış yarım küre şeklinde büyük bronz kazanlar bulunmuştur. Çok sayıda, genellikle arkadan bastırılarak şekillendirilmiş kabartma dekorlu bronz kaplar, or., testiler, üç ayaklı kazanlar, leğenler, sürahiler ve amphoralar, yoğunlukla Knossos'ta Kuzeybatı Evi ve Güney Evi'nde, ayrıca Mallia mezarlarında ve Doğu Girit'te bulunmuşlardır. Knossos'un Güney Evi aynı zamanda bir dizi gümüş kap da içeriyordu. Hapjior

* Levhada, Gurnia örneği değil, Palaikastro'dan başka bir vazanın resmi vardır (Çn.).

Johannes'te bir mezarda tek kulplu altın bir fincan bulunmuştur. Bronz âletler de çeşitlilik gösterir: Günlük ve (Nim megaron yapısı ile Arkalokhori mağarasından) kült amaçlı kullanım için çift baltalar, tek taraflı baltalar, keserler, çekiçler, bıçaklar, -bazıları ağaçları kesmeye yarayan oldukça büyük boyutta- testereler ve olta uçları. İlk kez Yeni Saraylar Çağında kılıçlar ortaya çıkmıştır; bunlardan birkaçı, or., Arkalokhori mağarasında bulunmuş olanlar, çok uzundur (sap hariç 1 m.). Yeni Saraylar Çağına özgü kılıç tipi, kabzanın altında, koruyucu görevde boynuz şekli eğik çıkıntılara sahiptir. Mallia sarayında iki muhteşem kılıç bulunmuştur. Birinin kabza başı dağ kristalindendir, diğeri, kabza başında, üzerinde arkadan bastırılarak şekillendirilmiş akrobat betimi yer alan yuvarlak bir altın levhaya sahiptir. Akrobat, belki aslında yere dikine yerleştirilen bu kılıcı sivri ucu üzerinde yapılan, tehlikeli bir hüner göstermektedir. Çok çeşitli altın ziynet eşyaları da vardır: Boğa başı şeklinde küpeler, kolyeler için boncuklar, dinî sahneler betimlenmiş muhur yüzükler, sevimli küçük hayvan figürleri ve amuletler...

Mühürler

Mühürçülük de Yeni Saraylar Çağında parlak bir dönem yaşadı. Karneol, oniks, sardoniks, akik, yeşim, hematit, dağ kristali, ametist ve khalkedon (Türk. Kalseduan, Kadıköy taşı, Çn.) gibi sert ve yarı kıymetli taşlardan, amigdal (badem biçimli) ve mercek şeklinde yapılan mühürler yaygındır. Konular doğadan seçilmiştir: Balıklar, mürekkep balıkları, kuşlar, dallar, boğalar, boğaları parçalayan arslanlar ve yaban keçileri mühürler üzerinde betimlenmiştir. Genelde sahneler, antitetik olarak karşılıklı düzenlenmiştir. Bazan da, kült törenleri, boğa oyunları, kutsal yapılar ve libasyon kapları gibi dinî nitelikli tasvirler yapılmıştır. Aynı zamanda, Mısır'ın su aygırı ve timsah tanrısı Ta-urt, grifon, sfenks ve boğa adam (Minotauros) gibi karışık yaratıklar ile bir sürü maskeli veya korkunç çehreli fantastik figürler şeklinde, çok çeşitli Demon be-

timlerine de, özellikle Zakro mühürlerinde rastlıyoruz. Hagia Triada, Knossos, Sklavokampos ve Gurnia'da da bunlara benzer mühürlerin kil üzerindeki baskılarını görmekteyiz. Bunların bazı- larında, atların çektiği iki tekerlekli hızlı savaş arabalarının en er- ken tasvirlerini buluyoruz. Bu yeni savaş aracı, asil hayvan (at) ile birlikte, mutlaka Mısır'dan alınmadır; oraya da Asya kökenli Hyksos'lar yoluyla girmiştir. Minos sanatçılarının, daha bir önce- ki çağda gelişmeye başlayan birleştirici yeteneği, bu mühür resim- lerinde en üst düzeye erişir. Her resmin tek tek motifleri, doğuda- ki gibi yalnızca sıralanmamış, fakat aynı zamanda betim alanı içinde konunun gerçek içeriğine uygunluğu gözönüne alınmaksızın, bir bütün oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Bu birleştirme eğilimi ve Minos sanatının yukarıda anlatılan gelişim yeteneği tüm Minos uygarlığının temel özelliğidir.

MÖ. 1450 Felâketi

MÖ. 15. y. yılın ilk yarısı boyunca doruğa ulaşan kültürün bu en parlak döneminde, MÖ. 1450 yılında, ansızın bir felâket oluştu. Minos uygarlığının tüm merkezleri, Phaistos, Hagia Triada, Mal- lia, Tylissos'un megaron yapıları, Vathypetron, Niru ve Amnisos, Doğu Girit'teki kentlerden Gurnia, Psyra, Palaikastro ve Zakro yerle bir oldular. Knossos kendi de, çoğu kez büyük yangınlarla bağlantılı olarak bu felâketten zarar gördü. Şüphesiz bu felâket, Thera volkanının muazzam bir indifına bağlıydı; patlama, bir di- zi yıkıcı depreme ve Girit'in kuzey kıyılarını silip süpüren, Minos donanmasını dağıtan büyük bir deniz kabarmasına yol açtı. Bu, Profesör Spyridon Marinatos'un teorisidir. Girit kentlerinin yıkı- mı ile Thera volkanının faaliyete geçmesi arasındaki ilişki kesin- dir; zira MS. 1650'deki Girit savaşı sırasında ve çok daha yakın za- manda, 1956 yılında, bu volkanın püskürmesiyle, Girit'te deprem ve su baskınları gibi olaylar küçük çapta aynen tekrarlanmıştır. Atlantis mythosu da bu felâketin yankısı olarak yorumlanmıştır.

Uzun süre pekçok kişi, Minos merkezlerinin son kez tahribi ile, Knossos sarayının MÖ. 1400'lere tarihlenen son tahribinin hemzaman olduğunu sandı. Bu görüşü benimsemekte karşılaşılan güçlük, aşağıda göreceğimiz gibi, Knossos'taki son büyük felâket tabakasında "Saray Üslûbu" keramiğin gün ışığına çıkmasıydı; zira adanın diğer mezlerindeki son tahrip tabakalarında Geç Minos Çağı için tipik olan beyaz boyalı keramik ile Deniz ve Bitki üslûbunda keramik bulunmuştur. Bu uyumsuzluk, pek çok bilgin tarafından bir zaman farkı değil, üslûp farkı şeklinde yorumlandı. Böylece Knossos'ta "Saray Üslûbu" hüküm sürerken, Girit'in diğer kesimlerinde eski sanat anlayışının devam ettiği varsayıldı. Fakat Sinclair Hood'un Knossos evlerinde yaptığı kazılar, Knossos'ta Son Minos I B'de (MÖ. 1450) diğer merkezlerle hemzaman bir yıkım olduğunu ve Knossos'un bu tabakasındaki buluntuların tamı tamına diğer merkezdekilerle uyum sağladığını kanıtladı. Yani artık bu yerleşimlerdeki son tahribi daha ileriye, MÖ. 1400'e tarihlemek için geçerli bir neden kalmamıştır.

Bu felâketten sonra, Knossos'ta yeni bir gelişim dönemi başlarken, diğer merkezlerin bir süre için terkedildiğini görürüz. Bu durum, eğer kabul edersek, doğal âfetin ardısıra Peloponnesos'tan gelen bir Akha istilâsıyla ve onların Knossos'a yerleşmesiyle açıklanabilir. Hood'un ileri sürdüğü teze göre yıkım, doğal nedenlerle değil, Akha istilâsıyla ilişkiliydi; diğer bir tez ise, Akha'ların savaşmadan, kraliyet aileleri arasında yapılan evlilikler yoluyla Knossos'a gelip yerleştiklerini ve böylece Girit'te hüküm süren sülâleyi Yunanlaştırdıklarını savunur. Her ne hâl ise, Girit'te, felâketten hemen veya kısa süre sonra bir iktidar değişimi olduğu kesindir. Girit'lilerin yıkılmış kentlerini yeniden kurmamaları, ancak böyle açıklanabilir. Başkentte oturan yabancı kökenli yönetici, belki de diğer Minos merkezlerinin bayındırlaştırılmasını yasakladı; zira bunların, kaçarak kendini kurtaramayan halkı, toplu katliam, esaret ve göç nedenleriyle şiddetle kırılmıştı. Zakro gibi, uzak ve denetimi zor merkezler, Mykenler için zaten doğrudan

önemli değildi, çünkü onların doğu ile aralarında kendi iletişim yolları vardı.

“Saray Üslûbu” Çağı

Bu çağda, özellikle MÖ. 1450’den sonra Knossos’ta, Egeas’ın bir

Res. 19. Knossos limanında bulunmuş Saray Üslûbunda bir amphora.

sülâle değişimine delil olarak kabul lendiği, dikkate değer başkalaşım- lar kendini gösterir. En önemli yenilik, Minos Linear A yazısından türetilen Linear B yazısının oluşumudur. Bu yeni yazı sistemi, Linear B, saraya ait mal varlıklarının kaydedilmesi için kullanılmıştır. Bu metinlerin dili, Myken Yunanca olup, Yunan dil ailesi içinde en erken şeklidir.

Knossos sarayında, Linear B Yazıtlı yaklaşık 3000 tane tablet gün ışığına çıkarılmıştır.

Knossos’ta, bu çağda yeni bir keramik stili yaratılmış, daha doğrusu, devralınmıştır. Aslında bu stil, Yeni Sanayıl Çağı Minos Üslûbunun bir gelişimi ise de, Girit’te başka hiç bir yerde karşımıza çıkmamakta, fakat Peloponnesos’ta görülmektedir. Bazı araştı-

ricılar, bu gerçeği, Yunan ruhunun mantıksal berraklığı ve simetri eğilimini (biraz da abartıyla) sezinlediklerine inandıkları yeni üslûpta, esin kaynağının Minos değil, Aka geleneği olduğuna bir kanıt şeklinde yorumlamaktadırlar.

Bu, sözü edilen “Saray Üslûbu”nun li-pik kap formları, dışa

dönük kenarlı geniş ağıza sahip üç kulplu amphora; torba şekilli bodur alabastron ve derin, karınlı kyliks’dir. Süsleme motifleri, stilize edilmiş volütlü veya volütsüz papirüs çiçekleri, zambaklar, sarmaşık yaprakları, vantuzsuz kolları kap gövdesinin iki yanına simetrik yerleştirilmiş biraz stilize eğilimli ahtapotlar, Nautiluslar ve nadiren balıklardır. Denizle ilgili, ör., su yosunu gibi küçük motiflere hiç rastlanmaz. Süsleme, sınırlı alanlar içine yapılmayıp, genellikle bir bütün halinde tüm kabı devamlı veya belirli görüş sahaları oluşturarak çevreler. Böylece, ör., amphoranın kulpları arasında yer alan kısımlar bir Nautilus veya Papirüs çiçeğiyle ve bir rozetle doldurulmuş olabilir. Knossos sarayının batı kanadında ve çevresindeki bazı evlerde bulunmuş olan üç kulplu saray amphoraları ile pithoslar, bu dekorun en seçkin örneklerindendir. Sözü edilen betimler yanı sıra çifte baltalar ile papirüs relieflerine de rastlanır. Aynı çağa ait diğer kaplarda miğferler, sekiz şekilli kalkanlar görülür. İlk kez, -belki duvar resimlerinin etkisinde- kuşlar da vazo resimlerinin süsleyici ögesi olarak kullanılmışlardır.

Genel anlamda, anti natüralist bir eğilim ve salt süsleyici ama-

Res. 20. Knossos limanında bulunmuş
Saray Üslûbunda bir kyliks.

Res. 21. Knossos limanında bulunmuş Saray
Üslûbunda sîrahi.

ca yönelik şekillere dönüş, yalnız Kamares üslûbundan tamamiyle farklı bir tarzda, gözlenmektedir. Ahtapotlar ve bitki motifleri bazan özellikle birbir ardısıra dizilmiş ve ya karşılıklı düzenlenmiş olarak- bir önceki çağın canlılık ve hareketini yavaş yavaş kaybetmekte ve yeniden soyut motiflere dönüşmektedirler. Vazo

resimlerindeki kuşlar çeşitli türlerden seçilmişlerdir; ör., keklik, sülün ve su kuşu. Tabîî ki, şekillerin kendi içinde gelişimiyle belirlenmiş bu nitelikleri ayırlamaz ve Aka ırkına ait öğelerin etkisine bağlanamaz. Muhakkak, Myken göçmenleri olmadan da him ve dinî bağlardan kurtulmuş Girit Sanatı, tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi yeni formlar aramış ve naturalizmin tüm imkânlarını denendikten sonra, yeni dönüş doğal bir gereklilikle ortaya çıkmış olacaktı. Çünkü bunlar, Christian Zervos'un tabiiyetli açıklaması gibi, aralarında bağımsız sanatın salındığı iki kuluptu.

Bu çağın duvar resimlerinde de aynı anti naturalist eğilim gözlenir. Knossos'un genel kamya göre bu evrede düzenlenmiş taht odasında tanrıçanın bekçileri olarak, Gritonlar, bir kral veya kraliçeye ait olan*- tahtın iki yanında betimlenmişlerdir. Gritonların yeleleri Papirüs, spiral süsler ve rozetlerden yapılmıştır. Bir deniz

* Artık bu tahta, törenler sırasında tanrıçanın epitafrısını temsil eden baş rahibe - (kraliçe?)*nin oturduğu kabul edilmektedir (Çın)

Res. 22 Saray Uslubunda "Alabastron".

motifi olan Nautilus, Knossos'ta bir başka duvar resminde, su yosunu ile değil su kumu ile bir arada gösterilmiştir; Nautilus'un kolları da tırtıklı, dantel gibi ilginç bir kenar yapısına sahiptir. Bu döneme, sütünlü üst salonun 8 şeklindeki büyük kalkan ile batı girişinin parçalar halindeki boğa oyunları betimleri ve taht salonunun ön odası ile üst kral salonunun duvar resimleri de girmektedir. Bu çağın tipik bir özelliği damarlı alabaster levhaların boyayla taklididir.

Knossos yakınlarında, Zapher Papura'daki bazı mezarlar ile İsoyata'daki mezarların çoğu, ayrıca Venizelos Sanatoryumu çevresindeki, Hagios Johannes'teki, Katsamba'da, Kairatos'un ağzı yanındaki limana ait mezarlar ve diğerleri bu çağa aittir. İsoyata'daki Kral mezarı, dikdörtgen gömü odasıyla belki biraz daha erkene aittir; fakat kullanımı süregelmekteydi. İçlerinde, bazan mavi veya beyaza boyanmış tahta larnaks'lar kapsayan, oda mezarları sık görülür. Esas gömü yeri, dipte, taş levhalarla kapatılmış veya yana doğru kaya içine oyulmuş olan kuyu mezarlara da rastlıyoruz. Genelde, kılıç, kargı, mızrak, küçük bıçak ve ok gibi silâhlarıyla defnedilmiş savaşçı mezarları çoğunluktadır. Bu çağ-

Lev. IVII a. Mallia'dan altın bir pendant

Lev. IVII b. Knossos'tan bir mühür taşı.

*Lev. IVIII a. Knossos'tan,
madalyonlu Pithos.*

*Lev. IVIII b. Knossos'tan,
fildişi akrobat.*

Lev. II X. Phaistos'tan, Bitki Ul-Anbunda bir sarafalı

Lev. IX. Palaikastro'dan, Denis Üslûbunda bir vazo..

da, kabzanın altında iki yanda yatay uzantılara sahip haçvari yeni bir kılıç formu ortaya çıkar. Sanatoryum yakınındaki bir mezarda, üstünde at kuyruğu veya sorguç için bir tepelik yer alan, yanaklıklı bronz bir miğfer bulunmuştur. İliada'da sözü edilen ve Kara Yunanistan'ında örnekleri olan Myken miğferlerine benzer, yabancıdomuzu dışından yapılmış bir başka miğfer de Knossos yakınındaki Zapher Papura'da bir mezarda gün ışığına çıkarılmıştır. Böylece mezarlar da MÖ. 1450'den itibaren Knossos'ta hüküm süren savaşı Akha halkının bir görünümünü vermektedir.

Knossos Sarayının Son Tahribi

MÖ. 1400'den hemen sonra, keramikte, Saray üslubu, daha şematik süs motifleri içeren, gelişmiş bir şekliyle sürerken, Knossos Sarayında son felâket meydana geldi. Önceleri bu felâket, ya tıpkı daha evvelki yıkımlara neden olan depremler gibi bir zelzeleye, ya da Kara Yunanistan'ındaki varlığına inanılan Minos yönetimine karşı ayaklanan Akhaların istilâsına bağlanıyordu. Bu ikinci teori, bir zamanlar boyun eğenlerin, Minos kuvvetini alt etmeleri şeklinde yorumlanan, Minotauros'u öldüren Theseus mythosuyla destekleniyordu. Fakat Knossos yazılı tabletlerinin çözümüyle, saray tahrip edildiği esnada, Knossos'ta zaten Yunan dilinin konuşulduğu ve bir Akha yönetiminin hüküm sürdüğü kanıtlanmıştır. Bu nedenle, Knossos'taki Minoslaşmış Akhalar ile Yunanistan Akhalarının çatıştığı kabul edilmedikçe, bir Akha işgaline ilişkin tez pek inandırıcı değildir. Knossos sarayının son tahribine, burada oturan Akha yöneticilerine karşı, Minos halkının ayaklanmasının neden olduğu fikri daha da zayıftır. Çünkü, diğer saray, kent ve küçük yerleşmelerin, daha önce yokolduğunu kabul ettiğimize göre, MÖ. 1400'lerde Girit'te Knossos'u ele geçirebilecek bir Minos gücünün varlığı oldukça şüphelidir.

Her ne olursa olsun, genel kaniya göre, MÖ. 1400 yıllarından sonra Knossos'ta, eski yerinde bir saray mevcut değildi. Buna kar-

şıt bir görüşü Blegen ve özellikle Palmer ortaya atmıştır. Onların teorisine göre, Akha işgaline bağladıkları MÖ. 1400'deki yıkımdan sonra saray, Akha yöneticilerinin konutu olarak kullanılmıştır ve buna göre son tahribin, 200 yıl kadar sonraya tarihlenmesi gerekmektedir. Bu görüş, Knossos'ta gün ışığına çıkan Linear B yazılı kil tabletlerin, MÖ. 1200'te tahrip edilen, Peloponnesos'un batısında, Pylos'taki Myken sarayında bulunanlarla yakın benzerliğine dayanmaktadır. Gerçekten Pylos ve Knossos tabletleri, gerek form, gerekse yazı ve tekstlerde kullanılan dil açılarından aynıdırlar. Bu karşılaştırma, Palmer'in düşüncesine göre, Knossos yazılı tabletlerinin, tıpkı Pylos tabletleri gibi Geç Myken Çağına ait olduğunu ve Knossos sarayının, son günlerine tarihlenen bu tabletlere göre, Myken Çağının sonlarında, Dor istilâsı sonucu tahrip edildiğini göstermektedir.

Tezini desteklemek için Palmer, Evans'ın kendi not defterlerine ve ekibinden Mackenzie'nin yazdığı kazı raporlarına başvurdu. Palmer, bunlarda ve Evans'ın neşrettiği ilk Knossos kazısı raporlarında, ve de kazı sonundaki geniş yayında, Myken Çağı tabakalarında, Linear B tablet grupları bulunduğuna dair deliller saptadı; ayrıca Evans'ın kendisinin de bazı tablet gruplarını Myken Çağına tarihlediğine ve kazı raporlarına göre Son Minos III kaplarının sarayın tabanında, çeşitli yerlerde bulunduğuna dikkati çekti. Bununla Palmer, yapının, MÖ. 1400'den MÖ. 12.y.yıla dek uzun bir süre kullanılmış olduğunu ispata çalıştı. Evans'ın konuya hakimiyetini ve güvenilirliğini şüpheye düşüren bu tez, büyük tartışmalara yol açtı. Öte yandan, kendini devamlı geliştiren Girit-Myken uygarlığında, böyle uzun bir zaman dilimi süresince, yazıda ve dilde bir durgunluğa inanmak zordur. Belki, Knossos'un sonunu daha geç, Pylos'un tahribini buna uyararak daha erkene tarihlemek, her iki kil tabletler grubu arasındaki zaman farkını azaltabilir ve benzerliği daha iyi açıklayabilir.

4. BÖLÜM

SARAYLAR SONRASI ÇAĞ VEYA MYKEN ÇAĞI

Akha Kolonizasyonu

Knossos Sarayının tahribi, kültürel gelişimi kesintiye uğratmadı. Fakat MÖ. 1400'den sonra adanın kültürel etki alanı daraldı. Girit-Myken uygarlığının merkezi, artık adanın kendisinde değil, fakat, Kara Yunanistan'ında, özellikle Peloponnesos'ta bulunuyordu. Orada, Kyklopik duvarlarıyla anıtsal kapılarıyla ve saraylarıyla Mykenai ve Tiryns'tin tahkimli akropollerini yükseliyordu; ayrıca kralları için görkemli Tholos mezarları inşa edilmişti. Benzer saraylar Pylos'ta, Thebai'de, Kopais gölü kıyısındaki Gla'da ve muhakkak Kalydon, Iolkos ve Sparta'da da vardı. Yerleşmeler, tahkimli akropoller ve mezarlar, Midea ile Argolis bölgesindeki Asine'de ve diğer bazı yörelerde bulunmuştur. Duvar resimleri, fildişi oymacılığı, mimariye bağlı taş kabartmalar sanatı, madeni tincan ve kamalara kakma işçiliği gibi tüm Girit kökenli sanatlar, Yeni Saraylar Çağında Kara Yunanistan'ına geçmişti ve orada hâlâ uygulanıyordu. Girit'te ise bu çeşit sanat eserlerine artık tek tek rastlanıyordu. Yalnız, muhakkak ki adada krallar vardı. Bu, Knossos Kralı Idomeneus önderliğinde büyük bir Girit donanmasının Troia savaşlarına katılmasından anlaşılmaktadır. Fakat tüm Akha krallarının en üstünü olarak "altını bol" Mykenai kralı kabul ediliyordu. Ege havzasındaki Minos kolonilerinin yerini Myken kolonileri almıştı; (Mısır'da-Amarna'da, Suriye'de ve Sicilya'da bulunan Ege çanak çömleği, Girit yerine, Kara Yunanistan'ından gelmişti. Girit sanatkarları, kendi vatanlarından çok dışarıda, Kara Yunanistan'ı ve belki de Mısır'da çalıştılar: Amarna sarayının

süslemeleri, konularını doğadan alan Minos duvar resimlerinden etkilenmiş görünmektedirler, Y. İng.)

Şimdiye dek Knossos'ta, bu çağa tarihlenen bir saray keşfedilmedi. Mutlaka, Girit'teki Myken yöneticisinin ikametgâhı, harabe halindeki saraydan, yakın çevrede başka bir yere taşınmıştı. Yıkılan eski Minos yapısına da özel kişiler sahip çıktı; bunlar bazı kısımları temizlediler, eğreti şekilde onardılar ve kısmen de asıl planı, yeni duvarların yapımıyla değiştirdiler. Bu, Evans'ın tanımıyla "yeniden işgal" (İng. Reoccupation, Alm. Reokkupation, Çn.) Çağı idi. Güney Propylaion, Pithos'ların konulduğu bir magazine dönüştürüldü, güneyindeki mekânlarda da oturuldu. Kuzey giriş koridoru ile batısındaki magazinler, "gümrük yapısı" ve "okul odası" denilen mekânın çevresi de iskân edildi. Kraliçenin daireesindeki ışık kuyusunun güneyine bir çömlekçi fırını kuruldu. Küçük çifte baltalar tapınağı da Yeniden İşgal Çağına aittir. Genelde, bu yeni yerleşim oldukça fakir görünmektedir; hiçbir kralı karakter taşınamakla birlikte, Evans'ın kabul ettiği kadar da önemsiz değildi. Knossos'taki küçük saray da aynı akıbete uğramıştır; burada da tapınım yerleri eski kült mekânlarının yıkıntıları üzerine kurulmuştu.

Myken tipi bir Megaron, şimdiye dek Knossos'ta bulunmamıştır. Fakat bu tipte büyük bir yapı Hagia Triada'da bir Minos villasının üzerine, Saraylar Sonrası Çağın geç bir döneminde yapılmıştır. "Agora" denilen ön kısmı sütunlu yanyana bir dizi magazin, yerleşmenin bazı kısımları ve bir kült mekânı da, megaron ile çağdaştır. Bir Myken megaronunun kalıntılarını, N. Platon, Tyllissos'ta saptamıştır.

Khondros Viannos yerleşmesi, sarayların tahribinden hemen sonraki çağa tarihlenir. Saraylar Sonrası Çağın en erken dönemine ait itinayla yapılmış evler, Palaikastro, Zakro ve Gurnia'da mevcuttur. Herakleion yakınlarında Poros'ta aynı döneme ait küçük bir kült mekânı ve banyoya sahip bir ev ile aynı çevrede bulunan keramik, Knossos'un liman kentinin bu çağda hâlâ varolduğunu

ve Kıbrıs ile ticaret yaptığını göstermektedir. Knossos ve Phaistos kentlerinde de, (Zapher Papura ve Kalyvia'daki zengin nekropollerden anladığımız kadıyla, Y. İng.) yaşam oldukça canlıydı.

Akhaların, Saraylar Sonrası Çağ süresince Girit'i kolonize etmiş olduğu, Yunan mitolojisinde korunagelen Myken öyküleriyle de doğrulanır. Geleneksel anlatıma göre Agamemnon, adada birçok kent (Pergamos, Lappa ve Tegea) kurmuştu. Akhalar, Polyrrheneia'nın kuruluşuna katıldılar. Keza, Mykenai ve Messene'den kolonistlerin yollandığından bahsedilir. Gortys, Arkadia vd.. gibi Peloponnesos yer adlarının Girit'e aktarılması, büyük olasılıkla Akhaların adaya yerleşmelerine bağlıdır. Yeni gelen Akhaların Yunan öncesi halk olan Eteokretler (yani gerçek Girit'liler) ve belki daha başka halk gruplarıyla da birleşmesinden, Myken çağında, Homeros'un anlatımına göre değişik diller konuşan Girit halkı oluştu. Homeros, Girit'in o zamanki sakinleri arasında Pelasglar ile Kydonia'lıları da saymaktadır; bu sonuncular bazıları tarafından Yunan öncesi halk, bazılarınca da, belki daha doğru olarak, Myken çağında Girit'e yerleşen Yunan soyu kabul edilirler.

Troia savaşına katılan Girit kentleri arasında, Homeros, Knossos'un yanı sıra Gortys, Lyktos, Miletos, Lykastos (muhtemelen Vitsiles'in yerinde, Kanlı Kastelli yakınlarında kuruluydu), Phaistos ve Rhytion (Rotasi)'u da saymaktadır. Şüphesiz ki, Girit'li Akhaların denizaşırı seferleri bazan başka taraflara da yöneldi. MÖ. 1200'lerde Mısır'da "Deniz kavimleri'nin istilâsından söz edilir. Bunlar arasında, ilgili Mısır yazıtlarında, Pulesata, Zakaru ve Akaivasa'lar sayılmaktadır. Pulesata'lar alışlageldiği üzere, Tevrat'ta büyük olasılıkla Girit anlamındaki Kaphtor'dan, Filistin'e geldikleri yazan Filistin'lilerle özdeşdir. Zakaru'lar belki, Myken Çağında yeniden yerleşilen Zakros ile, Akaivasa'lar ise Akhalarla ilişkilidir.

Girit'in Akhalar tarafından kolonize edilmesi ve Peloponnesos ile ilişkilerin kuvvetlenmesi sonucunda, batı Girit'in, özellikle,

bugün Hanya'nın bulunduğu en batı kısmın gelişmesi için elverişli şartlar sağlandı. Daha önce değinilen Akha kolonilerinden Pergamos ve Polyrrheneia da bu yörede kurulmuşlardı (Yine orada, bugün Platanianos veya Keritis denilen lardanos nehrinin kenarlarında, Kydonia'lılar oturuyorlardı, Y. İng.). Kolymbari ve Stylos yakınlarındaki yerleşmeler ile mezarlar gibi Myken Çağı kalıntıları batı Girit'te oldukça yoğundur; Styrenius ve Tzedakis (önemli bir Yeni Saraylar Çağı yerleşmesinin devamı niteliğinde, Y. İng.) ilginç bir Myken yapı grubunu, son yıllarda Hanya (eski Kydonia) yakınlarındaki Kastelli mevkiinde keşfetmişlerdir.

Mezarlar

Saraylar Sonrası Çağın başlangıcında dikey kuyu ve yan odalı mezarlar, Knossos'un nekropolü olan Zapher Papura'da kullanılmaya devam edilmiştir. Fakat mezar yapıları da mevcuttur. Çatısı yaka tonoz (Alm. Kraggewölbe, İng. Corbelled vault, Çn.) ile kapatılmış dörtgen planlı bir mezar odası Damama'da, bir diğeri de Maleme'de bulunmuştur. Yuvarlak planlı külbeli mezarlara, Arkhanes'te, (Hagioi Theodoroi'da Therapetra çevresi-, Akhladia'da, Y. Alm.) ve Seteia çevresindeki Sphakia'da, Apodulu'da ve batı Girit'te Stylos'ta rastlıyoruz. Bu çağda kayaya oyulmuş oda mezarlar çoğunluktadır. (Rethymnon yakınındaki Armeni'de, Tzedakis tarafından son yıllarda kazılanlar çok ilginçtir, Y. İng.) Bu çeşit mezarlar genellikle, pişmiş topraktan yapılmış iki tip larnaks içermektedirler: Biri bugün kullandığımız banyo küvetleri formunda, diğeri dörtköşe kutular şeklindedir. Ayakları ve semerda ma benzer birer kapakları vardır. Larnakslar Hanya çevresinde nadirdir. Muliana'da, Seteia yakınındaki Photula'da ve Kritsa ile Tylissos'takiler gibi tek tük ölü yakma örnekleri, Myken Çağının sonlarına doğru ortaya çıkar.

Duvar Resimleri ve Keramik

Duvar resimlerinden ancak birkaçı kesinlikle bu çağa tarihlenebilir; Bunlardan biri Hagia Triada'daki Myken tapınağının, yunus

Res. 23. Palaikastro'da, 1953'te kazılan bir
 Pişmiş toprak bir lahut, bir kurban masası ve olumsuz tapınak alanının
 içeren bu kulu vardır
 Kemik kalıntıları, kurban masasının altında bu çukur içindeydi

ve ahtapot tasvirleri boyanmış Stuko tabanıdır

Saraylar Sonrası keramiğin bu ilk sahnesinde (SM III A - MÖ. 1400 - 1300), Saray üslubu geleneği devam eder. Bu çağın Knossos'un tapınak mezarında bulunmuş bir kap grubundan, Sellopulo, Gypsades tepesi ve Kalyvia kaplarından, ayrıca Kamilari, Palaikastro ve Gurnia'dan tanıyoruz. Bunlar, uç kulplu amphoralar, üzengi vazolar, alabastronlar, yuvarlak ağızlı testi-

ler, şişeler, pyksisler, bardaklar, ortası delik kapaklı tütsü kapları ve kraterler içermektedirler. Bir önceki çağın süs motifleri daha da şematize edilmiştir. Ahtapotların kolları, sekiz tane yerine bazan altı, hâtta dörte indirgenmiş ve abartılarak uzatılmışlardır; papi-rüs çiçekleri daha da bozulmuştur. İlk kez Saray üslûbunda ortaya çıkan kuşlar, özellikle uzun gagalı su kuşları, artık süsleyici motif olarak sık kullanılmaktadırlar, tıpkı balıklar gibi.... Doğu Girit'te tipik bir teknik özellik, kap yüzeyine, dekorasyona fon oluşturan beyaz bir astarın sürülmesidir.

Salt süslemeye yönelik gelişim ve süs motiflerinin fakirleşme-si, bir sonraki çağda, yani MÖ. 13. yüzyılda (SM III B) da devam etti ve giderek arttı. Teknik açıdan bakılırsa keramik fevkalâde, pişme iyi, kızılkahverengi renk canlı ve parlaktır. Bu, tek formlu harikulade keramiğin, Myken kültürünün eriştiği, her köşeye yayıldığı, "Myken Koinesi" çağıdır. Bu sathayı, Knossos'ta bulunmuş üzengi vazolardan ve Çifte Baltalar tapınağının kaplarından, ayrıca Milatos, Palaikastro ve Poros'ta bir adak çukurundan çıkan kaplardan tanıyoruz. Ahtapotlar artık, kabı saran basit dalgalı hatlara dönüşmüşlerdir. Tek kulplu ve kısa ayaklı kadehler, yalnız üst kısmı dekore edilmiş küçük üzengi vazolar, büyük hantal amphoralar vd.. gibi kap formları vardır. Bu çağın, Gurnia, Palaikastro, Episkope, (Armeni - Rethymnon Civarı-, Y. Alm.) vd..'de bulunan lâhitleri, boğa ve nadiren de av ve araba yarışları tasvirleriyle süslenmiştir; bunların yanı sıra çifte baltalar, boynuz çiftleri ve Grifonlar gibi kült motifleri de görünür.

Saraylar Sonrası Çağın son döneminde (SM III C; MÖ. 1200-1100) "Ambar Üslûbu" (İng. Granary Style, Alm.-, Çn.) ortaya çıkar; bu Mykenai Akropolisinde bir yapıda bulunan kaplardan ismini alır ve gayet seyrek yatay bantlardan oluşan süslemeyle karakterize edilir. Onun çağdaşı, motiflerin çok sayıda çizgisel şeritler ve katmerli bordürlerle çevrelendiği "Sık Üslûp" (İng. Close Style, Alm. Dichte Stil, Çn.)'tur.

Süslemelerdeki bu aşırı vurgulanma, motiflerin tüm gerçek

görünümünü yok eder. Dikta mağarasında bulunmuş bu kap üzerindeki ahtapot nerdeyse farkedilemez; zira en az on iki tane yakalama koluna sahiptir,

Plâstik

Aynı eğilim, plâstikte de gözlenebilir: Başlangıçta bilinçli olarak, doğadaki şeklin değiştirilmesine çalışılmıştır. Çehre hatları ile vücûdun bazı uzuvları vurgulanmış ve aşırı büyüklükte oranlar kazanmışlardır. Bu gelişimin fazla natüralizme karşı bir hareket olduğu, daha Yeni Saraylar Çağı sona ermeden başlaması ile kanıtlanır. Pişmiş topraktan veya bronzdan yapılmış küçük idoller, bir önceki çağın canlı duruş ve atak hareketliliğe sahip idollerinin aksine, donuk, katı ve dinamizmden yoksun bir ifade taşırlar. En erken örnekler arasında Mavro Spelio'dan küçük çocuklu tanrıça, Palaikastro'dan dans eden kızlar ve Çifte Baltalar Tapınağından tanrıça ile adorantları heykelcikleri bulunur. Daha sonra, bir tanrıçanın pişmiş topraktan büyük kült idolleri ilk kez Gazi, Gurnia, Gortys ve Pankalokhori tapınaklarında ortaya çıkar. Bu dönemin stilizasyon eğilimi, eteklerin dikey bir silindire indirgenmesi ve yukarı kaldırılmış kolların kalıplaşmış dinsel jestlerinde kendini gösterir. Bundan sonraki gelişim basamağında, Minos Çağının sonlarına ait Karphi idollerinde olduğu gibi, boyun anormal derecede uzatılmıştır; uzun burunlu ve geniş çeneli yüzler çirkindir; ayrı yapılmış ayaklar, silindirik eteğin açıklıklarından görünmektedirler. Şüphesiz bu bir yozlaşma dönemidir. Seteia'da bulunmuş taş modeller bu tip (olasılıkla cam hamurundan, Y. İng.) figürlerin yapımında kullanılmışlardır. Karphi'de de bu çağın soyutlaştırma eğilimini gösteren araba biçiminde bir rhyton ele geçmiştir. Arabayı çeken öküzlerin ne gövdeleri ne de bacakları vardır; başları doğrudan arabaya eklenmiştir. Hagia Triada, Patsos ve diğer yerlerde bulunmuş pişmiş topraktan küçük figürinler, III. Saraylar Çağının erken dönemindeki oransızlık ve şekilsizliğe dönüşü göstermektedir; gözler küçük kil küreciklerle belirtilmiştir.

başlar yukarı kaldırılmış ve aynı zamanda arkaya atılmıştır, omuzlar bazan çok geniştir. Hagia Triada'dan (tıpkı insan idolleri gibi tutukluk gösteren, % Alm.) çok sayıda boğa idolü çıkmıştır. Sfenksler ve Kentaurolara da rastlanır. Tipik Myken idolleri arasında, Kara Yunanistan'ında sık, fakat Girit'te nadir rastlanan "Kanatlı idoller" (Alm. 'Flügelidole', Çn.) denilen bir grup vardır. Bunlarda yukarı kalçık kollar şematize edilmiş ve tıpkı kanat şeklini almışlardır. Böyle idoller Phaistos, Gortys, Tyliossos ve Mirabello körfezi çevresince bulunmuşlardır. Fildişinden yapılmış, savaşçı başları, hayvanlar ve stilize edilmiş ağaçları betimleyen önemli parçaları Sakellakakis, Arkhanes yakınındaki Phurni mezarlığında gün ışığına çıkarmıştır.

Metal İşçiliği ve Mühürler

Arkhanes'ten ve Zapher Papura'dan bir mezardan bu çağa ait çeşitli bronz araç gereç bilinmektedir. Aynı mezarlardan ve Palaikastro, Sklavi ve Muliana mezarlarından, birkaçı yeni bir tip oluşturan kılıçlar da çıkmıştır. Bunlar artık boynuz gibi çıkıntılara değil, fakat aşağı düşük omuzlara sahiptirler. Mızraklar çok azdır. Tek taraflı dörtköşe uçlu veya çift taraflı yaprak biçimli usturalar da vardır.

Ziynet eşyaları arasında, altın varaklardan Nautilus veya rozet şeklinde yapılmış tek tek motiflere sahip gerdanlıklar, bronz üzerine altın kaplama yüzükler, fayans veya karneol boncuklu kolyelere rastlıyoruz. Bu tür mücevherat Zapher Papura, Arkhanes, Phaistos vd.'ndeki mezarlarda bulunmuştur. Bunların yanı sıra fevkalâde işçiliğe sahip parçalar da mevcuttur: Ör.; Photula'dan (Seteia çevresi) habbe tekniğinde yapılmış altın yüzük ile Mavro Spelio (Knossos yöresi)'dan boğa başı şeklindeki küpeler.... Muliana'da bir mezarda da çehre hatlarına sahip olmayan sade bir altın maske ele geçmiştir.

Saraylar Sonrası Çağda, taş vazolara ve iyi kalitede kandillere nadiren rastlanır. Bunlardan birkaçı (kuş yuvası ve çanak çiçekli

kaseler, Y. İng.) anlaşıldığı üzere önceki devirlerden miras olarak korunmuştur.

Saraylar Sonrası Çağ süresince mühür oymacılığı yaratıcı gücünü kaybetmiştir; önceki formlar tekrarlanmış ve yozlaşma başlamıştır. İlk safhada hâlâ yarı kıymetli sert taşlardan ilginç betimli mühürler yapılıyordu. Önceki çağda olduğu gibi, boğalara saldıran aslanlar, yaban keçileri, kült sahneleri ve tanrılar tasvir edilmiştir. Tipik olan, hemzaman vazo resimlerindeki motifleri animsatan stilize papirüs bitkisi ve su kuşlarının bunlara katılmasıdır. Aynı durum detayları bir yana bırakılarak yalnız ana hatlarıyla belirtilmiş birkaç araba betimi için de söz konusudur. Mühür taşları genelde lentoid veya amigdaloid biçimdedir; (fakat silindirik mühürler de vardır, Y. İng.) Sanatkârların artık ham maddeye tümüyle hakim olamadıkları gözlenmektedir. Figürlerin uzuvları vücuttan çözülmüş gibi görünmektedir. Uzun boyunlar, katı ve kaba duruş, hemzaman plâstik eserleri hatırlatır. Çizgisel motifler de tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Minos uygarlığının diğer kolları gibi mühür oymacılığı da böylece sona erer

Son

MÖ. 13. y. yılın ortalarından sonra, en akla yakın teoriye göre, Orta Avrupa'da başlayan kavimler kaynaşması, Kara Yunanistan'ına doğru bir göç dalgasına neden oldu. Myken uygarlığının, Pylos, Mykenai-aşağı şehir, Zyguries ve Argos Ileraion'u yerleşmeleri gibi pek çok merkezi tahrip edildi. Fakat asıl yıkım, Girit Myken kültürünün etki alanı dışında kalmış kuzeybatı Yunan kavimlerinin, yani Dorlar, Aitolia'lılar, Phokis'liler ve Lokris'lilerin, güneye ilerlemeleri ve Akha kabilelerini yerlerinden sürmeleriyle, MÖ. 1150 yılında vuku bulmuştur. Akhalar, İon ve Aioller olarak İge adaları ile Anadolu kıyılarına yerleşmiştiler. Mykenai ve Tiryns akropollerini artık tamamıyla ele geçirildi. Eski halk yalnızca Arkadia'da kaldı. Bu Dor göçünün bir yankısını, antik yazarların iletildiği "Herakles oğullarının dönüşü" mythosunda buluyoruz. He-

men sonra, Peloponnesos'u ele geçiren Dor kavimleri Girit'e uzandılar ve adanın hâlâ yaşayan eski kültürüne son verdiler.

Girit'in Minos ve Akha halkları tümüyle yok olmadı, yeni gelenlerle karıştı ve giderek dil açısından, daha kuvvetli ve politik güce sahip Yunan-Dor kavimlerine uyum sağladı. Yalnızca eski Eteokret unsurun bir kısmı uzun süre kendi dilini korudu. Bu özellikle Doğu Girit'te, Praisos çevresinde rastlanan bir durumdur; burada Yunan alfabesiyle anlaşılamayan Yunan öncesi bir dilde yazılmış, yalnız Arkaik çağa değil (MÖ. 6. y. yıl), MÖ. 5. ve 4. y. yıllara da tarihlenen yazıtlar bulunmuştur. Diğer eski halk grupları, Lasithi çevresindeki Karphi'de olduğu gibi, yozlaşmış kültürlerini sürdürdükleri, sarp dağ doruklarına kaçmışlardır. Bu safhayı Subminos veya Protogeometrik olarak adlandırıyoruz. Karphi, Kavusi, Vrokastro, Erganos, Phrati, Kurtas vd.'de küçük dortköşe ve kubbeli mezarlar vardır. Keramikte Minos kap formları, yani üzengi vazolar, küçük ve büyük kraterler, sürahiler, bardaklar ile Minos süsleme motifleri fakirleşmiş ve bozulmuş şekilde sürmektedir. Teknik açıdan keramiğin kalitesi düşüktür. Sonuçta dekor, üçgenler, yarım daireler ve bantlarla sınırlı kalmıştır. Fibula veya çengelli iğnelerin kullanımı artmıştır ve giysilerdeki değişikliğe işaret eder. Demir de artık (âlet ve silah yapımında bronzun yerini alacak kadar, Y.İng.) yaygınlaşmıştır. Ölülerin yakılması da gelenek haline gelmiştir.

Bu üzücü çöküş dönemi, her tür sanatsal faaliyetten yoksun, karanlık ve hemen hemen barbarsı bir çağ etkisi uyandırmaktadır. Hayatın, savaşlar ve üstünlük kazanma gayretleri içinde perişan geçtiği anlaşılmaktadır. Fakat diğer yandan, Dor Polis'inin, azimli fakat katı kurallı savaşçıl yaşam tarzı ile yeniden bir sanatsal yükseliş devri de başlamıştır. Ve yeni bir dünya yaratan tüm bu değişimler arasında adaya, kral Minos'un hüküm sürdüğü, barış, bilgelik ve zenginlik timsali olan uzun bir çağın bilinciyle, eski görkemli günlerin sonsuza dek devam edecek şöhreti hep eşlik etti.

Lev. IXL. Typhsoss'au bronze en figur.

Lev. IXII. Kuossos'tan Yılanlı Tauriça.

Lev. IXIII. Knossos'tan uavrusunu emziren inek.

lev. IXIV. Knossos'tan boğa başı.

5. BOLUM

MİNOS DİNİ

Mevsimlere Göre Bitki Dönümü* ve Tanrısal Varlıklar

İlkel kültlerin önemli bir ortak ögesi olan "bitki dönümü", şüphesiz Minos dininin de esasını oluşturmuyordu. Teknik çağımız insa-

Res. 24. Kydonia'dan, İki aslanı zapteden Genç Tanrı tasvirli mülhür.

Res. 25. Hagia Triada'dan, Genç Tanrı ve bir aslanı betimleyen mülhür baskısı.

nını doğaya yabancılaştırmıştır ve mevsimlerin sürekli dairesel dönümü, kentli birini pek az etkilemektedir. Hemen hiç kimse tohum ekme ve hasat zamanına dikkat etmez veya bunu önemse-

* Bitkisel dönüm, mevsimlere göre bitki örtüsündeki sürekli değişimler. Alm.: Vegetationszyklus; İng.: Vegetation cycle (Bitkisel dönüşüm çemberi= Bitki dönümü. Çn.)

mez. İlk çağ insanı için bu durum tamamen farklıdır. Mevsimlerin birbirini takip edışı ve bitkilerin esrarengiz şekilde yeşermesi ve solması, insanı derinden etkilemiştir; zira kendi varoluşu bunlarla doğrudan ilişkiliydi.

Her yıl doğanın ölümünü, “acaba ağaçlar tekrar meyva verecek mi?, ekilen tohumlar gelecek baharda yine yeşerecek mi?” diye korkuyla sorarak, büyük bir endişe ile yakından izliyordu. Ümitsizce beklediği mevsim dönümü, onu büyük bir sevince gark ediyordu. Sadeleştirerek diyebiliriz ki, duygulardaki bu değişim, bitki âleminin, her yıl ölen ve yeniden dirilen tanrısal bir çocuk veya genç bir tanrı olarak şahıslandırılmasına yol açtı. Doğanın yaratıcı gücü de, diğer yandan yalnızca bir Kurotrophos -kollarında çocuk taşıyan anne- değil, fakat aynı zamanda Genç Tanrı’nın eşi olarak görülen bir “Ulu Ana” huyiyetine büründü.

Kutsal Düğün, yani tanrıçanın tanrıya kavuşması (tanrı, alışlageldiği üzere düğünden hemen sonra ölüyordu), toprağın bereketini simgeliyordu.

Aynı nitelikte çiftler, değişik isimler altında doğu dinlerinde de vardır: Kybele ile Attis Küçük Asya’da; Anat ile Baal Suriye’de; İsis ile Osiris Mısır’da; İştâr ile Tammuz Babil’de; Dumuzi ve İnanna da Sümer ülkesinde tapınım görüyordu. Aphrodite ile Adonis, Demeter ile İasion bunlarla karşılaştırılabilecek diğer çiftlerdir.

Muhtemelen bu dinî inançların gelişmesine, bolluk ve bereket sağladığına inanıldığı için merasimle kutlanan gizemli düğün törenleri yardımcı oldu. Kral ile bir rahibenin böyle bir düğünü, Babil’de Yeni Yıl şenlikleri sırasında kutlanırdı. Hâtta bugün dahi Yunanistan’ın bazı bölgelerinde benzer Gelin Kaçırma ve Düğün tören-

Res. 26. Knossos’tan Genç Tanrı tasvirli mülhür baskısı.

leri ile ölüm ve diriliş merasimleri yapılır.

Fakat genç tanrı, Yunan öncesi dinin ölümlü tek kutsal varlığı değildir. Anlaşıldığına göre, Yunan öncesi halk aynı zamanda genç bir doğa tanrıçasının ölümüne ve yeniden doğuşuna inanıyordu. Eleusis'in ana-kız tanrıçaları* olasılıkla Yunan öncesi kerkentlidir; mutlaka Yunan kavimlerinin gelişinden çok önce Yunanistan'a tanıtılmış olan tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ile onların mythosunun ilişkisi bunu kanıtlamaktadır. İki tanrıçayı tanrısal bir çocukla gösteren, Mykenai'da bulunmuş fildişi grup, bu inancı tanımlar.

Yunan öncesi din, Akha ve Klâsik Yunan çağlarında çeşitli şekillerde yaşamıştır. Bu gerçeği, Yunan yazıtlarında rastladığımız veya Yunan ve Latin yazarlarının bahsettiği Diktyнна ve Britomartis gibi birçok Yunan öncesi tanrı adının korunagelmiş olmasına borçlu yuz. Diktyнна adı,

Res. 27. Knossos'tan, bir tanrıçayı bir dağ doruğunda betimleyen mühür.

şüphesiz Dikta dağı ile ilgili bir tanrıçaya işaret etmektedir, Britomartis ise belki genç tanrıçanın "tatlı bakire" anlamında bir Epithetonudur. Velkhanos ile Hyakinthos ölen erkek tanrıların Yunan öncesi adlarıdır. Adı Hint-Avrupaî kabul edilen Ariadne de her yıl ölen bir Yunan öncesi doğa tanrıçasıdır.

Yunan öncesi dişi tanrının tasvir şekilleri öyle çeşitlidir ki, bunların farklı tanrıçaları mı, yoksa aynı tanrıçanın değişik görünümlerini mi yansıttığı konusu şüphelidir. Fakat muhtemelen bu

* Demeter ile kızı Persephone (Çn.).

ayrım Yunan öncesi çağın insanları tarafından kesin yapılmıyordu, o halde duygu ve sezinin baskın olduğu manevî bir ortamda mantıkî bir düzen aramak boşuna olacaktır. Tanrıça bir dağ zirvesinde aslanlar arasında “Dağ Anası” ve “Hayvanlar Hakîmesi” şeklinde, ayrıca kutsal ağaç tanrıçası, yılanlı tanrıça, güvercin tanrıçası veya haşhaş çiçeği tanrıçası olarak betimlenir. Bunun yanı sıra kalkan ve kılıç taşıyan savaşçı tasvirleri de vardır. Bazan da deniz tanrıçası olarak gemisinde giderken gösterilir. Diğer yanda Ana Tanrıça ve kollarında Genç Tanrı’yı tutan Kurotrophos olarak görülür. Bu tasvirler farklı şekillerde yorumlanmışlardır. Yılanlar, tanrıçanın Khthonik* görünümünün; güvercinler bir gök tanrıçasının ve haşhaş çiçekleri, daha doğrusu “uyku getiren afyon çiçeğinin tohumları” küçük çocukları uykuya daldıran bir ana tanrıçanın simgeleri olarak kabul edilirler.

Bunların çoğu, sonraları klâsik Yunan tanrıçalarına eşlik etmiştir. Böylece Athena, savaşçı vasıfları yanı sıra yılanları ve zeytin ağacını, Eileithya ise çocuk doğumuyla ilgili sorumluluğu öncülüklerinden üstlenmişlerdir. Artemis’e vahşi hayvanlar, Aphrodite’ye güvercin ve Demeter’e haşhaş çiçeği miras kalmıştır. Minos tanrıçası-

Res. 28. Knossos’tan, Büyük Tanrıça’yı betimleyen miltir baskısı.

nın aslanları Kybele’nin Anadolu’daki kültüründe tekrar ortaya çıkar. Genel olarak Minos tanrıçası ile Küçük Asya’nın güçlü dişi tanrıları arasında, şüphesiz Minos ve Anadolu halklarının yakın ırk akrabalığı nedeniyle, çok sıkı bir ilişki vardır. Frigya’da Kybele veya Kybebe, İda dağının anası, Attis’in annesi Ma ve

* Khthon (Eski Yun.) = Toprak, yer (Yeraltı) (Çn.).

Ephesos Artemis'i geç dönemde iyi bilinir, fakat benzer kultler çok daha erken çağlarda karşımıza çıkmaktadır. Erken Hitit dönemi boyunca Arinna kentinde sembolleri, aslan, panter ve güvercin olan büyük bir güneş ve savaş tanrıçasına tapılırdı.

Minos çağı Girit'inin Genç Tanrı'sı, vahşi hayvanları zaptederken veya yay, mızrak ve kalkan ile silâhlanmış olarak ve yanında bir aslanla betimlenir. Daha başka tasvirlerde tanrının yanında kanatlı bir yaban keçisi ve libasyon kabı taşıyan bir Demon veya bir grifon yer alır.

Olympos'un güçlü tanrıları, Zeus, Poseidon ve Apollon, tanrıçaların egemen olduğu Minos dininin küçük Pantheon'una ayrılmış gözükmetedirler. Fakat bazı belirgin hallerde, hâttâ bu Hint-Avrupaî erkek figürleri dahi, daha önceki tanrılarla özdeşleşmiştir. Böylece Zeus, Girit'te Genç Tanrı ile bir tutulmuş, "Kuros" (oğlan) ve "Zeus - Velkhanos" olarak adlandırılmış, her yıl doğup öldüğüne inanılmıştır. Yunan öncesi kültlere bağlanan diğer tanrısal çocuklar, Linos, Plutos veya Erikhtomios ile Dionysos'tur.

Knossos ve Pylos'ta bulunan Linear B tabletlerinde Klâsik Çağ Pantheon'u oldukça gelişmiş şekilde karşımıza çıkar; öyleki bunlarda, Hera, Athena, Zeus ve Poseidon ile henüz kesinlik kazanmamış diğer bazı tanrıların isimleri tesbit edilmektedir. Bu olayı, Akhaların MÖ. 1400'den önce kendi tanrılarıyla Yunan öncesi tan-

Res. 29. Kydonia'dan, Genç Tanrı yı kanatlı bir yaban keçisi ile bu Demon arasında ayakta dururken gösteren mührü

nları birleştirip, bir çoktanrıcılık yaratarak beraberlerinde Girit'e g t rd kleri şeklinde açıklayabiliriz.

Kült tasvirlerinde tanrısal figürler yanısıra maymunlar ve ş p-
hesiz bitki âleminin Demonları olan hayvan başlı, insan vücutlu,

Res. 30. Mykenai dan altın bir yüzük üzerinde, yabancı keçi ile itli evn l kutsal aa arasında ayakta duran erkek betim

Çeşitli fantastik yaratık-
lar görülür. Bunların
kökeni belki, insanla-
rın hayvan maskeleri
takarak katıldıkları
majik törenlere daya-
nır. Bu Demonlar, Genç
Tanrı'nın hizmetk r-
ları ve kült yardımcıları
olarak gösterilirler. Ta-
şıdıkları kaplarla, taht
 zerinde oturan bir

tanrıçaya veya kutsal ağaçlara libasyonu yaparlar.

Minos aında bize erişen idollerden sadece birkaçı tapınılan
obje izlenimini verir. Knossos sarayının doğu kanadındaki kutsal
mekânda büyük bir tahta heykele ait bazı deliller ile Petsopha'da

Res. 31. Dikta Mağarasından, iki Grifon arasında duran bir tanrıçayı gösteren m hl r.

bulunan ve muhteme-
len kült heykelleri olan
büyük idol parçalarına
rastlıyorsak da, Mı-
sır'da varolan b v k
boyuttaki tanrı tasvir-
leri Girit'te olağan de-
gildir. Tabii, yılanlı tan-
rıalar gibi küçük bo-
yuttaki figürlere de kült
idolü gibi tapınılmış
olabilir. Fakat muhte-
melen insanların geçici

veya daimî olarak tanrısallığı şahıslandırdığına inanılıyordu. Bu nedenle kraliyet ailesine ve rahiplik müessesesine mensup fertler, dinî törenlerde tanrı rolünü üstlenirlerdi. Duvar resimlerinde ve mühür yüzüklerde tasvir edilen ve tapınanlardan kadeh kabul eden insan figürleri, böyle açıklanabilir. Adak için yapılmış küçük giyim eşyası modelleri, tanrının insan olarak vücut bulmuş şekline giysilerin de sunulduğunu belirtir. Helga Reusch'a göre, Knossos'taki alabaster taht, iki yanında duvara boyayla resmedilmiş grifonlarla tanrıçayı şahıslandıran, rahibe-kraliçe için yapılmıştı. Kraliyet villasında özel bir konumda yeralan taht da, buraya gerçek bir şahsın oturarak tapınımları kabul ettiğini gösterir. Matz'a göre kraliçenin, sarayın merdivenlerinden kutsal mekânların bulunduğu avluya, pekçok adorantın önünde inışı, tanrıçanın gerçek bir epifanisiydi*. Dini törenlerde kraliçe veya Rahibe-prenses taşınabilen bir koltuk veya tahtırevan üzerinde gezdiriliyordu. Böyle bir sedyenin pişmiş topraktan küçük bir örneği, sunak modelleri ve diğer kült eşyalarıyla birlikte bir tapınağa adanmış olduğundan bu sonuca varıyoruz.

Genelde epifani olayları belki de rahiplerin kendilerinden geçtiği kült danslarıyla ilişkili olarak, Minos dininde çok özel bir anlam taşıyordu. Bazı betimler, uzakta ve yüksekte havada duran, uçuşan saçlarıyla sanki gökten iniyormuş gibi gözükten figürlerle, tanrıçanın insanlar tarafından izlenen epifanisini gösterir. Bir başka tasvir şeklinde tanrıça, kutsal alanı veya sunağı yanında otururken görülür. Fakat tanrıça, Homer'den bildiğimiz gibi, bir kuş şekline de girebilir. Kutsal alanlarda yuvaları bulunan güvercinlerin, tanrıça ile özel bir ilişkileri vardı. Tanrıça bundan başka, boğa, inek, yaban keçisi veya yılan gibi çeşitli kutsal hayvanların şeklini de alabildiği için, bazı Yunan mythosları, çok eski Yunan oncesi inançları yansıtabilir; ör., inek biçimindeki kraliçe tanrıça Pasiphae'nin denizden çıkan tanrısız boğa ile "Kutsal Doğumu" veya Zeus'un boğa kılığında Avrupa'yı kaçırmaya mythosları gibi

* Epifani: Tanrının insanlara görünmesi (Ç. n)

Minos dininde bir Boğa tanrının varolup olmadığı şüphelidir. Fakat bu denli kuvvetli bir hayvan ile bolluk - bereket kavramının

*Res. 32. Knossos tanr. Genç taurunun
tapınağı önündeki epifanisini betimleyen
altın bu yüzük.*

ortaklığı çok olasıdır. Dikkat çeken bir nokta da, Küçük Asya'nın akraba dinlerinde tanrıçanın sevgili ve gök tanrısının, boğa ile ilişkisidir. Mısır'lılar Memphis'in kutsal boğası Apis'e ve güneş kursunu boynuzları arasında taşıyan bir inek şeklindeki tanrıça Hathor'a tapıyorlardı. Girit'te gök cisimleri

kultu saptanamamış olmasına rağmen, tanrıça, ay ile ilişkili görünmektedir; belki de yarım ay, bir ineğin boynuzları olarak kabul ediliyordu ve erkek tanrı da güneşle bağdaştırılmıştı; Güneşin sembolü olan rozet, Boğa şekilli Girit-Myken rhytonlarının alnı üzerinde betimlenmiştir. Gök cisimleriyle olan bu ilişkileri, Antik Çağda Yunanların Knossos'un tanrısal kraliçesine ve Minotauros'a verdikleri Pasiphae ve Asterion isimleri yansıtmaktadır. Daha geç söylencelerden, terkedilmiş tanrısal bebeğin sütannesi olan keçi Amaltheia mythosu, diğer yandan yaban keçilerinin kutsal karakterine işaret eder. Olasılıkla ana tanrıçayı canlandıran, yavrualarını emziren bir inek ve bir yaban keçisinin tasvir edildiği adak levhacıklarının Knossos Tapınak Hazinesinde yılanlı tanrıçalarla birlikte bulunuşu bir rastlantı değildir. Yılanın kutsal hayvanlar arasında önemli bir yeri vardır. Muhtemelen evi koruyan iyi ruh ile bir tutulmuştur; bu, halk kültürlerinde ortak olan ve bugün Balkanlarda hâlâ rastlanan bir inançtır. Erekhtheion'un koruyucu kutsal yılanı da aynı kategoriye aittir. Nilsson'a göre Minos dininde yılan, onun şahıslandırılmış tasviri olan yılanlı tanrıça ile özdeşir. Fakat, ör., Erekhtheus mythosunun gösterdiği gibi, yıla-

ının genç tanrı ile de ilişkisi vardır. Diğer görüşlere göre yılan, aynı zamanda ölümlerin tanrıçası hüviyetindeki tanrıçanın, yeraltı dünyasıyla ilgili yanını simgeler. Daha Minos çağında, sonraları klâsik Yunanistan'da olduğu gibi bu ev demonu "iyi ruh"a tathılar ve bal petekleri sunulduğu anlaşıyor; buna delil olarak Knossos'ta bulunan pişmiş topraktan adak için yapılmış yılanların çevrelediği bal petekleri gösterilebilir.

Res. 33. Knossos'tan, bir çocuk ve bir yabani keçi betimli mülhür baskısı

Kült Mekânları-Mağaralar ve Dağ Dorukları

Kazılar sayesinde, tapınım yerlerini ve kult uygulamalarını, Minos tanrıçasının henüz açıklanamayan görünüş şekillerinden çok daha iyi tanıyoruz. Girit ile Doğu arasındaki karakteristlik aynıca lık Girit'te tapınakların bulunmayışdır. Sümer ve Mısır'daki gibi, tanrının evleri ve her şeye kadir rahiplik muessesesinin merkezleri olan tapınaklar, Girit'te varolmamıştır. Burada kult, doğadaki kutsal alanlarda, mağaralarda, dağ doruklarında ve görünüş olarak yapının diğer kısımlarından pek ayırt edilemeyen küçük ev ve saray şapellerinde kutsanırdı. Kült törenlerinin yapıldığı mağaraların birçoğundan bahsedildi. Hâtât Saraylar Öncesi Çağ boyunca Lasitli ovasındaki Trapeza mağarasına fildişinden adak idolleri sunulmuştu. İlk Saraylar Çağında, ziyaretçiler kutsal festival günlerinde Phaistos'tan tören alayıyla İda dağındaki Kamares mağarasına tırmanıyorlar ve çeşitli sunularla dolu kaplar bırakıyorlardı.

Bugün dahi görenlerin ilgisini çeken stalaktit ve stalagmitlerin, bazı mağaralarda kült üzerinde özel bir etkisi olduğu anlaşıyor. Yarı karanlıkta, meşalelerin yansıttığı ışıkla görüldüklerinden, Minos çağı inanını için, doğa ötesi bir anlam taşıyorlardı. O, bu ilginç doğa yapıtlarında ilgisini asla azalmadan uyandıran fantastik yaratıklar gördü. Bu durum, özellikle doğum tanrıçası Eileithyia'nın Herakleion'un doğusunda bulunan mağarasında apaçık ortadadır. Büyükçe bir Stalagmit ile yanında yeralan çok daha büyük bir Stalagmit, açıkça Ana Tanrıça'nın tanrısal çocuk ile tasviri olarak yorumlanmıştır. Bu tanrı idolunun etrafı bir duvarla çevrilmiş ve oraya uzun zaman çeşitli sunular kapsayan kaplar adanmıştır. Bu kült, Klasik Çağda da devam etmiş, bu nedenle mağara ve içinde tapınılan tanrıça Hioneros'ta ve diğer Yunan kaynaklarında belirtilmiştir.

Muhakkak ki çok daha görkemli olan Psykhro mağarasının kutsallığı da aynı şekilde açıklanabilir. Bu, olasılıkla Yunan Çağındaki Dikta mağarasıdır; burada Tanrıça Rhea'nın Yunanlar tarafından Zeus olarak adlandırılan Genç Tanrı'ya doğurduğuna inanılır. Çeşitli adak eşyaları, sunaklar, adorantları karakteristik bir duruşta gösteren bronz idoller, canlı kurbanlar yerine sunulan küçük hayvan tasvirleri, bronz el âletleri, silâhlar ve çifte baltalar burada kurulmuş sunak çevresine veya mağaradaki stalaktitlerin arasındaki yarıklar içine bırakılmıştır.

Çok daha önemli buluntular, Marinatos tarafından, Arkalokhori yakınlarında alçak bir tepe üzerindeki, tavanı eski çağda çöktüğü için yağmalanan başka bir kutsal mağarada ele geçirilmiştir. Biri hieroglif yazıtlı birkaç bronz çifte balta, küçük altın adak baltacıkları ve birkaç çok uzun çekiçlenmiş bronzdan kılıç, burada barışçı doğum tanrıçası Eileithyia ve Kamares mağarası tanrıçasına karşıt olarak, tanrıçanın savaşçı niteliğine tapıldığını göstermektedir.

Diğer kutsal mağaralar, Dr. K. Davaras'ın içinde bronz idoller ve çok miktarda keramik bulunduğu, muhtemelen Knossos'un kut-

sal mağarası olan büyük Skoteino mağarası ile adorant idolleri ve kutsal boynuz modellerinin sunu olarak bırakıldığı Patsos mağarasıdır.

Dağ doruklarında da kilt törenleri yapıyordu. Göğe yakınlık, geniş görüş alanı, yalnızca kuşların ve dağ keçilerinin bozduğu mutlak ıssızlık, bir Minoşluğu hışı ile dolduruyordu. O, bu tenha yerlerin tanrıçanın belli belirsiz epifanisi için en uygun ortam olduğuna inanıyor ve burada Hayvanlar Hâkimesi ile özdeş olan “Dağ Ana” ya tapıyordu. Bu kutsal alanlar, yalnızca Asterusia’daki gibi yüksek dağ doruklarında değil, fakat Iuktas, Petsopha ve Tylissos yakınlarındaki Korphe gibi sarp tepelerin çıkılabilir zirvelerinde ve hatta Mallia’daki Prophetes Elias’ta ve başka yerlerde olduğu gibi daha alçak tepelerde de bulunmuşlardır. Duvarlarla çevrilmiş küçük kutsal alanlar ve sunaklar inşa ediliyor ve doruk, festival günlerinde yukarı gelen çok sayıda adorantı alabilecek kapasitede, duvarlarla desteklenmiş teraslar şeklinde düzenleniyordu.

Yaz ve kış gündönümleri esnasında, özellikle İlk Saraylar Çağında, bu kutsal dağ doruklarında, tâ uzaklardan görülebilen büyük ateşler yakmak âdet olmuştu. Bu ateşlerin içine çeşitli adak eşyaları fırlatılıyordu; bunlar pişmiş topraktan yapılmış, kollarını göğüsleri üzerine koymuş, dua eder pozisyonda erkek ve kadın adorant figürleri ile kollar ve bacaklar gibi vücut organları idi.

Bunlar, günümüzdeki adak organlarına paralel olarak yorumlanırlar. Yani insanlar, hasta olan vücut kısımlarının tısvirini ve parak, bunları, iyileşmesini sağlamak veya sağlığa kavuşanlar teşekkür etmek için tanrıya sunuyorlardı. (Fakat Nilsson bunu başka şekilde yorumlar. Ona göre birbirinden ayrılmış organlar ve torsolar, kurban parçalayan hayvanlar hâkimesine yiyecek olarak sunuluyordu, Y. Alm.) Fakat dağ tapınaklarına kuşların, diğer birçok hayvanın ve hâtta bugün Girit’te hâlâ görülen kutsal Gergedan böceğinin modelleri de adak olarak bırakılıyordu. Ateşin arındırıcı ve kutsal bir güç taşıdığına pekçok halk inanışında rast-

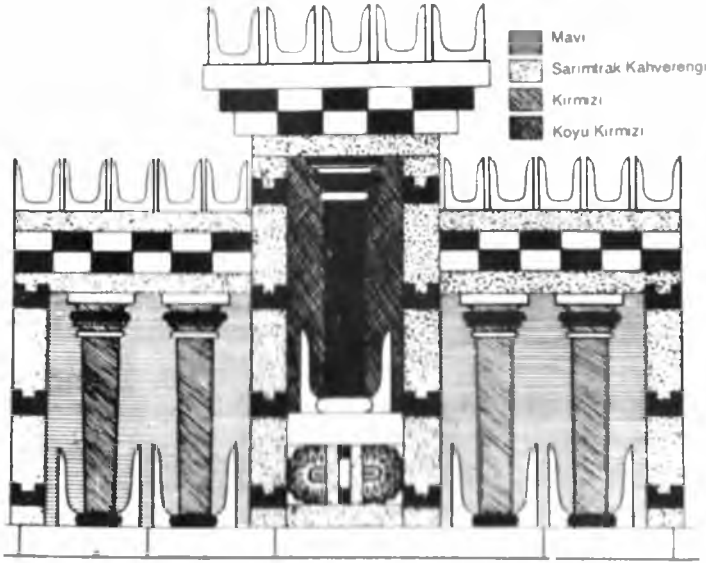
lanır. Muhakkak bu bayramlarda, her tapmım töreninin temeli olan, tanrısal varlıklara yiyecek sunusu da eksik değildi.

Ev Tapınakları

Sarayların ve özel evlerin birçok bölümü kült mekânı karakterindedir ve Minos insanının, tanrının her yerde var olduğu inancını taşıdığı düşüncesini uyandırır. Knossos'ta, olağan kutsal boy-nuzlar, kült ile dolaylı veya doğrudan ilişkili konuları içeren du-var resimleri, duvarlara oyulmuş çitte balta şekilleri ve çeşitli ke-simlerde bulunmuş olan gerçek çifte baltalara ait kaideler, sarayın hemen hemen tümüyle kutsal sayıldığına işaret ederler. Fakat sa-raylarda ve evlerde, yalnızca kült törenleri için kullanılan, belirli bir mimari forma sahip yerler de vardı.

Hemen ilk saraylar çağında Pharos sarayında üç bölümlü bir tapınak görülmektedir. Bu, tıpkı Yeni Saraylar Çağında rastladığımız benzer tapınak tasvirlerinin gösterdiği, ortadaki muhtemelen iki yanlardakilerden daha yüksek olan, birbiriyle irtibatlı üç küçük odadan oluşuyordu. Bu mekânların gerisinde, Phaistos'ta yine kutsal karakterli bir başka oda bulunuyordu; bunun zeminine, masaya akıtılan sıvı sununun toplanması için ortası çukurlaştırılmış, pişmiş topraktan bir kurban masası yerleştirilmişti. Ayinin hazırlanışında kullanılan çeşitli âletler ve banklar, daha başka taş ve pişmiş topraktan kurban masaları ile küçük sunaklar da bu tapınak mekânlarında bulunmuştur. Dışarda ise kayaya oyulmuş bir çukur vardı; burada, bulunan kül ve hayvan kemiklerinin kanıtladığı gibi, kurban törenleri yapılıyordu. Buna benzer, fakat daha gelişmiş bir düzenleme, Knossos sarayının batı kanadında mevcuttu: Burada Kryptos'lar ile 3 kısımlı düzeni yalnız cephenin kısa bir kesiminde görülen, sütunlu üst odalar buluyoruz.

Ortasında dörtköşe bir paye bulunan Kryptos'lar, Minos yerleşmelerinin çoğunda tapınım yerleri olarak yaygındır. Bazı bilginler, buraların kutsal karakterinden şüphe ediyorsa da, eli-

Res. 34. Knossos Sarayındaki bir duvarın iç kısmında sütunlu tapınak bölümü

mizde buralarda gerçekten dini törenlerin yapıldığına dair pek çok delil mevcuttur. Knossos yakınlarındaki Gypsades tepesinde yeralan Minos evlerinden birinin bu çeşit bir mekânında, yaklaşık ikiyüz adet küçük konik kadeh, payenin etrafına halka halinde dizilmiş olarak ele geçirilmiştir; bunlar hâlâ kömürleşmiş bitki kalıntıları içeriyorlardı. Knossos sarayının Kryptos'larında, zeminin altında, kül ve hayvan kemikleri gibi kurban kalıntıları bulunmuştur. Burada payelere çifte balta şekilleri oyulmuştu. Başka yerlerde ise dörtköşe payenin yanında çifte balta kaideleri bulunmuştur.

Bu Kryptos'lar karanlıktı ve bu nedenle yağ kandilleriyle aydınlatılıyorlardı; ayrıca bunlar öyle küçüktüler ki, orta payenin ta vanı desteklemek için gerekli olmadığı, fakat dini nedenlerden ötürü buraya yerleştirildiği izlenimini uyandırıyorlardı. Evans ve diğer bilginler hâttâ, bu Kryptos'larda yapılan tapınımın payeye

yönelik olduğunu ileri sürdüler. Biz, taşlara tapınıldığına dair daha başka örnekler de biliyoruz: Ör., Baitylos’lar (kutsal taşlar)’a ve Eski Yunan Herme’lerine, Delphi’de gösterilen Zeus taşıma ve Tevrat’a göre Yakup Peygamber’in göğün açıldığını gördüğü yere diktığı taşa tapınıldığı gibi. Yakup Peygamber, sözü edilen taşın üstüne yağ dökerek onu kutsuyordu. Olasılıkla buna benzer bir sıvı sunu, Minos Kryptos’larındaki payelere de yapılıyordu. Çünkü payenin tüm çevresinde, zeminde sık sık çukurluklar bulunmaktadır; başka örnekte de, boşaltılan sıvının toplanabilmesi için paye önünde küçük çukurlar ve oluklar görüyoruz. Figürsüz bir tapının diğer örnekleri, Kybele’nin Pessinus’taki Baitylos’u ile günümüzde dahi Mekke’de bulunan Kabe’deki taşlardır. Bu nedenle, balta veya yıldız gibi kutsal sembollerin üzerlerine oyulmasıyla kutsallık kazanan Minos Kryptos’larındaki dörtköşe payelerin, Baitylos’lar, yani “tanrı barmakları” şeklinde kutsanmış olmaları mümkündür. (Payenin depremleri detedici bir işlevi de olabilir, Y. Alın.)

Kryptos’ların üzerinde yeralan ve dörtköşe payeler yerine tipik yuvarlak sütunlara sahip olan odalar da kutsaldı. Özellikle Knossos’un batı kanadındaki Kryptos üzerinde, duvar resimlerinde betimlenen “3 sütunlu tapınak” şekline benzeyen bir yer tesbit edilmiştir. Sütunlar üzerine asılmış çifte balta ve “kutsal düğüm”ler içeren tasvirler, tıpkı payeler gibi sütunların da dini anlam taşıdığını göstermektedir. Ayrıca Knossos’ta bulunan, üzerlerine kuşlar konmuş 3 sütunlu pişmiş toprak bir model, tanrıçanın epifanisini gösteren kesin bir delildir. Diğer bazı tasvirlerde aslanlar ile sfenks ve grifon gibi yaratıklar bazan bir sunağın arkasında yeralan bir sütunun iki yanında simetrik olarak dururlar.

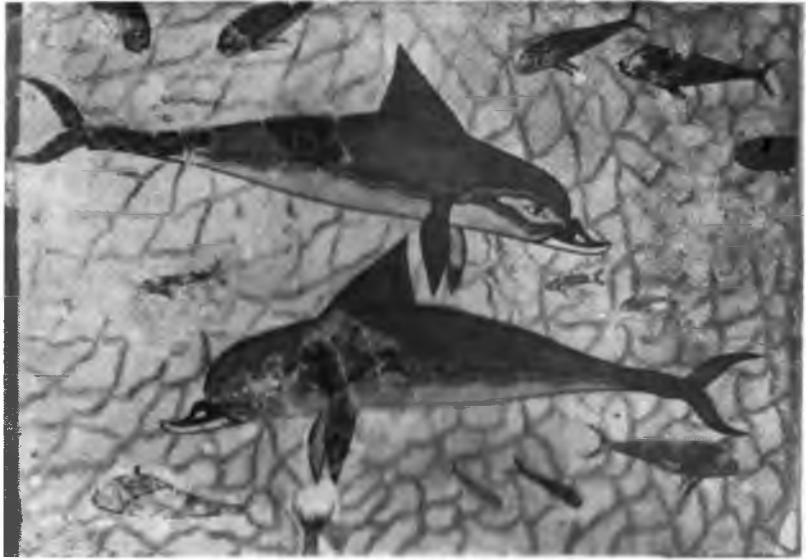
Yeni ve mimarî şeklinden kolayca tanınabilen bir diğer kutsal yer “kutsal havuzlar” veya “lustrasyon odaları” olarak adlandırılır. Zeminleri çevredeki mekânlardan daha aşağı seviyede bulunur; buralara genelde birkaç basamak merdivenle inilir. Aslında banyo odaları olarak düşünülmüşlerdir, fakat su boşaltma sistemi

Lev. IXV. Knossos'tan bir dişi aslan başı.

Lev. IXVI. Hagia Triada'dan taş vazı: "Hasatçılar Vazosu".

166. IXVII. Knossos'tan "Yunus Balıkları" freski.

Lev. IXVIII. Knossos'tan "Parisli Kız" freski.

bulunmadığı için bu pek olası değildir. Buna karşılık bu kutsal havuzlarda küçük keramik kapların bulunuşu, bunların kutsal ılıklı bir temizlik veya yağlanma amacıyla kullanıldıklarını kanıtlar. Diğer lustrasyon odalarında rhytonlar ve çok itinalı ışıklık gösteren taş kaplar bulunmuştur; bunlar mutlaka sıvı sunu için kullanılmıştı.

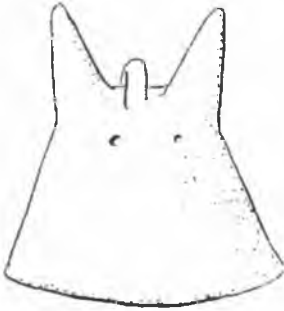
Geç Minos Çağının kutsal mekânları da karakteristiktir. Bunlar, bir tarafında, üzerine kült eşyalarının konulduğu taş bir seki bulunan küçük odalar şeklindedir. Böyle kutsal yerler Knossos, Gurnia, Gazi, Karphi, Kumasa, Gortys ve Hagia Triada'da ortaya çıkartılmıştır. Knossos'ta, seki üzerinde iki kült boynuzu modeli, çifte baltalar ve idollerle birlikte bulunmuştur. Bu idollerden biri tanrıçayı başında bir güvercinle gösterirken, diğerleri adorantları veya tanrıçanın maiyetindekileri gösterir. Sekinin önünde yuvarlak bir kurban masası ile çeşitli kaplar, amphoralar ve kadehler duruyordu. Knossos'taki küçük sarayda, eski bir lustrasyon havuzu içine yerleştirilmiş bir tapınım yerinin sekisi üstünde, doğal taştan, gelişkin vücutlu kadınlara benzeyen 1 büyük ve 3 küçük nesne ile ayrıca bir çift kutsal boynuz bulunmuştur. Bu çağa ait diğer tapınım yerlerinde, aşağıda daha detaylı bahsedeceğimiz, pişmiş topraktan büyük idoller kutsanıyordu. Heykellerin büyüklüğü ve tapınakların genel karakterinden anlaşıldığına göre, bunlar tüm topluma aittiler. Her yerde, Knossos'ta, Karphi veya Gurnia) yalnızca bunun gibi tek bir tapınak mevcut oluşu, bu çağ için tipiktir. Ev veya saraylardaki tapınım mekânlarından umumi tapınakların gelişimi oldukça ilginçtir.

İdoller

Tanrıların tapınımında aldığı şekilleri incelemişken idollerden bahsedilmişti. Küçük boyutlu Minos kadın idollerini gelenek, bir steatopygus veya şişman vücutlu çıplak kadınlar şeklindeki plâstik tasvirlerin görüldüğü Neolitik Çağa dek uzandır. Bazan dişilik uz-

vunun da belirtildiği tüm çıplaklık (sonraki çağlarda görülmez), bazı figürlerin yapımındaki itinalı işçilik ve Erken Minos Çağında da aynı tipte amuletlerin varoluşu, bu idollerin gerçekten bir tanrıçayı betimlediğini kanıtlar; belki de bu, eski Girit Kültürünün sonraki safhalarında karşılaştığımız bolluk-bereket tanrıçasının bir öncüsüdür. Pişmiş topraktan küçük hayvan figürinleri bu tanrıçaya sunuluyordu. Fakat, John Evans'ın Knossos'ta Neolitik Çağ evlerinde bulduğu güzel bir taş erkek heykelciğinin, Genç Tanrı'nın erken bir betimi mi, yoksa yalnızca bir adorant tasviri mi olduğu anlaşılmamaktadır.

Kyklât idolleri çıplaklık geleneğini sürdürür. Bu idollerin, düşünüldüğü gibi cariyeleri veya oluların hizmetçilerini betimlemesi pek olası değildir; çünkü bunlar tapınıldığı kesin olan büyük Kyklât idollerine çok benzemektedirler. Hâtta bazan Kurotrophos olarak, başında küçük bir çocuk taşır veya tahtta oturmuş vaziyette (Heraklion yakınlarında Teke'de bulunan bir tasvirde olduğu gibi, Y. İng.) gösterilmiş örneklerle rastlanmaktadır. Mallia'da bulunmuş, Saraylar Öncesi Çağa ait bir kap üzerine çizilerek yapılmış betiminde, çıplak bolluk bereket tanrıçası,

Res. 35. Tylosos'tan
çan şekli idol.

bacaklarını birbirinden ayırmış durumda edep yerini sunmaktadır. Bu çeşit tasvirler ilkel düşünce tarzı için müstehcen değildir; aksine insanların üremesi hayvan ve bitkilerin çoğalmasıyla yakın ilişkili olduğundan derin bir dini anlam taşır. Çıplak tanrıça, sonraki dönemlerde çok nadir görülür. En önemli istisnalar, Gurnia'dan bir Rhyton ile Mykenai'dan, çıplak tanrıçayı kollarına ve başına konmuş kuşlarla gösteren, altın bir varak üzerinde yeraltırlar. (Te-

ke'de bulunan ikiz figürler, tanrıçayı çift betimleme eğiliminin ne kadar eskiye dayandığını gösterir, Y. İng.).

İlk Saraylar Çağının başlangıcında, çok ilginç olan çan şekli idoller tipiktir. Bunlar, pişmiş topraktan yapılmış, asılmak için bir halkaya sahip, iki tane boynuz şekli uzantısı ve göz şekli yarığı bulunan küçük nesnelerdir; Knossos'ta, Poros'ta, Tylissos'ta ve Mesara'da Voru'daki bir mezarda bulunmuşlardır. Adak çanları, kutsal giyim eşyası modelleri ve daha mantıklı şekliyle N. Platon tarafından, dinî ayinlere katılan rahip ve diğer kişilerin taktığı maskelerin taklitleri olarak açıklanmışlardır. Bu yorum, üzerine

boya ile gayet sarıh şekilde bir insan çehresinin hatları (gözler, burun ve ağız) yapılmış olan bir çan şekli idole dayanır. Bu nesnelerden bazıları, birbiriyle birleştirilmiş iki çan şekli idolden oluşan ikiz figürlerdir. Bazan aralarında küçük bir insan başı veya boğa yeralır. (Hagia Triada'dan, Yeni Saraylar Çağının başlarına tarihlenen oldukça büyük bir figürin, vücudunun alt kısmında görülen pekçok sayıdaki yumrularla sonraki çağların çok "göğüslü"* Efes Artemis'i heykellerini anımsatan bir tanrıçayı betimler. Bu muhtemelen bir tapınım objesidir, fakat giyimli olduğundan yumrular göğüs olamazlar, Y. İng.) .

Res. 36. Gortyn'den bir tanrıça başı.

* Bu yumruların başları bulunmadığı için göğüs olamayacakları ileri sürülmektedir. Şekil gözönüne alınarak çeşitli yorumlar yapılmıştır. (Or., arı gövdelerinin arka kısımları, boğa husyeleri gibi) Bunların üzerindeki giysi (göğüslük?) neyle niye uçları belli olmayan göğüsler veya daha özel dinî anlamda, boğa husyeleri olarak yorumlanmaları akla yakındır (Çn.)

XII

Knossos'un yılanlı tanrıçalarına yukarıda değinmiştik. Bu tanrıçalar saray hanımları gibi tasvir edilmişlerdir. Ziynet eşyaları tatar, zengin elbiseler giyerler, yalnızca göğüsleri açıktadır, bununla tanrıçanın ana ve kadınlık tabiatı vurgulanmak istenmiştir. Matz, bu heykelcikleri kült idolleri değil, tanrı rolünü üstlenmiş

*Res. 37. Kutsal bir ağaç altında tanrıçaya tapınan rahibeler.
Mykenai'den altın bir yüzük.*

insan tasvirleri olarak yorumlar. Bu tapınım yerinde aslında daha pekçok idol bulunmalıydı; arta kalanlardan tüm korunagelmış iki idol bir tanrıça çifti izlenimini uyandırmaktadır. Büyüğünün başında yüksek bir Tiara bulunan bu idoller, belki ana-kız, idiler. Kült törenlerinin kutsal yılan dansözleri, tanrıçanın böyle betimlenmesini esinlemiş olabilirler.

Saraylar Sonrası Çağın küçük tapınaklarındaki tanrıçalar da, hemen hemen aynı tiptedir. Bunlar, daima, başları üzerinde kuşlar, boynuzlar, haşhaş kapsülleri ve yuvarlak düzlemler gibi değişik sembollerle gösterilirler. Bazan da Diadem üstünden küçük yı-

lan başları gözükür. Gurnia tapınağında yılanların dolandığı idoller ile bir idole ait elinde kılıç tutan, etrafına yılan sarılmış kol parçası bulunmuştur. Gortyn'den bir idol, ellerinde yılanlar tutmakta, bu arada bir kuş da yanağına sokulmaktadır. Bununla, ayrı ayrı iki tanrıçanın, yani güvercinli bir gök ve yılanlı bir yeraltı tanrıçasının varolmadığı kanıtlanmaktadır.

Özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, bu geç idollerin el-kol hareketleridir. Bunlar, kollarını göğse doğru kaldırmışlardır. Kolların bu duruşu, selâmlama veya inananlara yönelik bir kutsama jesti veya tanrıçanın sihirli bir güç yayma hareketi, ya da, tanrıçayı temsil eden rahibelerin dans figürlerinden esinlenerek, tanrıçanın epifanisinin sembolik anlatımı olarak yorumlanır. Bu hareketler, insanlar için daha yüksek tanrılara dua eden doğu kökenli tanrı tasvirlerinin etkisine de bağlanabilir.

Ağaç Kültü

Ağaç, Minos dininde büyük önem taşır. Hagia Triada Lâhtinin üzerinde, kutsal ağaç, kült boynuzlarıyla taçlandırılmış bir çit içinde betimlenmiştir; önünde bir sunak ve çifte balta görülür. Bu tasvir gerçekten kutsal ağaçlara tapıldığını kanıtlar. Mykenai'dan bir altın yüzük tasvirinde, tapınılan tanrıça kutsal bir ağaç altında oturmaktadır. Mokhlos'tan bir yüzük betiminde bir ağaç ile bir tanrıça birlikte bir gemi içinde gösterilmişlerdir. Başka bir tasvirde bir kadın belki bir tanrıça, ile iki küçük kız çit içinde çevrilmiş kutsal bir ağaç

*Res. 38. Vaphio'dan altın yüzük
Bir Bahar sahnesi
Kutsal ağaç omuruna orgastik dans*

*Res. 39. Phastos'tan altın yuzuk
Bir Kış salınca, kutsal ağacın kokundan
sokulmesi ve buna ağlayıp ut. ilemeleri.*

cın önünde görülme-
tedir. Ağaca tapanlar,
kadımlı-erkekli, bazan
ağacın yanında dur-
makta, bazan dallarına
dokunmakta veya ge-
nel olarak ona özen gös-
termekte, bazan da onu
kokunden sökmekte-
dirler. Kutsal ağacın
önünde cereyan eden
orgiastik dans veya de-
rin keder sahneleri ye-
niden dirilen veya ölen
bitki âleminin tapınar-

larda yarattığı hissiyata ilişkin coşku şeklinde açıklanabilir.

Olasılıkla değişik ağaç türleri kutsal kabul ediliyordu; fakat çoğu kez kutsal ağaç, özellikle Hagia Triada lâhtinde açıkça görülen, zeytin ağacı idi. Asla kurumayan, tamamen cansız gibi görünen gövdelerinden tekrar tekrar sürgün veren çok yaşlı zeytin ağaçlarının varlığı, ilkel insanı, derinden etkilemişti. Bu ağacın inanılmaz derecede uzun ömürlü oluşu ve insan yaşamındaki önemi, neden zeytin ağacının kutsal sayıldığını yeterince açıklar.

Ağaç kültü, belki de yukarıda anlatıldığı gibi, sütunların kutsalılığı ile ilişkiliydi. Bunun paraleli, Mısır'da ölünce vücudu bir ağaç gövdesine kapatılıp, Suriye kıyılarındaki Byblos sarayında sütun olarak kullanılan, bitki tanrısı Osiris mythosunda karşımıza çıkar.

Kutsal Semboller

Minos dininde, tanrının kütle ilişkili nesnelerle yapılan sembolik tasviri, doğrudan betiminden daha rağbetteydi; yukarda sözü edilen pekçok örnek bunu kanıtlamaktadır.

En kutsal sayılan sembollerden biri, kutsal boynuz çifti idi. Boynuz çiftleri, tapınaklarda sekiler ve sunaklar üzerine yerleştirilirdi. Diğer betimlerde, çifte baltalarla birlikte boynuz çiftleri, kutsal dallar ve sıvı sunu kapları görülür. Sütun-tapınaklarda, boynuz çiftleri sütunun iki yanına veya önüne yerleştirilmiştir. Bunu, Knossos'taki tapınak mezarda bir sütun kaidesinin yanında bulunan bir boynuz çifti kanıtlamaktadır. Boynuz çiftlerinin kil, alçı ve taştan yapılmış modelleri de vardır. Knossos'un güney Propylon'u yanında, yüksekliği ve genişliği 2 m'yi aşan muazzam bir boynuz çifti ortaya çıkarılmıştır. Niru'da Megaron'un önündeki avlunun güney tarafında ver alan basamaklı bir kaidenin üzerinde apaçık kült boynuzu çiftleri duruyordu. Boynuz çiftlerinin kült eşyasına dönüşmesi, boğanın kutsal olması ve Bukranion'ların, yani kurban edilen öküzlere ait kafataslarının, kutsal ağaçlara ve tapınak duvarlarına asılması nedeniyledir.

Res. 40. Kutsal boynuzlar ve bir Libasyon vazosu.

Çifte balta, daha da önemli bir anlam içeriyordu. Kült çifte balta, günlük kullanımdaki çifte baltadan gelişmişti, yalnız ondan aşağıdaki şekilde ayrılıyordu: Balta ağzı çok daha büyük ve inceydi, kesici kenar gelişerek yarım daire şeklini almıştı ve bazan çift yapılıyordu, böylece dördü balta oluşuyordu. Baltalar, çoğunlukla çizgisel kazı bezek ile nadiren de deliklerle süslenirdi. Adak baltaları, kült baltalarıyla aynı forma sahip, fakat daha küçük boyutlardaydılar. Kült ve adak baltaları, Arkalokhori ve Psykhro mağaraları ile Zakro sarayında, Niru ve Hagia Triada'daki villalarda gün ışığına çıkarılmışlardır.

Kaplar ve mühürler üzerindeki betimlerde çifte balta, saplı

birlikte bir kutsal boynuz çifti arasına veya bir boğa başının üzerine yerleştirilmiştir. Hagia Triada lâhinde basamaklı kaideler üzerinde duran, sapları yapraklarla kaplı çift baltaların tepesine kuş kılığına girmiş tanrı konmuştur. Başka bir yerde çift balta, bir “kutsal düğüm” veya bitki motifleri ile bağdaştırılmıştır. Kutsal kaplar çift baltalarla süslenmiş, ayrıca bunlar kutsal Kryptos’lardaki payeler ve sarayların duvarları üzerine kazınmıştır. Sarayların çeşitli kısımlarında kesik piramit şeklinde taş kaideleri olan çift baltalar duruyordu.

Bu sembolün saraylarda çok yaygın oluşu, belki de Knossos sarayına neden Labyrinthos denildiğini açıklar. Labrys, hem bir Anadolu, hem de muhtemelen Minos dilinde “çift balta” anlamına gelir. Yani “Labyrinthos” “çift baltalar sarayı” demektir. Aynı kök, Karia’daki Labranda’da karşımıza çıkar, burada, çift balta şeklindeki sembolü rastlantı olmayan, Zeus Labrandeus veya Stratisos’a tapınılmaktadır. Daha erken çağlarda Küçük Asya’da, bir boğa üzerinde ayakta, çift balta ve şimşek demetiyle tasvir edilen Hurri ve Hitit fırtına tanrısı Teshup’u görürüz. Girit’te de, sembolü çift balta olan benzer bir gök tanrısının varlığı kabul edilmektedir. Bu teori, Girit-Myken sanatında çift baltanın bir dişi tanrıyla bağlantısı gerçeğine ters düşmektedir. Bir tanrıçayı, aslanlar ve grifonlar arasında başında bir baltayla gösteren Kalkani ve Knossos’ta bulunmuş mühürler karakteris-

Res. 41. Knossos’tan
kutsal düğüm.

tiktir. Seteia'dan bir taş kalıpta, yine çifte baltalar tutan bir tanrıça betimlenmiştir. Bu arada unutulmamalıdır ki, Küçük Asya'da da dışı tanrı çifte baltayla tamamen ilişkisiz sayılmaz: Kybele adı yalnızca "mağaralar" anlamındaki Kybela ile değil, fakat aynı zamanda çifte balta demek olan Kybelis kelimesiyle de aynı kökten gelmektedir. Çifte baltaların (ve boğaların) kült tasvirleri, Küçük Asyada Mellaart tarafından kazılan Çatalhöyükün Neolitik tabakalarında dahi ortaya çıkmıştır.

Başka bir teoriye göre (fakat Buchholz buna karşı çıkar) çifte baltanın bir kült eşyası olmasının nedeni, boğaların bu âletle kurban edilmeleridir. Minos keramiğinde çifte balta sık sık Bukrani-on'lar üzerinde betimlenmiştir. Yunan Klâsik Çağında da, Tenedos'ta Dionysos onuruna danalar kurban ediliyor ve bir çifte balta ile parçalanıyordu.

Bir diğer sembol "Kutsal Düğüm" idi: İnce uzun dokunmuş bir kumaş ortada düğümleir* ve modern bir boyun atkısı gibi iki ucu serbestçe aşağı sarkardı. Böyle kutsal düğümleir tasvirleri keramik kaplarda motif olarak kullanılmış; fildişi ve fayanstana yapılmış modelleri Knossos, Zakro ve Mykenai'da bulunmuştur. Niru villasındaki bir duvar resminde Kutsal Düğüm tasvir edilmiştir. Knossos sarayının ünlü duvar resmindeki "Parisli Hanım" lâkabıyla bilinen figür kutsal düğüm takmıştır. (Platon'un işaret ettiği gibi, figür belki bir tanrıçayı betimlemekte, bu da, düğümün törensel önemini kanıtlamaktadır, Y. İng.). Muhakkak ki, düğüm, tanrıçayla sihirli bir bağ kurulmasını amaçlıyordu. Düğümleir koruyucu anlamı Mısır'da da vardı. İsis'in sembollerinden biri Minos tipinde bir düğüm idi. Cordion düğümünü de Kutsal Minos düğümüne benzetilmiştir.

Tanrıyla doğrudan veya dolaylı ilişkisi bulunan belki bir takım eşyanın da kutsal önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Böylece, çeşitli savaş donanımı parçalarına, özellikle kalkan, miğfer ve belki

* Bu ince uzun kumaş önce ikiye katlanır ve ortaya yakın kısımda iri bir ilimik oluşturacak şekilde iki uç tek bir düğüm ile birleştirilirdi. Bkz. Res. 41. (Çn.).

de göğüs zırhı gibi koruyucu silâhlara, şüphesiz diğer vasıfları yanı sıra savaş karakteri de taşıdığına inanılan tanrıçanın sembolleri veya sembolik görünümü gözüyle bakıldı. Doğanın yaşamı ile ilgili motiflerin çoğunlukta bulunduğu Minos sanatında askerî konular nadirdir; fakat Girit'in ordu teşkilâtından tamamen yoksun olmadığı da kesindir, zira deniz aşırı nüfuza sahip büyük bir gücün varlığı ordusuz düşünülemez. Fevkalâde saldırı ve savunma silâhlarının yapımı, bunun bir kanıtıdır. Böylece tanrıçanın, karada ve denizde kralı destekleyen bir savaş tanrısı karakteri kazanması çok doğaldır.

Minos tanrıçasının savaşçı görünümünü, özellikle Arkalokho-

Res. 42. Knossos'tan, silâhlar kuşanmış bir tanrıça betimli mühür.

ri kutsal mağarasında çifte bal-talarla birlikte bulunan büyük kılıçlar ve tanrıçayı bir kılıçla betimleyen Knossos'tan bir mühür kanıtlar. (Gurnia'dan bir idol de elinde kılıç taşır, Y. Alm.) Zakro mühürleri üzerinde, okuz ve kuş başlı, miğfer giymiş dişi Demonlar gösterilmiştir. Bu tasvirler (Gurnia idolü hariç) Girit'in Akhalar tarafından ele geçirilişinden önceye aittir. Yani Akha halkının savaşçı zihniyetine bağlanamazlar. Mykenai'da, tanrıçanın 8 şeklinde büyük bir kal-

kanla betimi karşımıza çıkar. Tanrıça bir sunağın yanında iki adoranın arasında ayakta durmaktadır. Havada süzülen, kalkan ve mızraklı, küçük bir figür, Mykenai'dan bir yüzük üzerinde görülür. Bu tasvirler, Klâsik Çağın silâhlı küçük Athena heykelticikleri, yani Palladion'larla karşılaştırılabilir.

Silâh veya zırh parçalarının, ör., kalkanın, tek başına tasviri,

savaş tanrıçasının sembolü veya temsili betimi olduğu şeklinde yorumlanır. Tabii bunun tam tersi de iddia edilmiştir; yani silâha tapınım bağımsız olarak antropomorfik figürlerden önce ortaya çıkmıştır. Yunan ve Roma çağında da silâh kültü ile ilgili örnekler vardır: Ancilia, yani Romalıların, gökten düştüğüne inanılan kutsal kalkanları bilinmektedir. Kalkan ve miğfer, kolayca apotropelik, yani kötülüklerden koruyucu anlam kazanabilirler ve gerçekten de amulet olarak kullanılmış kalkan modelleri vardır.

Girit-Miken çağında silâh ve zırhların kutsallığı konusunda görüş her ne olursa olsun, tasvirlerin çoğunda, kalkan ve miğferlerin kült karakteri taşıdıkları kesindir. Ör., bakır bir çifte balta üzerine bir miğfer çizilmiştir. 8 şekli kalkanlar; mühürler ve mühür baskıları üzerinde, kutsal mekânlar, sütunlar, dağ keçileri ve diğer kutsal havvanlarla birlikte görülürler. Bu tip bir kalkan ile bir

Res. 43. 8 şekli kalkanla bezenmiş ritual kap.

miğfer, Knossos yakınlarında bir mezardan çıkan tipik formlu kült kaplarında mevcuttur. Katsamba'da bulunan gösterişli büyük sürahi gibi sıvı sunu kapları, küçük kalkan reliefleri ile bezenmiştir. Yine Katsamba'dan bir amphoraya, savaş miğferleri resmedilmiştir. Sekiz şeklindeki büyük kalkanlar, olasılıkla Knossos'taki kral dairesi salonunda duvarlara asılıydı ve yandaki odalardan birinde duvar resimlerinde de betimlenmişti. Bu kalkanlar boğa derisinden yapılıyorlardı, belki bu da onların kutsal anlamını arttıran bir başka nedendi: Kurban edilen kutsal hayvanın derisi, kalkan olarak, koruma ve kurtarma sağlayabiliyordu. Kral dairesi salonunda bir Rython bulunması, bu mekânda da kült törenleri yapıldığını gösterir. Bir mühür baskısı üzerinde, bir kalkan önünde tapınır durumda bir kadın tasvir edilmişse de, kalkanların tapınım nesneleri olup olmadığı tamamen kesin değildir.

Bir diğer kutsal sembol haç idi ve bunun yıldız, gamalı haç ve tekerlek gibi çeşitlemeleri vardı. Haç; çoğunlukla mühür ve mühür baskıları üzerinde bulunur; bazan da bir boğanın boynuzları arasında X şeklinde karşımıza çıkar. En önemli örneklerden biri Knossos'un tapınak hazinesinden çıkan taş haçtır. Bu muhakkak ki, ne sadece süsleyici bir motif, ne de Hristiyanlığın kutsal çarmıhıyla ilişkili idi. En akla yakın teoriye göre, haç ve tekerlek, yıldız ve güneşi simgeliyordu. Haçın kolları güneşin veya bir yıldızın ışınlarını, tekerlek de, ilkel insan tarafından göğü boylu boyunca kateden bir arabanın tekerleği olarak düşünülen güneş kursunu temsil ediyordu.

Res. 44. Setina'dan bir taş kalıp üzerinde yer alan tekerlek ve haç.

*Lev. IXIX. Zakro'dan Deniz
Üslûbunda bir libanqon vazosu*

Lev. IXX a. Knossos'tan Saray Uduhunda amphoraları.

Lev. IXX b. Episkope'den kil bir lâhût.

*Lev. IXXI a. Katsamba'dan
libasuen sînûlusi*

*Lev. IXXI b. Gazi'den bir
tanrıça idolü.*

Lev. IXXII. Palaikastro' dan kutsal bir dans.

Tanrıçanın kayırıcı yardımı ve kötülüklerin defedilmesi, yalnızca sözü edilen bu sembollerle değil, aynı zamanda inananların taşıdığı değişik şekillerdeki sihirli muska veya tılsımlarla da sağlanmaya çalışılıyordu. Böyle, apotropeik (koruyucu) olarak adlandırılan, açıkca sihirli güçler atfedilen bir takım mühür taşlarıyla karşılaşırız. Bu mühürler, sıvı sunu kapları, gözler, kulaklar ve Klâsik Çağın Gorgoneion'larını anımsatan korkunç yaratıklar şeklinde tasvirlerle sahiptir. Sihirli güçlere inanışın belli belirsiz bir yankısı, bugünkü Girit köylülerinin, bu mühür veya "süt taşları"nın, bunlardan birini muska olarak taşıyan annelerin sütünü çoğaltacağı batıl inancında hâlâ sürmektedir. Daha erken dönemlerde, belki de sihir formülleri veya büyüler içeren, hieroglif yazıtlı mühürlere rastlıyoruz. Bunların yanısıra, bir insan ayağı, sekiz biçiminde küçük bir kalkan, bir kulak ve bir göz şeklinde muskalar mevcuttur. Fakat Hagia Triada'da bulunan altın bir amulet, üzerindeki küçük akrep, salyangoz, örümcek, yılan ve bir insan eli betimleriyle Minos çağının en özgün muskasıdır.

Res. 45. Hagia Triada'dan
altın muska

Sunaklar ve Dinî Tören Kapları

Kült için kullanılan araç-gereçler arasında sunaklar önemli bir yer tutarlar. İşlenmiş taşlardan yapılmış, yalnızca kaideleri korunmuş olan dikdörtgen sunaklar, Knossos sarayının batı avlusunda ve Hagia Triada'da duruyorlardı. Basamaklı bir sunak, Phaiestos sarayının merkezî avlusunda hâlâ yerli yerindedir. Zakro ve Knossos'ta bulunmuş taş vazoların kabartma tasvirlerinden anla-

XXXXIII

şıldığı üzere, sunaklar boynuz çiftleriyle taçlandırılmıştı. Şüphesiz, sunaklarda kurbanlar kesiliyor ve yakılıyordu. Fakat dallar, meyva, şarap ve diğer sıvılar gibi kansız sunular da üzerlerine konuluyordu. Dikta mağarasında, benzer düzende bir yapı çevresindeki kül tabakası içinde, kurban masaları, ayaklı meyvalıklar ve içki kapları bulunmuştur. Mallia sarayında, merkezî avlunun taban seviyesi altında gün ışığına çıkartılan bir sunak, belki kurban hayvanlarının tümüyle yakılmalarını sağlıyordu.

Öte yandan, küçük, hafifçe içe doğru kavisli kenarları olan, taşınabilir taş sunaklar da vardı. Bunlar da boynuz çiftleriyle taçlandırılmış ve kutsal dallarla süslenmiştir. Böyle sunaklar, Knossos'taki Büyük Rahip Evi'nde, Mallia sarayında ve Arkhanes'te bulunmuşlardır. Knossos'tan küçük bir tuf taşı sunak da çifte balta ve boynuz çifti kabartmalarıyla süslenmiştir. Bu küçük sunaklar, muhakkak ki yalnızca kansız sunular için kullanılıyorlardı.

Kurban masaları da, ya düz, ya da libasyon kaplarından akıtılan sıvı sunuyu toplamaya yarayan yuvarlak veya uzun çukurlu yüzeyleri ile benzer bir işleve sahipti. Yukarda sözü edilen Phaistos'un kil kurban masası da bu gruba girmektedir. Yeni Saraylar Çağında kil ve alçıdan yapılmış üç ayaklı yuvarlak kurban masalarına rastlıyoruz. Bu tipteki araç gereçlerin önemli bir miktarı Niru villasında bulunmuştur. Yüksek ayaklı bir şamdan şeklinde yapılmış

Res. 46. Mesara'dan Erken Minos saflaşına ait kil Kernos.

taştan kurban masaları ile meyva sunmak için pişmiş topraktan meyvalıklar da mevcuttur.

Minos kültünün tipik bir kabı, adını, Demeter tapımında kullanılan benzer antik Yunan kaplarından alan Kernos'tur. Kernoslar (Kernoi = kerannümi, karıştırmak fiilinden türemiştir), her tür sunu için iki, üç veya daha çok sayıda çanak benzeri oyumlara sahip bir kaptır. Erken Minos mezarlarında karşılaştığımız, "tuzluk" denilen taş veya pişmiş topraktan basit dikdörtgen kernoi, ortak bir kaide üzerine birarada yerleştirilmiş iki veya üç oyumdan, daha doğrusu kapçıktan oluşur. Phaistos'taki ilk saraydan bir dizi derin oyumu olan taş bir kernos çıkmıştır. En tanınmış örnek, Mallia'da bulunan ortasında bir tek büyük, kenarlarında bir çok derinliği az oyum yeralan yuvarlak Kernos'tur. Bu, mutlaka Panspermia, yani tarım ürünlerinin her çeşidinden az miktarda sunulması için kullanılmış bir kaptır. Kurtes'ten protogeometrik bir kernos ise, oyuk bir halkaya dizilmiş küçük kaplardan oluşan bir çember şeklindedir; kaplar arasında yeralan küçük insan figürleri dua eder pozisyonladır.

Athenaios'un bir pasajından edindiğimiz bilgiye göre, Klasik Çağda Kernos'ların kapçıklarına, her çeşit, buğday, arpa ve yulaf gibi hububat; mercimek, fasulye ve bezelye gibi bakliyat; yağ, süt, şarap ve bal gibi sıvılar, ayrıca beyaz haşhaş (belki uyku getiren afyon çiçeği tohumları) ile temizlenmemiş koyun yünü konuluyordu. Kernosların orta oyumu ise belki çeşitli meyvalardan yapılmış tatlılar veya Palathion, yani kuru incir heveni içindi.

Xanthoudides bu sununun anlamını, bugün de Girit'te Hristiyanların uyguladığı görülen benzer nitelikteki hasat mevsimi gelenekleriyle karşılaştırarak yorumlamıştır. Aparkhai, yani toprağın ilk ürünleri, üzüm, incirler vd. kiliseye getirilir ve papaz tarafından takdis edilir. Büyük bayramlarda, ekmek, şarap, yağ ve mısır da sunulur. Papaz onları tutsüler, takdis eder ve şu sözlerle bereketli ürün için dua eder: "Tanrım, bu ekmeği, mısırı, şarabı ve yağı takdis et, onları çoğalt ve bunlardan yiyenleri kutsa." Sonra

bu sunular, arazi sahiplerine, orada hazır bulunanlara ve rahibe dağıtılır. Eski Girit manastırlarında bugün hâlâ bir kernos ile kıyaslanabilecek bir kap kullanılır; bu, şamdanlardan ve tahıl, yağ ve şarap için küçük şişelerden oluşmaktadır. Antik Çağdaki Panspermia'nın önemine, bugünkü Polysporia (çeşitli tahıl ve baklagillerin bayramlarda birlikte pişilmesi) ile Kollyba (buğday, nar ve bademin ölülere sunulması) ışık tutmaktadır.

Herhalde büyük Minos Kernos'ları* bu tür Panspermia için kullanılıyordu. Minoslular şüphesiz her üründen az bir miktarın kutsanmasıyla, bereketli ürün alabilmek için doğayı sihirli bir güçle etkilediklerini umuyorlardı. Aynı zamanda muhakkak ki elde ettikleri ürün için de teşekkür ve adaklarını tanrıçaya sunuyorlardı. İyi bir mahsul için başka kültürlerdeki benzer bir sembol de meyva ve çiçeklerden yapılmış taçlardır. Yuvarlak şekilli Minos Kernos'u da, mevsim dönümünde etkili olabilecek sembolik bir taç niteliğindedir.

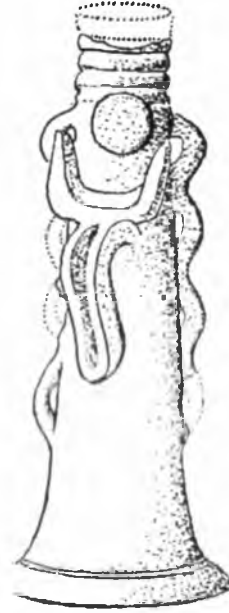
Kernos'ların kült aracı olmayıp, talih oyunları için kullanıldığı görüşü, artık Mallia'daki Khrysolakkos mezarlığında aynı tipte bir kernos bulunmasından sonra geçerliliğini kaybetmiştir.

Sıvı sunu için, ismi Yunanca rheo=akmak fiilinden türemiş, Rhyta denilen kaplar vardır; bunlar yalnızca doldurulacakları açıklığa değil, aynı zamanda sıvının akıtılması için alt kısımda ikinci bir deliğe sahiptirler. Bu Rhyton'ların kullanışsız şekilleri ile zengin ve itinalı işçilikleri, gerçekten kült kapları olduklarını göstermektedir. Bunu, üzerindeki tasvirde, oturan tanrıçaya konik Rhyton sunan bir adorantın yer aldığı bir mühür baskısı da kanıtlar. Rhytonlardan sıvı, ya sunuyu toplayan bir kaba, ya da doğrudan Ana Tanrıça'nın kucağına dökülür.

Özel bir Rhyta çeşidi, insan veya hayvan, ya da bir hayvan başı şekline sahiptir. Anlaşıldığına göre, ilkel insanın dinî duyarlılığı nedeniyle kült kabı, mümkün olduğunca, kutsal hayvanın hâttâ

* Bunlardan bazıları, Anadolu'da Karahöyük'te bulunan ve içindeki fitil kalıntıları nedeniyle lâmba oldukları kesinleşen, ortadaki birinin etrafına dizilmiş üzümlü salkımlarını andıran formdaki kapları da anımsatmaktadır (Çn.).

bizzat tanrıçanın şekline benzemeliydi. Buna bağlı olarak Mokhlos ve Mallia'dan çıkan, Saraylar Öncesi Çağa ait, göğüslerinde delik bulunan kadın -olasılıkla Ulu Ana- şeklindeki Rhyta, belki süt sunusu için kullanılmıştı; bir boğa veya boğa başı biçimindeki Rhyta ise, kurban edilen hayvanın kanını sunmaya, aynı zamanda da tıpkı tanrıçanın kutsal hayvanı dişi aslan ve Triton borusu şeklindeki Rhyta gibi her çeşit sıvı sunuyu arzitmeye yarıyordu. Yumurta veya koni şeklinde taş ve pişmiş topraktan daha sade Rhyta da vardır. Gurnia'dan dökme deliği pudenda'da bulunan hâmile bir kadın ile Karphi'den Subminos Çağına ait, arabacısının başından doldurulan, fakat arabayı çeken öküzlerden birinin ağzından sıvı boşaltılan bir araba biçimindeki iki Rhyta gerçekten şaşırtıcıdır.

Res. 47. Gurnia'dan
boru şeklinde yılanlı kap.

Geç Minos kutsal alanlarında bulunan, şekli ve kulplarıyla Minos su borularına benzeyen pişmiş topraktan boru şeklinde kaplar da hayli gizemlidir. Bu kaplara bazan yılan reliefleri sarılıdır; bu nedenle Evans bunları kutsal yılanların yuvası olarak yorumlamıştır. Birkaç kabin kenarında yer alan minyatür kâseler de, Evans'a göre yılanlara süt sunmaya yarıyordu. Fakat Gortys'te bir Geç Minos kutsal alanında bulunan aynı türdeki boru kapların üzerinde, boğa başı ve yaban keçisi reliefleri vardır. Bu da gösteriyor ki, kabin üzerinde betimlenen kutsal hayvanların, mutlaka onun içinde de yaşamaları gerekmiyordu. Boru şeklindeki kapların, sıvı sunuları içinden akıtmaya yaramış olabileceği daha akla

yatkındır. (Bu boru kaplar, sıvı sunu için kullanılan küçük kapların ayakları olarak da yorumlanabilirler. Miss Boyd'un ileri sürdüğü, Gurnia tapınağındaki üç ayaklı kurban masasının üzerinde bir boru kap durduğu teorisi kanıtlanamamıştır.)*

Pişmiş toprak veya taştan yapılmış, yuvarlak dar bir ağızdan doldurulan, basık ve oldukça geniş kaplar, yani "Bodur Alabastra"**, Knossos'taki taht odasında ve Saraylar Çağı mezarlarında ele geçmiştir. Taht odasının çok ağır taş alabastronları, herhalde törenler sırasında içinden dolduruldukları bir pithos'un yanında, yerde bulunmuşlardır. Şekilleri ve ağırlıkları, olasılıkla devrilmelerini önlemek amacı taşıyordu, fakat aynı zamanda libasyonun yer ile ilişkili kalması gerektiği düşüncesini de uyandırmaktadır. Phaistos'taki kurban masası da yer ile böyle sıkıca kenetlenmişti; Mallia'nın büyük Kernos'u da yerde sabit duruyordu.

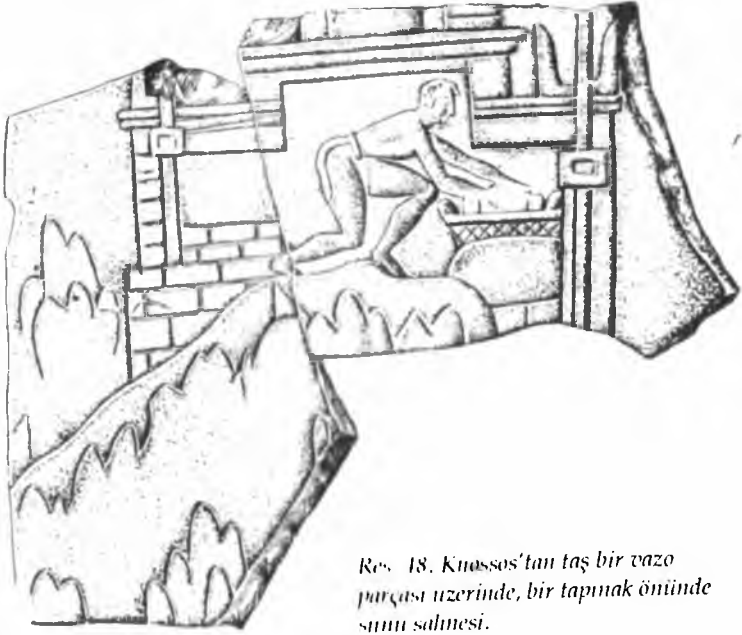
Sunakları ve kutsal boynuz çiftleriyle oldukça büyük ölçüye sahip tapınak modelleri Gurnia ve Karphi'den çıkmıştır. Bunlar olasılıkla dini kaplar veya sunuları içeren kaplar için ayaklık olarak kullanılmış gözükmektedirler. Kapıları olan yuvarlak tapınakların küçük adak modelleri, Saraylar Sonrası ve Subminos Çağlarında Knossos, Amnisos, Arkhanes, Phaistos, Karphi ve Kydonia (Hanya)'da bulunmuştur. Knossos tapınağı, ellerini yukarıya kaldırmış bir tanrıça idolü kapsar. Arkhanes'ten protogeometrik minyatür tapınak da bir tanrıça idolü içerir ve çatıda, bacanın iki yanında, baca deliğinden tapınağın içine bakan iki refakatçi, bekçi veya adorant figürü gösterir.

Tapınım ve Rahiplik

Minos Çağının inananları tanrılarına çeşitli şekillerde tapınmışlardır. Adorant, görünmez kutsal varlığın tapınağı önünde ne eği-

* Parantez içindeki kısım yalnızca İng. çeviride vardır, Almanca çeviri yeni görüşe göre düzeltilmiştir (Çn.).

** Alm.'da "ekmek somunu şekilli" olarak açıklanıyor: Alm.: die brotlaibförmigen Alabastra; İng.: Squat alabastra (Çn.).

Res. 18. Knossos'tan taş bir vazo parçası üzerinde, bir tapınak önünde sunu sahnesi.

lir, ne de diz çöker, aksine mum gibi ayakta durur, genellikle sıkılmış yumruğunu alnına bastırır. Bu duruşun, ölümlünün gözlerini, tanrının görüldüğü andaki parlaklığından korumak amacını taşıdığı kabul edilmisti. (Fakat yakın inceleme, bu kol hareketinin gözleri örtmediğini gösterir. Yani bu yorum geçersizdir, Y. Alm.) Kolların kaldırılması, uzatılması, veya göğüs üzerinde çaprazlanması, diğer tapınım jestleridir. Bunlardan ilk ikisi yalvarma ve dileme anlamına gelebilir, fakat sonuncusu muhakkak ki adorantın kendini tanrıya adadığını gösterir. (Bu el kol duruşları, bir hareket sürecinde birbirini izleyen safhalar olarak da yorumlanabilir; kollar değişik sırayla uzatılır ve çaprazlanır, Y. Alm.)

Başlıca kült eylemi, yukarıda da söylediğimiz gibi, tanrıya yiyecek ve içecek sunmaktır. Knossos'tan reliefli bir taş vazo parça-

sında, kayalık bir dağın, tapınak bulunan zirvesine çıkan bir genç betimlenmiştir. Bu genç tapınağın önüne içinde meyvalar bulunan bir sepet koymaktadır. Diğer sunular, muhakkak şarap ve özellikle bal idi. Doğum tanrıçası Eileithyia ve diğer tanrılar için yapılan bal sunusuna, Knossos'ta ele geçen Linear B tabletlerinde değinilmektedir. Neden bal sunulduğu kolayca anlaşılabilir: Doğum sancılarını hafifletmek ve tanrıçayı yumuşatmak için.

Kurban törenlerinde hem küçük hem de büyük hayvanlar kesiliyordu. Hagia Triada lâhinde tahta bir masa üzerine sıkıca bağ-

Res. 49. Knossos'tan, oturan bir tanrıçaya yapılan sunuları betimleyen mülhür.

lanmış bir boğa betimlenmiştir. Hayvan henüz öldürülmüştür, boğazından kan akmakta ve bu bir kabın içine toplanmaktadır; bu arada daha küçük başka hayvanlar da, muhtemelen keçi ve koçlar, masanın altında kurban edilme sıralarını beklemektedir. Kurban kesimi, flüt eşliğinde cereyan eder. Sonunda içleri kan dolu kaplar, kulplarından

bir sıruk geçirilerek, bunu omuzuna yerleştiren bir kadın tarafından götürülür. Rahibe kapları alır ve iki çiftte balta arasında duran daha büyük bir kovanın içine kanları boşaltır. Şüphesiz ki bu, kurban töreninin doruk noktası, en kutsal anıdır. Yedi telli bir Lyra'nın nağmeleri buna eşlik eder. Knossos'ta, Büyük Rahibin Evi'nde olduğu gibi, diğer bazı durumlarda da, kan veya bir başka sıvı yerdeki bir çukura boşaltılır, buradan bir oluk ile akıtılır.

Diğer dinlerdeki paralellere dayanarak, kurban töreninde hazır bulunan inananların, kutsal hayvanın vücudundan birer parça aldıkları düşünülebilir. Kurban edilen hayvanların derileri

tapınağa adanır: Hagia Triada reliefli kâsesindeki sahne işte bu konuyu işler. Yine muhtemeldir ki, kurban töreni sırasında, tıpkı Homer'in anlattığı gibi, kesilecek hayvanın başından aşağı öğütülmüş tahıl serpilirdi. Phaistos'taki tapınağın kurban alanı yakınında taş havanların varlığı böylece açıklanabilir.

Muhakkak ki bu en eski kültlerde, gerçek nesne ile betimi arasında yer değişimi oluyordu. Böylece adorant hakikî bir hayvan yerine onun bronz veya pişmiş topraktan küçük bir tasvirini sunabiliyordu. Minos açık hava tapınaklarında çok sayıda hayvan figürinleri bulunması, bu şekilde açıklanır. Adorantın kendisini tapınma pozisyonunda gösteren bir idolün adanması ise, onun tapındaki daimî mevcudiyeti anlamını taşır. Yalnız idol değil, insan da böylelikle tanrının devamlı koruması altına giriyordu. Minos Çağının adorantları, giysi, kemer, taht veya tahtırevan, hâtta tapınak ve sunak şeklinde pişmiş topraktan yapılmış küçük modelleri de kutsal alanlarda tanrıçaya sunuyorlardı. Boynuz çiftleriyle taçlandırılmış küçük bir pişmiş toprak tapınak modelinin adanması,

*Res. 50. Kithara eşliğinde yapılan kan sunusu.
Hagia Triada Lâhitinden.*

gerçek bir tapınak inşası kadar önemli bir dinî eylemdi.

Dans da muhakkak ki tapınının bir başka gösteri şeklini oluştuyordu. Daha İlk Saraylar Çağında, Phaistos'ta bulunmuş ayaklı bir meyvalık üzerinde, ellerinde çiçekler tutan bir tanrıçanın iki yanında dans eden kızlar betimlenmiştir. Benzer bir sahne, yine Phaistos'tan geniş ve sığ bir kabin iç yüzünde görülür. Kamilaris'teki mezardan çıkan pişmiş topraktan figürlü bir grupta, 4 erkek ellerini birbirlerinin omuzlarına koymuş olarak halka şeklinde dans etmektedirler. Tasvirin taşıdığı kutsal anlam, grubun kaidesindeki boynuz çiftlerinin varlığıyla vurgulanmıştır. Palai-kastro'dan, Saraylar Sonrası Çağa ait benzer bir halka dans betimi çıkmıştır. Kadın giysili uç figür, ortada duran ve lyra çalmakta olan bir figürün çevresinde dans etmektedirler. Dans betimlerine, yüzük, mühür ve mühür baskılarında da rastlanır. İso-pata'da bulunmuş altın yüzük üzerinde, çıplak göğüslü kadınlar, büyük olasılıkla rahibeler, onlara gözüken tanrıçanın şerefine dans hareketleri yapmaktadırlar. Rahibeler danslarını Knossos'un ünlü duvar resminde görüldüğü gibi, kutsal zeytin ağaçları korusunda da yapıyorlardı. Uçuşan lüleli saçlarıyla Kraliçenin Dairesi'ndeki bir duvar resminde yer alan dansçı kız betimi de belki kutsal anlam taşıyordu.

Adorantlarla tanrılar arasında bağlantıyı rahip ve rahibeler

sağlıyordu. Bunlar normal adorantlardan giysileriyle ayırdedilebiliyorlardı. Hagia Triada lâhti üzerinde rahip ve rahibelerin belden aşağısı hayvan postlarıyla örtülüydü. Özellikle ölü kültüyle ilgili törenlerde Mısır rahipleri de bir panter veya leopar postu taşırlardı. Post, her yerde ilkel kavimlere özgü bir giysi olduğu için belki de yalnız gelenek nedeniyle kültte kullanılmaya de-

Res. 51. Zakro'dan, üzerinde geyik başlı bir Demon betimini olan bir mühtir baskısı.

vam ediliyordu. (Fakat Hagia Triada lâhtinde ölünün de tümüyle hayvan postlarına sarılı halde oluşu, Minos ölü kültüründe Totemcilik anlayışına bağlı kalıntıların yaşadığını kanıtlar gözükmemektedir, Y. Alm.)

Başka bir yorum da mümkündür: Belki hayvan postlarının rahip giysisi olarak kullanılmasının kökeni, onların hayvan veya Demon ve mitolojik yaratıklar kılığına girmelerinde aranmalıdır; (bunun gayesi "scapegoat"* törenindeki gibi kötü ruhları kovmaktır; özellikle bazan eşlik ettikleri Genç Tanrı'yı korumak için.. Y. İng.) İlkel dinlerde hayvan kılığına bürünmenin bir başka amacı da, bolluk, bereket sağlamaları için bitki Demonlarına gereken büyü'nün yapılmasıydı. Eski kült inanışlarının yansıdığı Palai-kastro'dan geç bir Hymnos'ta, "En Büyük Çocuk" (Alm. das größte Kind, İng. Most great boy, Çn.) yıllık geri dönüşü için "Demonların başkanı" olarak çağırılır. Onun dönüşüyle tarlalar ürüne kavuşur, güzel yünlü koyunlar sürüsü çoğalır.

Rahipler ve genelde kült törenlerine katılan herkes, doğu kökenli, eğik katlardan oluşan özel elbiseler giyerler. Bazen bu şahıslar omuzlarında Suriye tipi tek taraflı baltalar taşırlar; bunlar şüphesiz kurban kesmede kullanılıyorlardı. Zakro'nun

Res. 52. Vaphio'dan mühtür. Sıvı sunu vazoları tutan iki bolluk bereket Demonu.

* "Scapegoat": Günah Keçisi. Musevilerin günahlarını çöle götürmek için salverilen keçi; başkalarının günahlarını üstlenme (Çn.).

tapınak hazinelerinde bulunan iki başlı taş çekiçler, olasılıkla rahiplik payesini simgeliyordu.

Mallia'dan çıkan ve bir yanı balta, bir yanı panter şeklinde olan taş âsâ, özellikle ilginçtir. Giysilere takılmış kurdellâlar da, bazı belirli kişilerin, ya rahiplikle ilgisi bulunduğunu, ya da dinî törenlerde yardımcı görevi üstlendiklerini göstermektedir. Uzun kadın giysileri içindeki rahip ve müzisyenler özel bir grup oluştururlar. Bu gelenek nedeniyle, Minos saraylarında, belki Suriye etkisinde, hadın rahip gruplarının varolduğu tahmin edilmiştir. Bunlar, daha geç çağda, Kybele ve Attis'in Küçük Asya'daki hadım rahipleriyle karşılaştırılabilir.

Rahiplik görevleri, mutlaka tanrının şerefine, kurban kesme,

*Res. 53. İda mağarasından,
Triton Kabuğu tutan rahibe betimli
bir mühür.*

sıvı sunma, dua etme ve Hymnos'lar söylemeyi içeriyordu. Açık havada, büyük bir kalabalık önünde kutlanan dinî bayramlarda rahip, anlaşıldığına göre, sesini kuvvetlendirmek için deniz kabuğundan bir boru (Triton) kullanıyordu. Burada önemle değinilmesi gereken husus, daha birkaç yıl öncesine dek Girit'te, kır bekçileri, köy postacıları ve çobanların Triton

kabuğunu, hem trompet hem de megafon işlevinde kullanmış olmalarıdır. Bir mühür üzerinde, boynuz çiftleriyle taçlandırılmış ve dallarla süslenmiş bir sunak önünde duran ve bir Triton kabuğunu ağzına yaklaştırmış olan bir rahibe betimlenmiştir. Triton kabuğunun bu kullanımı, belki Minos kutsal alanlarında sık bulunuşunu da açıklar. Bulunan Triton kabuklarının hemen hepsinde sivri uç kırılmıştır. Törenlerdeki kullanımı nedeniyle Triton ka-

Lev. IXXIII a. Hagia Triada'dan Linear A tabletleri.

Lev. IXXIII b. Knossos'tan bir Linear B tableti.

Lev. IXXIV. Knossos sarayının "Taht Odası".

Lev. IXXV. Knossos sarayının batı mağazımları

Lev. IXXVI. Knossos sarayında, Büyük Merdivenin sütunları.

bukları ritual anlam kazanmıştır: Triton biçiminde yapılmış kutsal kaplar ve Rhyta vardır.

Kötü güçleri defetmek de rahibin görevleri arasındaydı. Hastalıklara ve diğer kötülöklere karşı Girit'te yapılan etkin büyüün ünü, tâ Mısır'a dek yayılmıştı. MÖ. 14. y.yıla tarihlenen bir Mısır Papirüsünde, "Keftiu" dilinde yazılmış tıbbî bir muska formülü korunagelmıştır. Şüphesiz ki, kötü ruhlarla karşı da muska formülleri mevcuttu, ve muhtemelen, Knossos'ta çıkan iki kap içine yazılmış tılsımlı sözler bu çeşittendi: Eğer kupa başaşağı çevrilirse, tılsımın sihirli gücü kötü ruhu esir edecekti.

Bir başka kült işlevi, rahibin tütsü sunmasıydı. Tütsü kapları, mezarlarda olduğı kadar, birkaç kutsal alanda da bulunmuştur.

Boğa Oyunları ve Diğer Şenlikler

Minos bayram âdetlerinden söz ederken, yılın bazı önemli günlerinde, kutsal dağ doruklarında ateş yakıldığını değınmıştik. Bir başka dinî uygulama, ağaclar veya sütunlar arasına kurulumuş salıncaklarda, daha doğrusu iplerde sallanmaktı. Benzer sallanma âdetleri başka halkların kültürlerinde de vardır. Bugünkü Hindistan'da ve Yunanistan'ın kırsal bölgelerinde böyle kutsal sallanmalar bilinir. Salıncağın Minos Çağındaki kutsiyetini Hagia Triada'dan bir kil model kanıtlar: Dişi bir figür, belki bir rahibe, üzerlerine birer güvercin oturmuş iki sütuna bağı ipte oturmuş sallanmaktadır.

Minos Çağı Girit'inde insanların, yılın hangi günlerinde büyük bayramları kutlamaya başladığını bilemiyoruz. Eğer Mısır'a ve diğer bazı dinlere bakılarak hüküm verilirse, yıl ve ay başları ile tanrının doğum, ölüm, diriliş ve zaferi gibi büyük mitolojik olayların yıldönümü, kutlanan hadisenin niteliğine göre sevinçli veya kederli bayramlara vesile teşkil ediyordu.

Şüphesiz, Persson'a göre bahar bayramının bir parçası olan, Boğa Oyunları, kutsal karakter taşıyordu. Bu yarışmalar, İspanyol

boğa güreşlerine analogi olarak boğa güreşi diye adlandırılmıştı. Oysa aslında Girit boğa oyunlarında boğa ile güreşilmiyor ve her ne kadar boğa oyunlarından sonra özel bir törenle mutlaka kurban ediliyor idiyse de, yarışma onun ölümüyle sonuçlanmıyordu.

Girit boğa oyunlarında idmanlı genç erkek ve kızlar boğayı boynuzlarından tutuyor ve sırtı üzerinde takla atarak çeşitli tehlikeli sıçrayışlar yapıyorlardı. Bu oyun kaynağını, belki de Girit dağlarında yaşayan vahşi boğayı (Bos primigenius) yakalama çabasından alır. Ele geçirilen boğalarla arenada yapılan oyunlar, muhtemelen yakalama sahnesini tekrarlıyordu. Yarışmacılar daima silâhsız görünmektedir; oysa boğayı ele geçirme sahnelerinde yer alanlar mızrak ve ağ taşırlar. Bu kausız boğa oyunları hâlâ Akdeniz çevresindeki bazı yorelerde yaşamaktadır: Ör. ; Güney Fransa'da hayvan sadece kızdırılır, öldürülmez. Fakat İspanyol boğa güreşleri de, yalnızca Akdeniz havzasındaki ülkelerde ortak olmayıp, doğuda tâ Hindüs ovasına (ve Çin'e, Y. İng.) dek uzanan, çok eski bir dinî geleneğe bağlı gibi gözükmektedir.

Klâsik Yunan Çağında, Tesalya, Smyrna, Sinope, (Ankara, Y. İng.) ve Karia'da benzer yarışmalar düzenleniyordu. Bunlar arasında en ünlü olanı erkeklerin at sırtında katıldıkları, Tesalya'da yapılan "Taurokathapsia"* idi.

Şüphesiz bazan atletler için ölümle sonuçlanan boğa oyunlarına, Kara Yunanistan'ından da gençlerin katıldığı anlaşılmaktadır. Belki de, belirli zaman aralıklarıyla Attika'dan Minotauros'a yem olarak gönderilen yedi genç erkek ve yedi genç kız mythosunun doğmasına bu neden olmuştur.

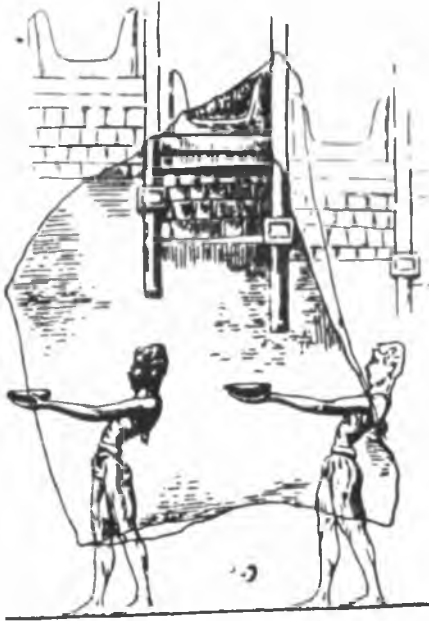
Boğa oyunları tasvirlerine, Knossos ve Mykenai duvar resimleri ile reliefli taş vazolar, mühürler ve mühür baskıları üzerinde rastlıyoruz.

Bayramlarda başka atletik etkinliklere de yer veriliyordu. Hagia Triada'dan reliefli taş bir rhyton'da, bazı mühür baskılarında ve Tylissos'tan bir "minyatür fresk"te boks karşılaşmaları betim-

* Eski Yun. Καθάρτω fiilinden; "Boğa yakalama" (Çn.).

lenmiştir: Başı yumruklardan koruyan bir miğfer takmış ve eldivenler giymiş olan boksörler birbirleriyle dövüşmektedirler. Bu yarışmaların kutsal bir anlam mı taşıdığı, yoksa yalnızca bayram şerefine yapılan bir gösteri mi olduğu bilinmemektedir. Her ne hâl ise, karakteristik olan, Mısır'da benzer dövüşlerin, Osiris'in düşmanlarına karşı kazandığı zaferi temsil etmesidir. Güreş de bazan doğunun silindirik mühürlerinde resmedilmiştir.

Bayram günlerinde ayrıca, rahipler, müzisyenler ve kütle ilgili diğer şahıslardan oluşan tören alayları da olağandı. Tarım kül-

Res. 54. Knossos'tan bir geçit resmini betimleyen reliefli taş vazo fragmanı.

tüne bağlı bir geçit resmi, yukarda anlatılan Hagia Triada rhytonunda betimlenmiştir. Alaya katılan erkekler, Forsdyke'in tahmin ettiği gibi sihirli yağmur duası için buğday başakları değil, fakat hasat ve tahıl savurma âletleri taşımaktadırlar. Sahnenin dinî anlamı, şarkıcıların ve Mısır tanrısı İsis'in kült enstrümanı sistrum çalan bir rahibin varlığıyla belirtilmiştir. Sistrum'un kullanılışı, mutlaka bunu taşıyan kişinin Mısır'lı bir rahip olduğu anlamına gelmez. Erkekler, diğer

durumlardaki gibi ağır törensel adımlarla değil, fakat hızlı tempoda çifter çifter yürümektedir. Âletleri taşıyanların, tarlaya giden

veya tarladan dönen işçiler olduğu izlenimi uyanmaktadır. Bir tapınım töreni ile tanrıya söylenen bir Hymnos, büyük olay olan hasadı hazırlıyor veya sonuçlandırıyor. Buğday, khthonik güçlerle, özellikle bitki tanrılarının ölümü ve yeniden dirilişiyle sıkı sıkıya ilişkiliydi.

Fakat, rahip, rahibe ve adorantların, öne uzattıkları ellerinde sıvı sunu kapları taşıyarak sessizce ilerledikleri tören alayları da yapıliyordu. Bu tarz bir geçit resmi, Knossos'tan bir reliefli kap üzerinde betimlenmiştir. Bu alayın, sunu yapılacak bir tapınak veya sunağa yönelik olduğu açıktır. Evans'a göre, tapınakların kryptos'larında korunan ve olağan üzre yalnız rahiplerce görülen kutsal araç-gereçler de büyük bayram günlerinde halka gösteriliyordu. Bu, Knossos sarayının, duvarlarında yer aldığı koridorla aynı ismi taşıyan büyük "tören alayı" resminin konusudur. Rahiplerin hizmetkârları sanılan genç erkekler ellerinde kıymetli kaplar ve rhytonlar taşıyarak ilerlemektedirler. Tören alayında, uzun kadın elbiseleri giymiş, muhtemelen müzisyen olan figürler ile olasılıkla tanrıça rolü üstlenmiş (hediyeleri kabul eden, Y. İng.) bir rahibe de yer almaktadır. (Bir sfenks veya grifonun eşlik ettiği ve Genç Tanrı'nın vücut bulmuş olabileceği "Zambak Taçlı Prens", belki buna benzer bir törene katılıyordu, Y. İng.) Her ne kadar bu tarz bayramlar, halka kutsal hazinenin içeriğini hayranlıkla seyretme olanağı sağlıyorsa da, alayın yegâne amacının bu olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük olasılıkla yalnızca kutsal kaplar gösterilmiyor, aynı zamanda tanrılara kurban ve sıvılar da sunuluyordu. Bazan geçit resmine katılanlar, sadece tipik tapınım hareketiyle boş ellerini öne doğru uzatmışlardır.

Mısır'dan da benzer dinî gelenekler bilinmektedir. Orada, tanrının -genelde kolay taşınabilmesi için küçük boyutlu ve tahtadan- kült heykeli, bir tapınaktan diğerine, hâtât kentten kente götürülüyordu; bunun ardındaki düşünce, bir tanrının diğerini ziyaret etmesiydi. İdolün dolaştırılması, (Hristiyan halk inanışında ikonların gezdirilişiyle olduğu gibi) muhtemelen yerleşmenin

çevresinde sihirli bir koruma çemberi oluşturmaya yarıyordu. Knossos'tan kil bir tahtirevan modelinin gösterdiği gibi, benzer bir dolaştırma Girit'te de yapılıyordu. İnsanlar veya tanrıyı şahıslandıran figürler, tahta tahtirevanlarla erkek-

*Res. 55. Mokhllos'tan altın bir yüzük.
Kayık içinde bolluk-bereket tanrıçası.*

lerin omuzları üzerinde şehir boyunca taşınırdı. Bu ve benzeri tüm kült geçitleri için, Evans'a göre "tören alayı yolları" denilen, çevresindeki alan veya sokağın döşemesinden daha yüksek seviyede, taş kaplı dar yollar kullanılıyordu. Bu çeşit bir tören yolu, Knossos'ta ana Sarayla Küçük Sarayı birbirine bağlar. Evans'ın tahminine göre, Küçük Saray'ın tanrıçası, kararlaştırılan bir günde, halkın ve kraliyet ailesinin kendisini tiyatro alanının basamaklarında beklediği ana sarayı ziyaret ediyordu.

Minoslular gibi denizci bir halkın, suya ilişkin bazı kutsal törenlere sahip oluşu yadırganamaz. Bunlara benzer ilk örneklerle Mısır'da rastlıyoruz: İdoller, gemilerle Nil nehrinde, bazan da karada, gemi şeklindeki tahtirevanlar üzerinde yer alan, taşınabilir boyutta tahtadan bir tapınak içinde, dolaştırılıyorlardı. Güneş tanrısı, gemisinde küçük bir tapınak içinde oturmuş göğün okyanusunu geçerken betimlenmiştir. Sümer ve Akad silindir mühürleri, denizde seyreden güneş tanrısının tasvirlerini de gösterirler. Mesopotamya'da, uçları yukarı bakan hilâl şeklinin, yalnızca boy-nuzlu bir figürün değil, fakat gökyüzünde seyreden bir geminin de tasarımı olduğu anlaşılmaktadır: Ay tanrısı Sin veya Nanna "ışıldayan gök gemisi" (Alm.: Leuchtendes Himmelschiff, İng.: Luminous ship of the heavens. Çn.) diye isimlendiriliyordu. Olasılıkla benzer tasarımlar, Ege çevresinde de gelişmiştir.

Girit'te deniz bayramları ve ilgili kült törenleri, mutlaka kıyılarda veya adalarda bulunan tapınaklarda kutlanıyordu. Yunan öncesi bir bitki tanrıçası olan Ariadne'nin, mythosun Homeros tarafından bize iletilen en eski anlatımına göre, Dia adasına kaçırılması ve orada ölmesi, bunu temsil eder. Mokhlos'dan çıkan altın yüzük üzerinde deniz yolculuğu yapan bir tanrıça betimlenmiştir: Gemide küçük bir tapınak ve bir ağaç vardır; bununla, kökünden sökülmüş kutsal bir ağacın veya bitkinin taşınması mı, yoksa sembolik olarak bitkiler tanrıçasının gidişi veya geri dönüşü mü belirtilmiştir? Önemli nokta, doğuda da yolculuk yapan güneş tanrısının bitkilerle ilişkili oluşu ve tasvirlerinde bunlarla birlikte görülmektedir. Şurası da muhakkak ki, denizde yol alan bir tanrıçayı gösteren bu güzel Minos betiminin bir kıyı kentinden çıkması tesadüf değildir.

Knossos'ta bulunan altın "Minos Yüzüğü" üzerinde de işlenen konu aynıdır: Deniz kenarındaki tapınaklar veya kutsal ağaçlı adalar arasında seyreden bir kayık içinde, kürek çekmekte olan bir tanrıçayı betimler. Kayıkta aynı zamanda kült boynuzlarıyla taçlandırılmış bir sunak da bulunmaktadır. Daha başka Girit-Myken altın yüzüklerinde tanrısal bir çiftin kaçırılışı ve kaçışı konu edilmiştir.

Res. 56. Knossos limanından altın yüzük.
Tanrısal bir çiftin yolculuğa çıkışı.

Ölü Kültü

Girit halkının, daha Neolitik ve Saraylar Öncesi Çağ'da, ölümden sonra bir tür yaşama inandığı anlaşılmaktadır. Mağara ve Tholos

mezarlara yapılan gömülerin yanına, yalnızca et, midye ve zeytin gibi çeşitli yiyecekler içeren kaplar değil, fakat aynı zamanda günlük hayatta kullanılan obsidyen usturalar, taş baltalar, öğütme taşları ve çekiçler gibi âletlerle, daha sonraları bronz silâhlar, ziynet eşyaları ve mühürler de konuluyordu. Saraylar Öncesi Çağın' başlarında, bunların yanısıra pişmiş toprak kernoslar, hayvan şekilli kaplar ve idoller gibi kült araç gereçleri de bırakılmaya başlandı. İdollerin varoluşu, yalnız günlük hayatta değil, kültte kullanılan âletlerin de, sahibinin peşi sıra yeni mekânına gitmesi gerektiği inancıyla açıklanabilir. Belki idoller, bundan başka, ölümler dünyası ile tanrıça arasında varolan özel bir bağa da işaret ediyordu. Bu tanrıça, daha önce de söylendiği gibi, esas itibarıyla yer ile ilgiliydi ve büyük olasılıkla ölen bir tanrıça şeklinde de görülüyordu. Muazzam ateş izlerine Erken Minos mezarlarında sıkça rastlanır. Bazı bilgiler, bu ateşlerin yakılmasını, gömü törenleriyle ilgili kabul ederler. Buna karşılık eğer ateşin amacı önceki gömüleri yakmak idiyse, bu, ölümlere, cesedin çürümesinden sonra daha az önem verildiği anlamına gelir.

Saraylar Öncesi Çağın sonlarından itibaren bir ölü kültürünün varlığını kanıtlayan delillere rastlanır. Bu, gömüden ayrı olarak, mezarın dışında özel yerlerde yapılan sunularla kendini gösterir. Ölümler için mezara yalnız gömülme sırasında yiyecek ve araç gereç konulmuyor, fakat mutlaka bazı belirli günlerde, tıpkı tanrıya yapılan tapınım şeklinde, daha başka sunular da bırakılıyordu. Tipik armağanlar arasında taş kernoslar ve ters çevrilmiş sıvı sunu kapları çoğunluktadır. Bu sunular, ölünün, yaşayanlara hâlâ gereksinim duyduğunu ve olasılıkla faydası veya zararı dokunabileceğini ima eder. Ölümler, khthonik bitki güçleriyle ilişkide bulunduklarından, belki özellikle ürünün verimini etkileyebilirlerdi. Böylece sonuçta ölüye lütüfkâr davranmak ve kült tapınımı yapmak gerekliliği ortaya çıktı.

Phaistos yakınlarındaki Kamilari tholosunda bulunan ve daha Yeni Saraylar Çağında ölüye tanrısal hürmet gösterme geleneğini

kanıtlayan bir nesne çok ilginçtir: Kilden, dörtköşe bir minyatür yapı modeli -bir ev veya tapınak-, iki sütunlu açık ön cephe kısmında dört insan figüründen oluşan bir grup içerir. Bunlar ayrı iskemlelerde sunu masalarının önünde oturmakta, kupalar taşıyan adorantlar yapıya girmektedir; bunlardan ikisi ellerindeki bardakları kurban masalarının üzerine koymuşlardır. Oturan dört figür muhtemelen tanrılaştırılmış veya kahramanlaştırılmış ölülerdir. Tabii ki bu grubun, tanrı kültünden bir sahneyi betimlediği de düşünülebilir; fakat bu durumda bile grubun bir mezarda bulunuşu tanrı ile ölüler arasındaki ilişkiyi kanıtlar. Aynı mezardan çıkan başka bir nesne, geleneksel yuvarlak bir yapıyı, büyük olasılıkla bir tholos mezarı temsil eder, içinde alçak bir masa ve iki yanında oturmuş iki figür vardır: muhtemelen bu bir cenaze ziyafetidir. Yapının kapısında sahne, dört insan figürü durmaktadır; bu belki vemeği sunan adoranttır.

Res. 57. Palaikastro'dan, grifon, çifte balta ve kutsal boynuzlarla bezenmiş pişmiş toprak bir lahut

Yeni Saraylar Çağı mezarlarında, tıpkı tapınaklarda kullanılanlara benzer kurban masaları ve üç ayaklı sunaklar, ayrıca torba şeklinde kült alabastronları, sıvı sunu sürahileri ve -bazan kalkan ve miğfer gibi apotropeik motiflerle bezenmiş- 8 şekli kulpları olan kaplar ile buhurdanlıklara sıkça rastlanmaktadır. Tütsü kapları yalnızca dinî değil pratik amaca da hizmet ediyorlardı: Güzel kokulu reçineli maddelerin ve buhurun yanması, mezarlardaki eski kalıntıların yaydığı kötü kokuyu bir ölçüde gidermeye yarar. Evans'ın görüşüne göre, odun kömürü içeren kaplar -buhurdan ve üç ayaklı maltızlar- aynı zamanda ölüleri de ısıtıyorlardı. Bazan mezarlarda küçük kült sürahileri de bulunur. Kara Yunanistan'ının aksine Girit'te Yeni Saraylar Çağı mezarlarında idoller çok azdır. Kayaya oyulmuş bazı oda mezarlar, gök kubbeyi sembolize eden canlı mavi renge boyanmış tavanlara sahiptir. Böylece ölü, yeryüzü dünyasının güzel mavi renkli göğünü seyredebiliyordu. Mavi renk aynı zamanda tabanın bazı yerleri ile mezar eşyalarında, buhurdan ve üç ayaklı sunaklarda da görülür; tahta lâhitler de bazan maviye boyanırdı.

Yeni gömüler yapılırken, mezarın eski sahiplerine genelde fazla değer verilmezdi; bazan onların kemikleri biraraya toplanarak, yerde kazılan bir çukur içine konuluyordu. Kemiklerle birlikte ölüye ait en kıymetli ziynet eşyaları ve mühürlerin de yağma tehlikesine karşı korunmak amacıyla saklandığı bu çukurun üzerine, üç ayaklı bir kurban masası yerleştiriliyordu. Yeni Saraylar Çağı mezarlarında dromos'lar (mezar odalarına açılan giriş koridorları) oyularak yapılmış sekiler, olasılıkla mezarın kendi önünde düzenlenen törenlere katılanlara ait oturma yerleri işlevindeydi. Dromos duvarlarına oyulmuş nişler ise anlaşıldığına göre, ölülere yiyecek ve içecek sunulan kapların durmasına yarıyordu.

Lâhitler üzerinde yeralan dinî motifler tanrılar âlemiyle ölüler dünyası arasındaki bağı kanıtlar. Fakat bu tür betimlerle ölülerin kutsallığını arttırmanın mı, yoksa tanrının onları korumasını sağlamanın mı amaçlandığı, pek belirgin değildir. Çifte baltalar ve

kutsal boynuz çiftleri Herakleion yakınlarındaki Athanatoi'dan çıkan larnaklar üzerinde resmedilmiştir; aynı motifler ve bunların yanısıra grifonlar, Palaikastro'dan bir kil lâhitte görülürler. Kabartma bukranionlar, Hierapetra çevresindeki Episkope'de bulunmuş bir larnaksı süslerler. Vatheianos Kampos'tan bir lahit üzerinde, eğik katlardan oluşan uzun giysili rahibe benzer bir şahıs betimlenmiştir; hemzaman idollerdeki gibi tipik dua ve kutsama hareketiyle ellerini yukarı kaldırmış olan bu figür, ölü için şefaât dileyen bir rahibi veya daha muhtemel olarak ölülerin koruyucu tanrısını temsil eder. Milatos'tan bir larnakta, büyük bir amphoradan içebilmek için, rüzgârda uçuşan saçlarıyla gökten aşağı bir figür inmektedir. Burada bir sıvı sunu söz konusudur; fakat kendisine libasyon yapılan bu figürün ölünün ruhu mu, yoksa onu kabul etmesi ve günahlarından arındırması için iyi davranılması gereken bir tanrıça mı olduğu bilinmemektedir.

Ölüye gösterilen dinî hürmetin derecesi mutlaka onun yaşamındaki rütbe ve durumuna bağlıydı. Tabii ki, yaşamları boyunca tanrının yakınları veya onların vücut bulduğu kişiler olarak kabul edilen krallar ve prensler, öldükten sonra da tanrısal mertebede hürmet görürlerdi. Tanrı ve ölümler arasındaki bu sıkı ilişki en güzel şekilde, şüphesiz itibarlı bir ölüye ait olan, Hagia Triada'nın emsâlsiz taş lâhdinde tasvir edilmiştir.

Bu lâhitte Matz'a göre iki kült töreni ayırdedilebilir: Biri tanrıya, diğeri ise ölümlere yöneliktir; fakat aralarında sıkı bir karşılıklı ilişki mevcuttur. Birinci ritus -yukarda açıklandığı gibi- rahip ve müzisyenlerden oluşan bir tören alayı ile bir boğanın kurban edilmesini, ayrıca meyvaların sunulmasını ve çit içindeki kutsal bir ağaç, iki çifte balta ve bir sunak önünde yapılan libasyonu içerir. Bu tasvirin (eğer onu açılmış şekilde devamlı düşünürsek) hemen hemen ortasında grifonların çektiği bir araba içinde tapınağa gelen iki tanrıça yer alır. Çifte baltalar, tapınağı iki yandan sınırlar. Ölü kültüne ilişkin ikinci ritus, ilkinde karşıt yönde ilerleyen bir tören alayını kapsar. Buna katılan erkekler, bellerinin alt kısmına

post kuşanmışlardır ve basamaklı bir sunak arkasında ve kutsal bir fidan altında duran birine hayvanlar, olasılıkla danalar getirmektedirler. Bu figürün daha arkasında, ya lâhtin kendisi ya da küçük bir tapınak resmedilmiştir. Bu tören alayının yöneldiği şahıs tümüyle bir hayvan postuna sarınmıştır; böylece onun ölü-yü temsil ettiğini varsayabiliriz. Bunun için başka bir delil daha vardır: Bu figür, diğerlerinden daha alçak bir seviyede durmakta ve (tıpkı Akad silindir mühürlerindeki mezarından kalkan güneş tanrısı gibi, Y. İng.) yerin içinden çıkıyormuşçasına bir etki uyandırmaktadır. Acaba, Mısır'da tüm ölümlerin Osiris ile bir tutulması gibi, burada lâhtin içine gömülen itibarlı ölü ile özdeşleştirilen genç bitki tanrısının dirilişi mi betimlenmiştir? Ayrıca ölünün veya tanrının bu yeniden dünyaya gelişi, hayat veren kan sunusu ile lâhit üzerinde resmedilmiş diğer dinî uygulamaların sonucu mudur? Kutsal ağacın ve dalın tasviri ile iki çift baltanın saplarını saran sık yapraklar da zaten tüm sahnenin bitki kültüyle yakın ilişkisi bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Fakat bir başka yorum şekli de mevcuttur: Ölü, Mısır inancına göre cenazenin önünde gitmek üzere gömü töreni için ayağa kaldırılmıştır. Bundan başka çift baltalar üstünde oturan kuşların da her zamanki gibi tanrının epifanisini değil, fakat ölümlerin orada hazır bulunan ruhlarını sembolize ettikleri, ve ayrıca kanatlı grifonlar tarafından çekilen arabadaki tanrıçaların da, ölüyü karşılamak ve öbür dünyaya götürmek için geldikleri varsayılır.

Ölü kültü, Kamileri mezarından çıkan dans eden figürler grubunun ispatladığı gibi, dans ve araba yarışlarını da kapsıyordu: Atların çektiği arabalar, Hagia Triada lâhtinde ve Zapher Papura ile Hierapetra yöresindeki Episkope'den çıkan kil lâhitler üzerinde görülmektedir. Homer'in İliada'da anlattığı, ölü kahraman Patroklos'un şerefine düzenlenen araba yarışları, Girit-Myken geleneginin yansımasıdır.

Hagia Triada lâhtinin betimlerinde, cenaze töreninin alayına katılanlardan birinin ölüye bir kayık veya kayık modeli getirmesi

özellikle önem taşır. Bu yine Mısır etkisine bağlanabilir: Mısır'da, gerçek gemiler kral mezarlarına, gemi modelleri ise olağan mezarlara konuluyordu; zira ölülerin, Mutluluk Adalarına (Alm. Insel der Selige, İng. Isles of the Blest, Çn.) gidebilmek veya gök okyanusundaki seyahati sırasında güneşe eşlik edebilmek için bunlara ihtiyacı olduğuna inanılıyordu. Benzer inançları Minos Girit'lilerinin de paylaştığı anlaşılmaktadır: Homeros'a* göre Elysion kırlarında:

"Hiç kış olmaz, ne kar yağar, ne yağmur,
İnsanları serinletmek için yükselir Okeanos'tan
esen yelleri Zephyros'un tatlı tatlı."

Bu düşünce muhtemelen kaynağını prehistorik Girit'ten alır; zira Elysion kırları** bir Girit kralı ve Minos'un kardeşi olan Rhadamanthys'in mekâmıydı ve Minoslular gibi denizcilikle uğraşan bir halk, tabii ki cennetini denizler ötesine, yerin en uzak sınırına yerleştirebilirdi.

Minosluların, bu gelecekteki sonsuz saadet inançlarına paralel olarak, Homer'in Odysseia'da 11. Kitapta anlattığı gibi, gelecekte-

Res. 58. "Nestor'un yüziüğü"

ki bir azap hayatında günahlarının da cezalandırılacağına inanıp inanmadıkları bilinmemektedir. Ölünün, mezarın dışında vücuttan ayrı bir şekilde devam eden yaşamını ne dereceye dek kabullendikleri dahi belli değildir. Girit-Myken sanatında görülen mo-

* Hom. Od. 4,566 vdd. (Homeros, Odysseia, A. Erhat-A. Kadir Çevirisi, İstanbul, Sander Yayınları, 1981³; Çn.).

** "Elysion ovasına, sarışın Rhadamanthys'in yanına." Hom. Od. 4,564. (Aynı çeviri, Çn.).

tiflerden biri olan kelebeğin, ölümlerin ruhunu sembolize ettiği düşünölmüştür. Mykenai’da bir mezardan çıkan altın kefeler üzerindeki kelebek tasviri belki de Ege’lilerin en azından Myken Çağında psykhostasia, yani ölümden sonraki kaderi tayin eden ruh tartışına inandıklarının bir kanıtıdır. Mısırlılar da, çok eski zamanlardan beri, ölümlerin Osiris tarafından yargılandığını ve bu arada doğruyu söyleyip söylemediklerinin ve adil olup olmadıklarının saptanabilmesi için kalplerinin tartıldığını sanıyorlardı. Bronz kefeler Girit’te de Geç Minos Çağı mezarlarında gün- ışığına çıkarılmışlardır.

Kelebekler, Phaistos’tan bronz bir çift baltı üzerinde ve Knossos’un Prens freskinde resmedilmiştir. Prens, bu nedenle, Elysion kırlarında, ruhlar arasında yürüyen tanrısal bir şahsın betimi olarak yorumlanmıştır. Fildişinden güzel bir kelebek de Zakro’da, aynı malzemeden küçük çift baltalar ve kutsal düğümlerle birlikte bulunmuştur. Bu motif, aynı yöreden çıkan Demonik figürlü ünlü mühür baskıları üzerinden de eksik değildir.

Kelebekler ve krizalitler, yani “ruh kozaları”, Evans’a göre ölümden sonraki yaşam sahnelerinin betimlendiği “Nestor’un (altın) yüzüğü” üzerinde diriliş sembolü olarak görülürler: Ölü bir çift, büyük tanrıça ve taht üzerinde oturan bir grifonun önünde kökleri bulunan hayat ağacının yer aldığı öbür dünyanın gizemlerine götürölmektedirler. Bu takdimin sonucu diriliştir; çift yeni- den hayata döner. Fakat bu cüretkâr yorumun çekiciliğine rağmen, yüzüğün sahte olabileceği şüphesini gözönünde tutmak yeğdir.

Saraylar Sonrası Çağın veya Myken Çağının sonlarına doğru Girit’e ölümlerin yakılması geleneği girdi. Ölüm olayının tümüyle yeni ve çok daha basit bir kavramını içeren bu gelenek, akla yakın olarak, kuzeyden batıran ve Orta Avrupa’nın urne sahaları kültürleriyle ilişkisi bulunan halk inançlarına bağlanmalıdır.

İşte genelde, Minos Girit’indeki dinî kavramlar ve kült uygulamaları böyledir. Bunlar, mantikî bir sosyal düzende ilerleme kay-

dettiği halde, hayalin olanca gücünü ve duyguların çocukca tazeliğini hâlâ koruyabilmiş olan ilginç bir halkın his dünyasını ve hayata bağlılığını yansıtmaktadır. Şüphesiz ki Minosluların pek çok dinî düşüncesi asıl anlamını yitirmiştir ve onları ilkel insanların inançlarını yorumladığımız şekilde açıklamaya çalışmak yanıltıcı olacaktır. Muhakkak onların dinî de, doğanın bereketliliğiyle sıkı ilişkiliydi. Bazı dinî âdetler, daima şahıslandırılmış olarak düşünülen doğa güçlerinin verimliliğini arttırmaya yarayan bir büyü izlenimi verir. (Buna rağmen Minoslular ilkel insandan ve onun tamamen mantıksal uygulamalı dininden çok uzaktırlar, Y. Alm.) Öte yandan onlar dinin içeriksiz ve ruhsuzlaşmış bir şekil aldığı ve dinî sanatın süsleyici bir motife donuştuğu safhaya asla erişmemişlerdir. Yine vurgulanmalıdır ki, Ege'nin dinî sanatı tek tük birkaç istisna dışında korkunçları hoş görmez ve en iyi anlarında tanrıyı tumuyle insanlaştırmak, insanlara yaklaştırmak.

*Lev. IXXVII. Phaistos sarayının batı avlusu,
tiyatro alanı ve batı Propylonu.*

*Lev. XXVIII. Phaistos sarayında, kuzey kanadın
merkezî avludan görülen cephebi.*

6. BOLÜM

MİNOS YAZISI

Büyük Girit Saraylarının yapımı başlamadan kısa süre önce, MÖ. 2000'lerde, Girit mühürleri üzerinde, şüphesiz bir tür yazı oluşturulan işaret bileşimleri görülür. Bu yazının kaynağı, bazı nesne veya kavramların, henüz fonetik (sesçil) değer taşımadığı halde tanınabilen, ideogram denilen resimlerinde bulunur. Sonraları resim bir ses değeri kazanır, önce seslerin tümünü ve nihayet ilgili kelimenin ilk hecesini simgeler. Bu şekilde, her işaretin bir hece ifade ettiği bir hece yazısı ortaya çıkar. Biz, Minos yazısının asla bu seviyeden öteye gelişmediğini söyleyebiliriz.

Bu ilk Minos yazısı, Mısır'lıların benzer şekil yazısı için bulunan Terminus ile genelde "Hieroglif yazısı" olarak nitelendirilir. Mısır ve Girit hieroglif işaretleri arasında varolan bazı benzerliklere rağmen, karşılıklı yakın bir ilişkinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Evans, "Scripta Minoa" adlı eserinde Minos hierogliflerini toplamış ve gelişimlerinde iki safha saptamıştır. Bunlardan ikincisi itinalı ve güzel karakterli çizi işaretlerle tanımlanır. Bu gelişim safhası aşağı yukarı ilk Saraylar Çağının, MÖ. 1700'e dek süren Kamares evresiyle (OM II) aynı zamana rastlar. Hieroglifler, bu tarihten sonra da kült yazıtlarında kullanılmışlardır.

Evans 135 hieroglif işareti topladı; fakat onların toplam sayısı muhtemelen daha fazladır; zira Evans'ın listesinde bulunmayan hieroglifler de vardır. Yine de bu sayı, bu yazının ideografik bir sistem oluşturmadığını gösterir; çünkü bu takdirde çok daha fazla sayıda işarete ihtiyaç duyulması gerekirdi. Ama bu kadar çok sembolden dolayı tamamen fonetik bir sistem de olamaz. Bu nedenle, işaretlerden bazıları, tarif edici işlevde ideogramlar, yani belki fonetik işaretlerle tümüyle ifade edilemeyen kavramların

okunuşunu resim yoluyla kolaylaştıran ideogramlar olarak kabul edilmelidirler.

Hierogliflerin şekilleri çeşitlidir. Belirli bazı işaretler hayvanlar âleminde alınmıştır; bunlar yabancı kedi, yabancı kedi başı, aslan başı, yabancı keçi, öküz ve güvercin betimleridir. Diğer bazı işaretler insan vücudunun organlarını, ör., gözler, eller ve ayakları veya tüm insan şeklini resmederler. İşaretlerin birçoğu araç gereçleri, ör., saban, lyra, kırk*, testere, gemi gibi âletleri ve günlük hayatta kullanılan diğer nesneleri gösterirler. Ayrıca çifte balta, taht, ok ve haç işaretlerine de rastlanır.

Evans, belirli hieroglifleri çeşitli sanların sembolleri olarak yorumladı. Onun dışıncesine göre, çifte balta, çifte balta tapınağının, daha doğrusu Knossos sarayının simgesiydi; göz, bekçi veya başkan; mala, mimar; kapı, bekçi anlamlarını taşıyordu. Fakat Grumach bu yorumu haklı olarak biraz aceleci bulup eleştirdi; çünkü henüz bu sembollerin altında neyi kastettiği kesin değildir. Yani Evans'ın "mala" veya "kapı" diye adlandırdığı işaretler, gerçekten bu nesneleri mi betimliyor, bilmiyoruz. (Hâtta Evans'ın kendisi bile, özellikle "mala" şeklinde nitelendirdiği işaretin, sonradan bir "kırk" olabileceğini ileri sürmüştür). Eğer hierogliflerin neyi resmettiğini kesinlikle saptayabilseydik dahi, onlara betimlenen nesne ile doğrudan ilişkili bir anlam yüklemek şüpheli olurdu.

Diğer araştırmacılar, birtakım mühürlerin amulet olarak kullanıldıklarını varsaymak koşuluyla, mühürler üzerinde kalıplaşmış şekilde tekrarlanan bazı hieroglif gruplarını, koruyucu anlamda sihir formülleri veya tanrı adları olarak yorumlamışlardır. Bu şekil düzenlemelerinin, mühür sahiplerinin isimleri olması her halde mümkün değildir; zira bunlar özel isim kabul edilemeyecek kadar sınırlı sayıda ve az çeşitlidirler. Başka bir görüş, hieroglif gruplarını rahiplerin ve diğer makamlardaki kişilerin unvanları

* Kırk: Hayvan yünü kırmaya yarayan makas benzeri bir âlet. Alm. Kürchmesser, İng. Skinning knife (Çn.).

veya sonradan ünvana dönüşmüş isimleri varsayar.

Hierogliflere, çoğunlukla çizgi, şerit ve özellikle haç gibi yardımcı işaretler eşlik eder. Bunların yazının başlangıcını veya yönünü gösterdiğine, ya da bazı işaretleri fonetik değer taşımayan ideogramlar olarak belirlediğine inanılır.

Hieroglif yazıtlarına yalnızca mühürlerde değil, fakat aynı zamanda küçük kil çubuklar, asılmak için deliği bulunan diskler ve küçük dikdörtgen tabletler üzerinde de rastlanır. Ayrıca hieroglifli mühürlerin kil baskıları ile hieroglifleri elle kazınmış mühür baskıları da vardır. Bu tür nesnelerin önemli örnekleri, Knossos sarayında batı mağazinlerin kuzey kesiminde ve Mallia sarayında kuzey batı kanatta yer alan bir odada ele geçmiştir.

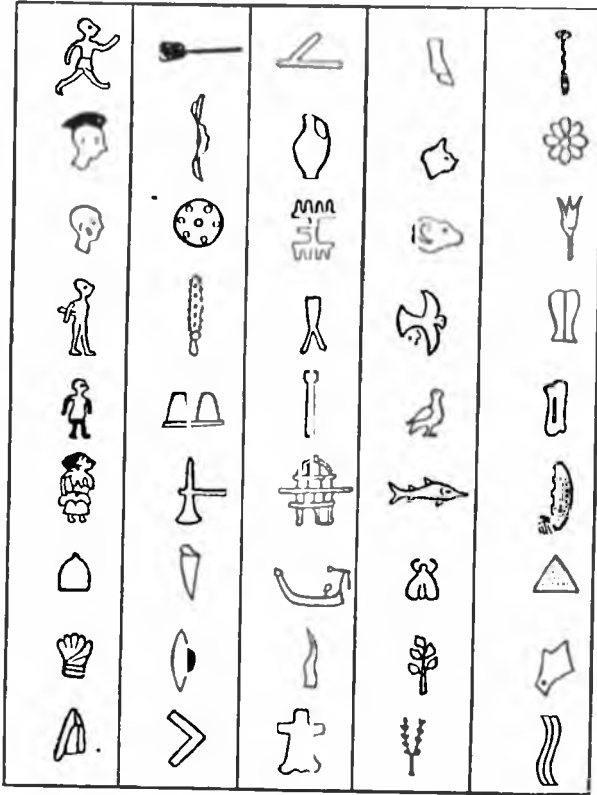
Girit hieroglif yazıtlarının en önemli örneği ünlü Phaistos diskidir. Kilden olan bu disk 1903 yılında Phaistos sarayının kuzey doğu dairelerinde, "arşiv odası"nın yakınında küçük bir mekânda, gün ışığına çıkartılmıştır. Diskle birlikte Linear A yazıtlı bir kil tablet ve Yeni Saraylar Çağının başlarına ait (MÖ. 1700-1600) keramik de bulunmuştur. Diskin her iki yüzü, spiral bir kuşak içinde, kil henüz ıslakken damgalarla basılmış hieroglif işaretleri taşır. İşaret grupları kuşağa dikey çizgilerle birbirlerinden ayrılmışlardır; bunlar mutlaka birer kelime oluşturmaktadır. Saptanan 45 değişik işaret tipinden ancak birkaçı, Yeni Saraylar Çağında kullanılan hierogliflerle özdeştir. Phaistos diskisi üzerinde yeralan işaretler, kadın, erkek ve çocuk figürleri; Mısır'lıların daha geç dönemde Medinet Habu tapınağında yaptığı Pulesata (Filistinli ?) tasvirlerini anımsatan başlar; çeşitli kuşlar, balıklar, böcekler, hayvan postları ve organları; dallar, bitki motifleri, gemiler, yaylar ve âletlerdir.

Diskteki bazı hieroglif gruplarının nakarat gibi tekrarı, metnin dinî bir Hymnos olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Pernier de, Phaistos diskinde yazılı metnin içeriğini kültle ilgili bulmuş ve bunu tanrı isimleri taşıyan bir Etrüsk kurşun diskisiyle karşılaştırmıştır. Diğer bilginler disk üzerinde ordu listesinin yazılı olduğu

VI b

fikrini savunmuşlardır. Nihayet Davis onu, Phaistos sarayının yapımı hakkında bir kralın konuşmasını içeren Hititçe bir belge olarak yorumladı. Diskin Yunan dilinde yazıldığını kanıtlamaya uğraşan diğer araştırmacıların çabası ise pek ciddiye alınmaz.

Diskin Girit eseri olmayıp, güneybatı Asya'dan adaya getirildiği şeklinde Evans'ın ortaya attığı tez, bir süre için geçerliliğini ko-

Res. 59. Phaistos Diski üzerindeki işaretler.

rudu. Fakat Arkalokhori mağarasında benzer hieroglif işaretleri taşıyan bir çiftte balta bulununca, diskin gerçekten Girit'ten çıktığı fikri benimsendi. Zaten Mavro Spelio altın yüzüğü de aynı spiral düzende bir yazıt taşır.

Hieroglif yanı sıra, en erken örnekleri Doro Levi tarafından Phaistos'ta bulunan bir başka yazı sistemi de kullanılıyordu. Bu yazı sisteminin "Linear" (Çizgisel, Çn.) diye adlandırılmasının nedeni, kökeninde ideogramlar bulunmasına rağmen, artık nesne betimlerinin açıkça seçilemediği, soyut görünümlü çizgisel düzenlemelere dönüşmüş şekillerden oluşmasıdır. Bu yazı, Yeni Saraylar Çağında gelişimini tamamlamış ve yaygın biçimde kullanılmıştır. Çoğu (168 adet) Hagia Triada'da bulunan küçük dikdörtgen kil tabletler bu çağa aittir. Linear A tabletleri, Knossos, Phaistos, Mallia, Tylissos, Palaikastro, Arkhanes ve Zakro'da da gün ışığına çıkmıştır. Linear A yazısı yaklaşık 70 değişik işarete sahiptir.

XXIII

Linear A henüz okunmamıştır. Bazı araştırmacılar bu yazıyı, daha geç çağa ait ve çözümlenmiş olan Linear B yazısı için geçerli ses değerlerini kullanarak, farklı biçimlerde açıklamaktadırlar. Böylece Georgiev tabletleri kısmen Yunanca metinli olarak yorumlarken, Gordon onlarda Filistin ve Fenikelilerin diline benzer Sâmî bir lehçe saptadığına inanır. Gordon, Linear A metinlerinde, Sâmî dillere özgü kap isimleri, hesap terimleri ve özel şahıs adları okumaktadır.

Başka araştırmacılar, bu etimolojik metodun istenilen sonucu verdiğinden şüphe ederler; çünkü, eğer Girit metinlerinde tanımlanan ses değerleri, Yunanca, Sâmî dilleri ve Hititçe'deki benzer seslere uyuyorsa, bundan, yazıtların bu dillerde mi yazıldığı yoksa ortak seslerin özdeş kavramları mı ifade ettiği yeterince anlaşılamaz. Doğru olan, "birleştirme metodu" denilen yoldur: Bu, metin kuruluşunun analizinden yola çıkar ve isim ve fiil çekimlerinin muhtemel yapılış şeklini inceleyerek bilinmeyen dilin işlevini saptamaya çalışır. Genelde, Linear A tekstlerindeki lisanın, Ege'de konuşulan Yunan öncesine ait ve belki de Küçük Asya dil-

leriyle akrabalığı bulunan bir dil olması muhtemel gözükmektedir. Fakat, örneğin, Luvca veya Hititçe gibi bazı belirli Anadolu dilleriyle arasında kesin bir sıkı bağ kurmak mümkün değildir.

Furumark, Linear A yazıtlarında çeviri denemeden, şahısların ve belli bölgelerden belli kişilerce saraya getirilen örneğin, tahıl, şarap gibi ürünlerin isimlerini; ayrıca saray çevresindeki arazilerde çeşitli işlerde çalışan işçilerin, belki de kölelerin listesini saptadığını ileri sürer. Bu metinlerde ideogramlara da rastlanır; bunların bir kısmı farklı iş kollarını, diğerleri ise değişik kapları ve örneğin, tahıl, incir, bal ve şarap gibi ürünleri belirtirler. Ayrıca ondalık aritmetik sistemi ve kesirlerle ilgili ifadeler de bulunur.

Kısa Linear A yazıtları, Knossos ve Hagia Triada'nın duvar sıvaları, oldukça fazla sayıda mühürler ile çeşitli yerlerden çıkan pithoslar üzerinde görülür. Pithos yazıtları üç veya dört şekilden oluşur, yani üç-dört hecelidirler ve bu nedenle özel şahıs adları oldukları tahmin edilir; Pithosları yapan veya onun sahibi olan kişilerin isimleri yanı sıra, tanrı ve yer adları ile kapların içeriğinin de belirtilmesi mümkündür.

Bunlara benzer kısa yazıtlara küçük taş kurban masalarında ve kült kaplarında da rastlıyoruz. Bir tanrıça adı olarak yorumlanan A-sa-sa-ra, Palaikastro, Psykhro, Knossos ve Arkhanes'ten bu tür yazıtlarda okunmuştur; Apodoulou'dan taş bir vazo üzerinde ise, A-ta-no, no-pi-na, ma-na, Ku-pa-na-tu-na kelimeleri deşifre edilmiştir. Kısa Linear A yazıtları Girit haricinde, örneğin, Melos ve The-ra'da da bulunmuşlardır.

Girit Linear A yazısıyla akraba olan bir başka yazı MÖ. 1500'lerde Kıbrıs'ta kullanılmaya başlandı. Enkomi'den çıkan bir yazıtta, işaretlerin yarısı, Minos Linear A şekilleriyle özdeştir. Bu yazıya "Kypro-Minoik" (Kıbrıs-Minos tarzı, Çn.) denir. Henüz çözülmemiş olan bu yazı, değişik sayıda işaretlerle MÖ. 15 ilâ 11. yüzyıllarda, kaplarda, tabletlerde ve bronz külçelerde görülür.

Bunu takiben uzun süre Kıbrıs'tan yazılı belgeye sahip değiliz. Daha sonra, özellikle, MÖ. 6.yıldan itibaren, yaygın biçimde sık-

keler, mezar stelleri ve İdalion bronz levhasında olduğu gibi çeşitli amaçlar için kullanılan Kıbrıs'ın hece yazısı görülür. Lang ve Smith tarafından, bir Kıbrıs-Fenike bilingual yazıtının yardımıyla okunan bu yazı, aslında Yunan dilinin ve nadiren de Eteo-Kıbrıs lehçesinin bir çeşididir. Fakat yalnızca işaretlerin yarısı, prehistorik Kıbrıs-Minos yazısıyla ortaktır.

Girit yazısı, son gelişim evresine MÖ. 15. yy. içinde, Linear B yazısının ortaya çıkmasıyla erişti. Yukarıda söylediğimiz gibi, MÖ. 1450'lerde Girit'i ele geçiren Akhalar yeni yazıyı, Yunan veya daha doğru tanımıyla Myken dilini kaydetmek için kullandılar. İngiliz Ventris ile Chadwick'in 1952'de A. Cober'in daha önce yaptığı inceleme sonuçlarına dayanarak önerdikleri çözüm şekli, genellikle kabul edildi; yalnız Grumach, Beatty ve Eilers'in karşı çıktığı bu çözümü diğer bazı bilginler de şüpheli karşıladılar.

Gerçek olan şudur ki, Linear B, Yunan dilini ifade edecek yeterlilikte değildir ve bu nedenle her işaret grubu, yani her kelime, çok değişik şekillerde okunabilmektedir. Fakat kendilerine eşlik eden ideogramlar vasıtasıyla çözümü kesinlikle kanıtlanan bazı cesaret verici çözümler de vardır. Ör., Pylos'un ünlü "Üç ayak levhası"ndaki ti-ri-po ve ti-ri-po-de gibi okunuşlar, karşılıklarına çizilmiş ideografik üç ayaklı kazan betimleriyle doğrulanmıştır. Ayrıca Ventris sistemine göre okunan birçok kelime grubu yeterli bir anlam da taşımaktadır. Linear B yazıtları Knossos'ta ve Pylos'ta, az sayıda da Mykenai ve Thebai'de bulunmuşlardır. Bunlardan başka Tiryns Eleusis ve Orkhomenos'tan vazo yazıtları da vardır.

Tabletler, ticarî hesaplar içermektedir. Bunlarda kralların tüm mal varlığı listeler halinde kayıtlıdır; erkek ve dişi esirler, sürüler, çeşitli tarımsal ürünler, araba ve araba parçaları, silâhlar vd.. Diğer metinler, tanrılara yapılan sunular, askerî harekâtlar, arazi bağışları, çeşitli malların teslimi gibi konulara değinirler. Knossos ve Pylos tabletleri, Myken krallıklarının sosyal yapı ve kuruluşlarıyla ilgili bilgiler verir ve bize rütbelere ile ünvanları, ayrıca tanrı ve şahıs isimlerini tanıtlar.

XXIII

7. BOLÜM

EKONOMİ VE TİCARET

Eskiden, Minos Çağında, Girit'in özellikle doğu kesiminde şehir benzeri yerleşmeler ve serbest pazar kentleri bulunduğu kabul ediliyor; "dış alım-satım"dan, "armatör"lerden, "ticarethane"lerden söz ediliyordu. Sonraları, daha ileri düzeyde bir ekonomik gelişimden türetilmiş bu terimleri, Minos Çağı Girit'i için kullanmanın doğru olup olmadığı tartışıldı. Bunun yerine, bu kitabın yazarı tarafından da desteklenen bir başka teori genelde tutundu. Buna göre saraylar, ekonomik etkinliğin odak noktası; tarımın ve küçük el sanatlarının merkezi konumundaydılar; dış ticaret, Girit kralları ile, doğu ve Mısır yöneticilerinin arasında yapılan armağan alışverişi şeklindeydi. Bu görüşün doğruluğu, Doğu kültürlerinde ve Girit'in Minos kültüründe saptanan durumların yakın benzerliğiyle kanıtlanır.

En erken Sümer toplumlarında ekonomik yaşamın temel birliğini tapınaklar oluşturuyordu. Bunlardan her biri, yalnızca rahiplerden değil, fakat askerler, çobanlar, balıkçılar, zanaatkarlar, köleler ve tüccarlardan oluşan bir topluluğun çekirdeğini temsil ediyordu. Tüccarlar, yalnızca tapınağa ait eşeklerle dolaşıp tapınak yararına işleri halleden hizmetkârlardır. Birinci Babil Sülâlesi Çağından itibaren daha bağımsız bir sistemin yürürlükte olduğu ileri sürüldüyse de, zanaatkârlara kral Hammurabi kanunlarının alt sıralarında yer verilmesi bu görüşün aksini savunmaktadır. Mısır'da halkın meyva, sebze, kümes hayvanları ve balık gibi belirli değerdeki mallarını, el âletleri, sandallar ve kumaşlarla takas ettiği "Pazar Yerleri" mutlaka vardı. Fakat dış ticaret tümüyle kralın tekelindeydi. Dış satım için ihtiyaç fazlasını o saptıyor, gemileri ve taşımanın emniyeti için askerî desteği o sağlıyordu. Tapınaklar da

arasına ticarete katılıyorlardı. Zanaatkârlar ya kralın ya da yüksek rütbeli şahısların hizmetindeydiler ve ücretlerini kendi ürettikleri malları satın alan kişilerden değil, efendilerinden alıyorlardı. Çağın başlıca hammaddeleri olan taş, metal ve tahta ile Myrrha*, zeytinyağı ve şarabın ithâli kraliyet ordularının seferlerine bağlıydı. Mısır'lılar Afrika'nın Somali sahillerindeki Punt ülkesine, kılıçla, baltalar ve kolyeler getirerek, bunları yörenin tanrı ve prenslerine armağan ediyorlardı. Prensler de karşılığında firavuna bir tür haraç olarak tütsü, altın, fildişi, maymun ve panter yolluyorlardı.

Mısır'ın Amarna arşivlerinde korunagelen MÖ. 14. y.yıldaki uluslararası yazışma, Mısır ticaretinin, firavun ile Asya ve Suriye kralları veya prensleri arasında hediye alışverişi şeklinde cereyan ettiğini kanıtlar. Örneğin, Babil kralı, atlar ve "Lasur taşı" (Lapislâzuli) göndermiş ve karşılığında Mısır'dan altın almıştır; Alasia (muhtemelen Kıbrıs) kralı 500 Talentlik bakır, gümüş, gıysi, yatak ve saş arabalarıyla değiştirmek istemektedir.

Merkezi Krallığın zayıfladığı dönemlerde Mısır'da tapınklar da ticaretle uğraşıyorlardı. Bir Ammon rahibi tanrı gemisinin yapımına tahta satın almak için, altın ve gümüşle Byblos'a gitmiştir. Uzun uzadıya yapılan pazarlıktan sonra Byblos prensi keresteyi, ancak altın, gümüş, papirüs ve gıysi karşılığında vermiştir.

Tevrat'tan öğrenildiğine göre Tyros kralı Hiram, tahıl ve zeytinyağı almak için Kudüs kralı Salamon'a (Süleyman) sedir ağacı ve çam kerestesi yollamıştır. Sabâ Melikesi de Süleyman'a altın, güzel kokulu maddeler ve kıymetli taşlar göndermişti. Ayrıca Mısır'dan da Süleyman ile Hitit ve Suriye krallarına atlar, arabalar yollanıyordu. "Her üç yılda bir Tarsis'ten gemiler geliyor ve krala altın, gümüş, fildişi ve maymun getiriyordu". Aynı şekilde, yani kraldan krala armağan gönderme yoluyla bu mallar Girit'e de ulaşmış olmalıdır. Bunu Suriye fillerinin dişleri, Hagia Triada ile Zakros'ta çıkan Kıbrıs bakır külçeleri ve Knossos duvar resimlerinde görülen "mavi maymunlar" kanıtlamaktadır.

Şüphesiz Girit Saray tapınakları da büyük magazinleriyle eko-

XXI

* Myrrha: Hakiki bodur mür ağacının reçinesi olan değerli bir tütsü maddesi (Çn.).

nomik yaşam, tarımsal üretim ve dış ticaret için Mısır ile doğu sarayları ve tapınaklarına eşdeğerde merkezî bir önem taşıyordu. Knossos'ta ve diğer büyük Girit saraylarında, taş işçileri, fildişi oymacılık, fayans yapım ustaları ile mühür kazıcılarına ait işlikler kesin olarak saptanmıştır. Çok renkli Kamares vazoları ile Geç Mino Çağı Saray Üslubu keramiğin yalnızca kraliyet saraylarında ve salt kendi kullanımları için yapıldığını da biliyoruz. Hem zeytinyağı, şarap ve safran gibi tarımsal ürünler, hem de Mısır'da MÖ. 15. y.yılım ileri gelenlerine ait mezarlarda betimlenen ve "Keftiu" ile adalar prenslerinin armağanları" şeklinde tanımlanan Girit'in ustalıklı madenî eşyaları, büyük olasılıkla doğrudan doğruya Girit krallarının saraylarından Mısır'a yollanmıştır. Bu hediyeler, Mısır ile ticaret izni alma garantisi için firavuna gönderilmiş bir haraç olmayıp, onlar kendileri o çağın ticaretini oluşturlar. Mısır'lılar karşılığında altın, fildişi, güzel kokulu maddelerle dolu taş vazolar ve belki de arabalar yolluyorlardı; ayrıca saray bahçeleri için maymunlar ve kraliyet muhafızlığı için de Nubyalılar gönderiliyordu. Muhtemelen kara derili bu insanlar ileri sürüldüğü gibi "paralı asker" değil, esirdiler.

Yeni Saraylar Çağında merkezî krallık zayıfladığında, kendi zanaatkarları ve kıyıda da kendi donanmaları bulunan küçük otonom "saraylar", durumdan yararlanarak bu olanaklarıyla kendi hesabına ticarete kalkıştılar. Psyra, Gurnia, Palaikastro ve Zakro gibi Girit yerleşmeleri mutlaka birer endüstri ve ticaret merkeziler; fakat herhalde burada da ticaret kralın veya kuvvetli yöresel prenslerin temsilcisi adına yürütülüyordu. Takas, kâr getirecek bir yeniden satım değil, takasçının kendi yararı için yapılıyordu. Her ne kadar, altın, gümüş ve bakır gibi metaller takas ticareti için birimler olarak bilinmiyor değillerse de nakit para yerine geçiyorlardı; sikke basımının olmayışı gerçek bir ticarî alış veriş ortamının gelişimini engellemiştir.

Kıyaslanabilecek bir durumun Myken Çağı Yunanistan'ında da varolduğu anlaşılmaktadır. Keramopullos'un iddiasına göre, Thebai Kralı bir sanayici, çiftçi ve tüccar idi; ayrıca çömlekçilik,

kıymetli taş yontuculuğu, camcılık ve kuyumculukla da uğraşıyordu. Zanaatçılar mutlaka saraylara aitti; gerçekten Pylos kil tabletleri üzerinde çömlekçi ve çırpıcı gibi zanaatçılar “wa-na-ka-te-ro”, yani krahnkiler olarak tanımlanmışlardır. Bunlar ücret yerine arazi alıyorlar, işleri için gerekli ham madde ise kral tarafından sağlanıyordu. Fakat ayrıca hür ve muhtemelen gezgin olan zanaatkârlar da vardı. Malların dağıtımı da, yine tabletlerden öğrenildiğine göre, saraylardan yapılıyordu. Homer, Taphos kralı Mentés gibi şahsen ticaretle uğraşan ve seyahat eden Myken krallarından bahsetmektedir.

Minos ekonomisinin kralın ellerinde tartışmasız toplanması, halkın bağımsız bir ortamda ticaret yapması olasılığını zayıflatmaktadır. Buna rağmen Profesör van Effenterre bu görüşü savunmuştur. Ona göre, Mallia sarayının kuzeyinde kendi kazdığı geniş alan, halkın politik toplantıları için kullanıyordu; bunun yanısıra hemen yakında bulunan bir payeli kryptos da, yine kendi düşüncesine göre, tıpkı daha sonraki Yunan kentlerinin “Prytaneion”u gibi, halkın temsilci ve liderleri için bir toplantı ve ziyâlet salonuydu.

Bu görüş oldukça cüretli bir spekülasyondur, ama yine de gözönüne alınmalıdır; zira tarihî olaylar çoğunlukla insanın düşündüğünden daha karmaşıktır ve Ventris ile Chadwick gibi diğer bazı araştırmacıların da kabullendiği gibi Minos ekonomisi tekdüze değildi ve bunda sarayın etken rolü yanısıra hür bir teşebbüsün de belirli bir payı vardı. Karşılaştırılabilecek ekonomi sistemleri Ugarit, Alalakh ve Hitit ülkesinde gözlenmiştir, ki orada bağımsız zanaatçı “Lonca”ları kent pazarlarında işlerini yürütmekteydiler. Bunlardan bazıları devamlı olarak saray için çalışıyorlardı, fakat kralın ihtiyaçlarının bir kısmı yerel yapımdan veya yabancı ülkelere gümüş karşılığı kiralanan veya satın alınan mallarla sağlanıyordu. Buna uygun bir gelişimin Girit’te de bir dereceye kadar kaydedilmiş olduğu gözardı edilemez, fakat kent, bağımsız bir ekonomik varlık seviyesine kadar erişmemiştir. Saraylar, sonuna dek ekonominin ana merkezleri olarak kalmışlardır.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

- Alexiou, S. : Führer durch das archäologische Museum von Heraklion, Atina, 1972 (2. Basım: 1974).
- : A Guide to the Minoan Palaces; Knossos, Phaestos, Mallia, Heraklion, 1973.
- Alexiou, S. - : Das antike Kreta, Zürich, 1967.
- Platon, N. -
Guanella, H. - Ancient Crete, Londra-New York, 1968.
- von Matt, L.
- Betancourt, P. D. : The History of Minoan Pottery, Princeton, N. J. 1985.
- Boardman, J. : Pre-classical: From Crete to Archaic Greece, Harmondsworth, 1967 (2. Basım: 1978).
- Branigan, K. : The Foundations of Palatial Crete, Londra-New York, 1970.
- : The Tombs of Mesara, 1970.
- Brommer, F. : "Zur minoischen Säule", AA 1981, s. 20.
- Buchholz, H. G. - : Altägäis und Altkypros, Tübingen, 1971.
- Karageorghis, V.
- Cadogan, C. : Palaces of Minoan Crete, Londra-New York, 1980 (Düzeltilmiş 2. Basım).
- Chadwick, J. : The Decipherment of Linear-B, Cambridge, 1958 (2. Basım: 1967).
- Demargne, P. : Naissance de l'art grec, Paris, 1964.
- Aegean Art. The Origins of Greek Art, Londra, 1964.
- Die Geburt der Griechischen Kunst, Münih, 1965.
- Desborough, V. : The last Mycenaeans and their Successors, Oxford-New York, 1964.

- Demargne, C. : Cycladic Art. Ancient Sculpture and Pottery from the N. P. Goulandris Collection, Londra, 1983, (3. Basım: 1986).
- Effenterre, H. van der : Guide des Fouilles Françaises en Crète, Paris, 1966.
- Evans, Sir A. J. : The Palace of Minos at Knossos (Cilt: I-IV ve indeks) Londra, 1921-36 (2. Basım: 1964).
- Flautre, P. : Fonctions des Cavernes Crétoises, Paris, 1964.
- Furumark, A. : The Mycenaean Pottery, Stockholm, 1941 (2. Basım: 1972)
I: Analysis and classification
II: The Chronology of Mycenaean Pottery
- : "Linear A and the Minoan Religion" OpAth 17, 1988, s. 51-90.
- Glötz, G. : La Civilisation égéenne (Nouvelle édition par Ch. Picard et P. Demargne), Paris, 1952.
- Graham, J. W. : The Palaces of Crete, Princeton N. J., 1962 (Düzeltilmiş 3. Basım: 1987).
- Grumach, E. : Bibliographie der kretisch-mykenischen Epigraphik, Münih, 1963 (Supplement I: 1967).
- Hagg, R. : "Die göttliche Epiphanie im minoischen Ritual" AM 101, 1986, s. 41-62.
- Hallager, E. : The Mycenaean Palace at Knossos, Stockholm, 1977.
- Higgins, R. A. : Minoan and Mycenaean Art, Londra, 1967, (Düzeltilmiş 3. Basım: 1989).
- : The Archaeology of Minoan Crete, Londra, 1973.
- Hiller, St. : Das minoische Kreta nach den Ausgrabungen des letzten Jahrzehnts, Viyana, 1977.
- Hood, S. : The Home of the Heroes. The Aegean before the Greeks, Londra, 1967 (2. Basım: 1974).
- : The Minoans. Crete in the Bronze Age, Londra-New York, 1971.

- : The Arts in Prehistoric Greece, Harmondsworth, 1978 (2. Basim: New York 1979).
- Hutchinson, R. W. : Prehistoric Crete, Harmondsworth, 1962 (4. Basim: 1968).
- Kanta, A. : The Late Minoan III Period in Crete, Göteborg, 1980.
- Kenna, V. E. G. : Cretan Seals, Oxford, 1960.
- Marinatos, N. : Minoan Sacrificial Ritual. Cult Practice and Symbolism, Stockholm, 1986.
- Marinatos, S. - : Crete and the Mycenae, Londra New York, 1960.
- Hirmer, M.
- Kreta und das mykenische Hellas, Müh, 1959.
- Kreta, Thera und das mykenische Hellas, Müh, 1973 (3. Basim); (Ozel Basim: 1986).
- Marinatos, S. : Excavations at Thera (Cilt: I-VII) Atina, 1968-76.
- Matton, R. : La Crete antique, Atina, 1955.
- Matz, F. : La Crete et la Grece primitive, 1962
- Crete and Early Greece, Londra, 1962.
- : Kreta und frühes Griechenland, Baden Baden, 1965 (3. Basim).
- : Kreta, Mykene, Troja. Die Minoische und die Homerische Welt, Stuttgart, 1957 (3. Basim).
- Melas, M. : "Minoan overseas. Alternative models of interpretation" Aegaeum 2, 1988, s. 47-70.
- Mylonas, G. E. : Mycenae and the Mycenaean Age, Princeton N. J., 1966.
- : Mycenae. A Guide to its Ruins and History, Atina, 1977 (6. Basim).
- : Mycenae, Rich in Gold, 1983.
- Niemeier, W. D. : "Zur Deutung des Thronraumes im Palast von Knossos" AM 101, 1986, s. 63-95.

- Nilsson, M. P. : Minoan - Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion, 1927 (Düzeltilmiş 2. Basım, Lund, 1950).
- Palmer, L. : Mycenaeans and Minoans. Aegean Prehistory in the Light of the Linear-B Tablets, Londra, 1961 (Düzeltilmiş 2. Basım: Londra, 1965).
- Pendlebury, J. D. S. : The Archaeology of Crete, Londra, 1939 (3. Basım: New York, 1965).
- : A Handbook to the Palace of Minos, Londra, 1954.
- Persson, A. W. : The Religion of Greece in Prehistoric Times, Los Angeles, 1942.
- Picard, C. : Les religions préhelléniques, Paris, 1948.
- Pini, I. : Beiträge zur minoischen Graberkunde, Wiesbaden, 1968.
- Platon, N. : Crete, Genova, 1966.
Crete, Londra, 1966.
Kreta, Munich, 1966.
- : Zakros. The Discovery of a Lost Palace of Ancient Crete, New York, 1971.
- : La Civilisation Égéenne (Cilt: I-II), 1981.
- Rau, H. : Kretische Paläste, Mykenische Burgen, Stuttgart, 1957.
- Renfrew, C. A. : The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium B. C., Londra, 1972.
- Schachermeyr, F. : Die ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart, 1955.
- : Die minoische Kultur des alten Kreta, Stuttgart, 1964.
- : Die Ägäische Frühzeit, Viyana, 1976-82:

- I. Die vormykenischen Perioden des griechischen Festlandes und der Kykladen (1976)
- II. Die mykenische Zeit und die Gesittung von Thera (1976)
- III. Kreta zur Zeit der Wanderungen vom Ausgang der minoischen Ära bis zur Dorisierung der Insel (1979)
- IV. Griechenland im Zeitalter der Wanderungen vom Ende der mykenischen Ära bis auf die Dorier (1980)
- V. Die Levante im Zeitalter der Wanderungen vom 13. bis zum 11. Jh. v. Chr. (1982)

- Schiering, W. : Funde auf Kreta, Göttingen, 1976.
- Shaw, J. W. : Minoan Architecture. Material and Techniques, Roma, 1973.
- Sinos, S. : Die vorklassischen Hausformen in der Ägäis, Mainz, 1971.
- Spanakis, K. : Crete. A Guide (Cilt: I-II), Heraklion, 1964-72.
- Taylour, Lord W. : The Mycenaeans, Londra, 1964 (Düzeltilmiş ve genişletilmiş 3. Basım: 1990).
- Ventris, M. G. F. - Chadwick, J. : Documents in Mycenaean Greek, Cambridge, 1956 (2. Basım: 1959).
- Vermeule, E. : Greece in the Bronze Age, Chicago, 1964.
- Walberg, G. : Kamares. A Study of the Character of Palatial Middle Minoan Pottery, Göteborg, 1987 (2. Basım).
- Warren, P. M. : Minoan Stone Vases, Cambridge, 1969.
- : Myrtos. An Early Bronze Age Settlement in Crete, Oxford, 1972.
- : The Aegean Civilisations, Oxford, 1975.
- : "Problems of Chronology in Crete and the Aegean in the Third and Earlier Second Millenium B. C." AJA 84, 1980 s. 487-499.

- Willems, R. F. : Cretan Cults and Festivals, Londra, 1962.
- : Ancient Crete, Toronto, 1965.
- : Everyday Life in ancient Crete, Londra-New York, 1969.
- Wolf, W. : Frühe Hochkulturen, Ägypten, Mesopotamien, Ägais, Munich, 1978
- Younger, J. G. : The iconography of late Minoan and Mycenaean sealstones and fingerings, Bristol, 1988.
- Zervos, C. : L'art de la Crète Neolitique et Minoenne, Paris, 1956.
- : L'art des Cyclades du debut à la fin de l'age du bronze, 2500-1100 avant notre ere, Paris, 1957.
- Zois, A. A. : Der Kamares-Stil. Werden und Wesen (Diss.) Tübingen, 1968

Aux origines de l'hellénisme. La Crète et la Grèce. Hommage à Henri van Effenterre, Paris, 1984. (Sorbonne)

Ägäische Bronzezeit, Darmstadt, 1987
(Yayın. G. H. Buchholz).

Creta antica. Cento anni di archeologia italiana (1884-1984). Iraklion, Roma, Atene, luglio 1984 - aprile 1985, Roma, 1985.

Corpus der minoischen und mykenischen Siegel (CMS), Berlin, 1964- (Yayın. F. Matz ve H. Biersant; I. Pini)

Cycladica. Studies in Memory of N. P. Goulandris, Proceedings of the Seventh British Museum Classical Colloquium, June 1983, Londra, 1984 (British Museum)

Early Metallurgy in Cyprus, 4000-500 B. C. Acta of the International Archaeological Symposium, Larnaca, Cyprus 1-6 June 1981, Nicosia, 1982 (Yayın. J. D. Muhly)

Forschungen zur Ägäischen Vorgeschichte. Das Ende der mykenischen Welt. Akten des Internationalen Kolloquiums, Köln 7-8 Juli 1984, Köln, 1987 (Yayın. E. Thomas).

Handbuch der Vorgeschichte III, 1-3, 1974 (Yayım. H. Müller-Karpe).

Le systeme palatial en Orient, en Grece et à Rome. Actes du Colloque de Strasbourg 19-22 Juin 1985, Leiden, 1987 (Yayım. E. Levy).

Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981, Bristol, 1983 (Yayım. O. Krzyszkowska).

Prehistoric Production and Exchange. The Aegean and Eastern Mediterranean, Los Angeles, 1985 (Yayım. A. B. Knapp).

Problems in Greek Prehistory. Papers presented at the Centenary conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester April 1986, Bristol, 1988 (Yayım. E. B. French)

Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12-13 May 1980, Stockholm, 1981 (Yayım. R. Hägg-N. Marinatos.)

The End of the Early Bronze Age in the Aegean, Leiden, 1986 (Yayım. E. Cadogan).

The Minoan Thalassocracy: Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May-5 June, 1982, Stockholm, 1984 (Yayım. R. Hägg).

Zur Agaischen Frühzeit, Marburg, 1984.

Ege dünyasında prehistorik çağlardan sonra başlayan
Bronz Çağı büyük uygarlıkların beşiği olmuştur.

M.Ö. 2600'lerde Girit Adası'nda gelişmeye başlayan
Minos uygarlığı, özellikle M.Ö. 2. binde sanat ve kültür
düzeyi yüksek, barış ve rahat içinde bir dönemi
simgeler. Eski Yunan uygarlığının öncüsü niteliğindeki
Minos uygarlığı, Sir Arthur Evans'ın Knossos Sarayı'nı
tanıtmasıyla tüm dünyanın ilgisini üzerine çekmiştir.

Bugün arkeolojinin başlıbaşına bir dalı olan Girit
arkeolojisi ve onun önemli bir bölümünü oluşturan
Minos uygarlığı konusunda dilimizde eser azdır.

Konuya ve malzemeye hakim bir "Minos Arkeologu"
olan Prof. Dr. S. Alexiou'nun kaleme aldığı bu özlu eser
20 yıldır güncelliğini yitirmemiş ve İngilizce, Almanca,
Fransızca dillerine de çevrilmiştir. Tüm ömrünü Girit
kültürünün tanıtılmasına adanmış olan Girit Üniversitesi
Klasik Arkeoloji öğretim üyelerinden Prof. Dr. S.
Alexiou, uzun yıllar boyunca Minos kentlerinin
kazılarında bizzat çalışmış ve Heraklion Müzesi'nde
mudürlük yapmıştır. Kitapta okura Girit kronolojisi
tanıtıldıktan sonra Saraylar Öncesi, İlk Saraylar, Yeni
Saraylar ve Saraylar Sonrası çağlarının mimari,
heykeltıraşlık, küçük el sanatları hakkında genel bilgiler
verilmektedir. Minos dini ile ilgili uzun bölümde ilginç
Minos mitolojisi, tasvir örnekleriyle birlikte
açıklanmaktadır.

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

